

E. L O V I N E S C U

I S T O R I A

CIVILIZAȚIEI ROMÂNE

M O D E R N E

I

FORȚELE REVOLUȚIONARE

EDITURA „ANCORA” BUCUREȘTI

Arhiva Noua
E. LOVINESCU

ISTORIA
CIVILIZAȚIEI ROMÂNE
MODERNE

BS 119936 (11) I
FORȚELE REVOLUȚIONARE
BS 44500 (vol. 2)

BUCUREȘTI
EDITURA „ANCORA”
STRADA SMÂRDAN, 4

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" - București
35941
Cota

35941

~~545/03~~ 545/03

Inventar nr. 2550

BCU – Bucuresti

C20094201

P R E F A Ț A

*Concepută mai mult sociologic decât istoric, această lucrare ar fi trebuit să se întituleze, de n'ar fi fost prea lung: — **Procesul de formație a civilizației române în veacul XIX.** Urmând să apară în formatul și seria **Criticelor** mele, a trebuit să fie divizată în următoarele trei volume de sine stătătoare:*

1. **Forțele revoluționare**
2. **Forțele reacționare**
3. **Legile de formație a civilizației române**

ce vor vedea lumina chiar în cursul acestui an.

E. L.

Sept. 1924.

...încotro suflă vântul veacului.

LOGOFĂTUL COSTACHE CONACHI

I

1. Influențele orientale asupra formației poporului român. 2. Ortodoxismul ca principiu esențial al orientalizării. 3. Părerile lui Ciaadaev și Soloviev. 4. Ortodoxismul ca factor de cultură cosmopolită și ca dușman al artelor. 5. Orice progres al culturii române e un produs al contactului cu Apusul: influența husită în veacul XV. 6. Influența calvină în veacul XVI. 7. Influența culturii polone în veacul XVII desvoltă istoriografia moldovenească. 8. Influența apuseană sub forma curentului latinist în veacul XVIII. 9. Obiectul acestei lucrări: civilizația română modernă este creațiunea influențelor apusene.

1. Și prin constituție etnică și prin poziție geografică, poporul român se află la hotarul a două lumi: a răsăritului și a apusului. Nu există, de sigur, rase pure ci numai rase isiorice; ele sunt mai mult expresia unei idealități comune de cât a unui sânge nealterat. *Das Deuschtum*, spunea Paul de Lagarde, *liegt nicht im Geblüte, sondern im Gemüte*; latinitatea nu reprezintă nici ea o formulă somatică ci o conformație mintală; ori care ar fi fost amestecul de sânge intrat în compoziția rasei noastre, mentalitatea latină o configurează în chip caracteristic și de-

finitiv. Dacă tragice împrejurări istorice nu ne-ar fi statornicit pentru multă vreme în atmosfera morală a vieții răsăritene, — suflet roman în viguros trup iliro-trac, noi am fi putut intra de la început, ca și celelalte popoare latine, în orbita civilizației apusene. Condițiile istorice ne-au orientalizat însă ; prin Slavii de la sudul Dunării, am primit formele spirituale ale civilizației bizantine ; începând încă din veacul XV, am suferit apoi, mai ales în păturile conducătoare, o moleșitoare influență turcească, de la îmbrăcămintea efeminată a șalvarilor, a anteriilor și a işlicelor ¹⁾, până la concepția fatalistă a unei vieți pasive, ale cărei urme se mai văd încă în psihea populară ²⁾; am cunoscut, în sfârșit, degradarea morală, vițiile, corupția regimului fanariot ; și pentru a-și forma o conștiință cetățanească și un sentiment patriotic, clasele superioare au suferit până în pragul veacului trecut, acțiunea disolvantă a celor trei împărății vecine.

2. Cel mai activ ferment al orientalizării a fost însă ortodoxismul. Intr'o vreme, în care deosebirile dintre popoare se făceau mai mult prin reli-

1. „Șalvarii, scrie Alecu Russo, slobozenia mișcării, calpacile și șlicele îngreueau capul, de aceia rămăsesem în urma civilizației“ sau „Inrurirea morală a pantalonului, a fost nemărginită“ etc. (Alecu Russo, *Scrieri*, ed. Minerva, p. 38).

2. Mai pe larg, D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, 1907.

gie de cât prin rasă, el ne-a aruncat în primejdia contopirii în marea masă a Slavilor de sud și apoi de est. În dosul crucii, spunea Cervantes, se ascunde diavolul; în dosul crucii bizantine, se ascundea Rusul. Legându-ne, sufletește, de o religie obscurantistă, înțepenită în tipicuri și formalism,¹⁾ ortodoxismul ne-a impus o limbă liturgică și un alfabet străin (gând latin exprimat în slove cu cerdacuri!), fără a ne ajuta la crearea unei culturi și arte naționale.

5. Ocupându-ne, deocamdată, numai cu probleme sociale, nu ne oprim aici de cât în treacăt la problema ortodoxismului. Amintim doar că nu s'a pus în acelaș sens numai la noi, ci și aiurea. Nu fără interes se pot citi și azi rândurile de acum un veac ale filozofului Ciaadaev asupra situației poporului rus în cadrul religiei sale. Constatând că „Rușii nu aparțin nici uneia dintre marele familii ale neamului omenesc; nu sunt nici din occident, nici din orient. Așezați dincolo de timp, cultura universală n'a pătruns până la dânșii“, — Ciaadaev stăruie asupra cauzei acestei tragedii istorice, asemănătoare celei a noastre: „În timp ce din sânul luptei dintre

1. Un elogiu al religiei ortodoxe, ca fiind în conformitate cu spiritul poporului nostru, în C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*.

2. *Oeuvres choisies de Pierre Tchaadaev* (éd. franç. Paris 1872) p. 14.

barbaria popoarelor nordului și înalta gândire a religiei se ridică clădirea civilizației moderne, ce făceam noi? Supunându-ne unei soarte funeste, noi ne îndreptăm spre nemernicul Bizanț, obiectul unui profund dispreț al acestor popoare, ca să căutăm acolo codul moral ce trebuia să ne reglementeze educația“. Prin smulgerea din sânul catolicismului, în care se desăvârșia ciclul civilizației moderne, a rezultat și înstrăinarea de cea de a doua mișcare a culturii europene, reprezentată prin Renaștere: „Aplecându-se asupra civilizației păgâne, lumea creștină găsisse formele frumosului ce-i lipseau încă. Inchiși în schisma noastră, nimic din ce se petrecea în Europa n'ajungea până la noi. N'aveam nici un rost în treburile lumii... În timp ce lumea se reclădia din temelie, nimic nu se înălța la noi; rămâneam pitiți în bordeele noastre de lemn și de stuf. Destinele neamului omenesc nu se împlineau pentru noi“.

Incheind apoi cu constatarea: „Creștini, rodul creștinismului nu s'a copt totuși pentru noi“ — el intra în linia afirmației lui Eminescu că: „Toate popoarele care posedă o înaltă civilizație astăzi, dacă nu sunt, au fost mult timp măcar catolice“

Pentru caracterizarea insuficienței ortodoxismului ca factor de civilizație, mai reproducem apologul filozofului rus Vladimir Soloviev, scos dintr'o

legendă națională. ¹⁾ Trimiși din rai pe pământ, sfinții Niculai și Cassian s'au întâlnit cu un biet țăran ce se trudia zadarnic să-și tragă carul cu fân din noroele drumului.

— Hai să-i dăm o mână de ajutor bietului om, zise sfântul Niculai.

— Ferească Domnul, îi răspunse Cassian; nu vreau să-mi murdăresc anteriorul.

— Atunci așteaptă-mă sau, mai bine, vezi-ți de drum, zise sfântul Niculai.

Și, pășind în noroi, ajută voinicește pe țăran să-și scoată carul cu fân. Când isprăvi și-și ajunsese din urmă tovarășul, murdărit, anteriorul i se făcuse ferfeniță. Văzându-l în starea asta la poarta raiului, sfântul Petre se minună:

— Cum de ai ajuns în așa hal? îl întrebă el. Sfântul Niculai îi povesti pățania.

— Și tu nu erai de față? îl întrebă și pe sfântul Cassian.

— Ba da, dar nu mi-i obiceiul să mă vâr unde nu-mi fierbe oala și apoi nici nu vreau să-mi murdăresc anteriorul.

— Așa! răspunse sfântul Petre. Pentru că nu te-ai temut că o să te murdărești, ajutându-ți aproapele, să știi, sfinte Niculai, că vei fi prăznuit de două ori pe an și, după mine, vei fi privit ca cel mai mare sfânt de toți țăranii din

1. Reprodus de Gr. Alexinsky : *la Russie et l'Europe*, p. 257.

Sfânta Rusie. Iar tu, Cassiane, mulțumește-te că nu ți-ai murdărit anteriorul. Ziua ta n'o să cadă de cât în anii bixestili: odată la patru ani. 1).

Adăugând apoi că: „Orientalul se roagă, pe când Occidentalul se roagă și lucrează“, Soleviev încheie: „Isus Christos a întemeiat biserica nu numai pentru a contempla cerul, ci și pentru a lucra pe pământ și a lupta împotriva porților iadului. El nu și-a trimis apostolii în pustiu ci în lume, pentru a o cuceri și a o supune Impărăției ce nu-i de pe tărâmul acesta, și i-a îndemnat să aibă nu numai curățenia porumbeștelor ci și viclenia șerpilor“.

4. Nu uităm, de sigur, însemnătatea mănăstirilor ca focare culturale în epoca voevodală 2); această relativă cultură religioasă a fost însă străină prin limbă, cosmopolită prin tendință; nimic românesc n'a ieșit din umbra și din liniștea primelor noastre locașuri sfinte. O cultură nu se valorifică însă de cât prin caracterul ei național. Pe când în occident, cu toată lupta împotriva liberii cugetări, catolicismul reprezintă un important factor

1. În biserica ortodoxă sfântul Niculai e serbat la 6 Mai și 6 Decembrie, pe când Sfântul Cassian numai la 29 Februarie.

2. V. Soloviev, *La Russie et l'Eglise universelle*, Paris 1889. p. 4.

2. Un vast repertoriu de fapte în legătură cu activitatea culturală a bisericii, în cele două volume ale d-lui N. Iorga. *Ist. bis. rom. și a vieții religioase a Românilor*.

de cultură și reușia, în toate domeniile artei, să se pună în spiritul timpului, ajutând pictura, sculptura, arhitectura să evolueze spre cele mai înalte forme de expresie artistică; în orient, ortodoxismul își mărginea activitatea culturală la copierea textelor religioase slavone, la schematicismul picturii bizantine, reducea sculptura doar la ornamentele stilizate ale chenarelor ușilor și ferestrelor, înghesuia muzica în tipic și nazalizare greco-turcească și nu lăsa să se desvolte de cât arhitectura bisericească prin unirea stilului bizantin cu oarecare inovații apusene, ¹⁾.

Intr'o epocă în care religia constituia singurul mediu de dezvoltare a civilizației, acțiunea culturală a ortodoxismului nu poate fi deci privită ca îndestulătoare.

De ar fi izbutit încercările, de altfel stăruitoare, ale catolicismului, soarta poporului nostru ar fi fost alta: revărsându-se asupra lui, cultura latină l'ar fi introdus, cu veacuri înainte, în procesul vieții apusene și l'ar fi smuls, dacă nu politicește, cel puțin sufletește, dintr'un mediu de disolvare morală, pe care tradiționaliștii obișnuesc să ni-l prezinte ca pe mediul natural de formație a culturii și sufletului românesc.

5. Insuficiența calitativă a culturii mănăstirești, mai ales sub raportul național, e cu atât mai

1. Sextil Pușcariu, *Ist. lit. rom.* v. I. passim.

fățișă cu cât putem constata la baza oricărui progres cultural prezența principiului generator al unei influențe apusene.

Din veacul al X, adică odată cu alcătuirea temeinică a bisericii bulgărești, ortodoxismul ne-a ținut în slavism; dela Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir și până la Tudor Vladimirescu, adică mai mult de un veac și jumătate, forma superioară a culturii românești a fost greacă. Devenind focare de propagandă religioasă, mănăstirile noastre îmbrățișau întreg ortodoxismul, fără considerațiuni naționale. În condiții atât de neprielnice, imboldul unei activități culturale românești nu ne putea veni decât din afară.

Catolicismul, după cum am spus, ne-ar fi introdus, de timpuriu, în sfera de influență a culturii latine și, deci, în ritmul unei vieți aproape universale; acțiunea propagandei reformate a însemnat însă biruința relativă a principiului național. Spiritul de răsvrătire împotriva Romei se arătase încă din veacul IX prin Scot Erigene, și în veacul al XI prin Abélard; *Biblia* lui Wyclif în limba vulgară circula în Anglia încă din veacul al XIV¹). Reforma s'a întins, mai ales, în Boemia; *Noul Testament* fusese tradus în limba cehă încă din veacul XIII, iar la începutul veacului XV, Hus a scos ediția revăzută a *Bibliei* întregi. Mulțumită acestei mișcări, Ungurii și-au avut cărțile

1. Jusserand, *Histoire litt. du peuple anglais*, I, p. 447.

sfinte, în limba națională, tot din veacul XV ¹⁾. Toma Pécsy și Valentin Ujlak au prelucrat întâia traducere a Evangheliei la 1426. Influența husită s'a întins și asupra noastră într'un colț retras al Maramureșului sau al Ardealului vecin; datorită acțiunii ei, avem traduceri de un preot de țară a *Psaltirii* ²⁾, a *Bibliei*, a *Evangheliei* (nu și-a tâlcului ei), a *Faptelor apostolilor* ³⁾: lucrări de mare valoare pentru istoria formației limbii noastre și de o însemnătate culturală națională ce depășește cu mult activitatea mănăstirească din Principate.

Traducerile par a mai fi continuat și a se fi înmulțit chiar și după repede încetare a mișcării husite, de oarece copiile ajunse până la noi vin toate din veacul XVI. „De s'au păstrat câteva din ele, scrie d. Sextil Pușcariu ⁴⁾ în vreo mănăstire moldovenească, ele erau ținute în mod clandestin, căci biserica din Principate, sub influența slavismului și a teologilor erudiți, pe care îi adăposteau, nu putea suferi cărți bisericești scrise românește, considerându-le protivnice canoanelor și privind pe Ardelenii husiți ca pe niște eretici“.

1. N. Iorga, *Ist. lit. relig. a Rom. până la 1688*.

2. Psaltirea husită ni-s'a păstrat într'o singură copie, adusă de Asachi, probabil din Ardeal, și publicată de I. Bianu, *Psaltirea scheiană*, 1482, Buc. 1889.

3. Păstrate în *Codicele Voronețian*.

4. Sextil Pușcariu, *Ist. lit. rom.* v. I, p. 69.

6. Influența husită ne-a dat, așa dar, cele dintâi traduceri religioase în limba română; influența calvină avea să ne dea cele dintâi tipărituri românești. Proselitismului Sașilor din Ardeal, ce voiau să atragă pe Români la dogma nouă, îi datorăm existența *Catehismului din 1541*, — a catehismului dela Sibiu, tradus din limba germană, și aflat azi numai într'o copie din veacul XVII în *Codicele Sturdzan*. De numele diaconului Coresi se leagă apoi răspândirea sistematică a tipăriturilor românești, fie din scopuri de propagandă reformistă (ca, de pildă, *Tâlcul evangheliilor*), fie, mai ales, din scopuri culturale sau numai comerciale, întru cât începuse a se desvolta gustul cărților scrise în românește¹⁾; semnificativ este însă că inițiativa pornia din partea Sașilor din Brașov, iar important că, prin aceste tâlmăciri românești, s'au pus temeliile limbii noastre literare.

7. Nu datorăm influenței apusene numai primele tâlmăciri și tipărituri românești și, deci, însăși formația limbii noastre literare, — ci-i datorăm chiar și creațiunea istoriografiei naționale și a adevăratei literaturi române. Contactul cultural

1. Ni-s'au păstrat în manuscrise traduceri din *Minunile Sfintei Paraschiva*, ale unor vieți de sfinți; *Alexandria* a fost tradusă de mai mulți de odată după un text sârb, înainte de 1600 Cf. N. Iorga, *Cărți reprezentative în Bulletinul secției istorice a Acad. rom.* 1915.

al Moldovei cu Polonia, petrecerea fiilor de boeri în Polonia sau a boerilor înșiși, mânați de bejănie, au avut o înrâurire incalculabilă asupra limbii, culturii și chiar conștiinții naționale. Apariția lui Grigore Ureche, și a compilerului său Simion Dascălul, a lui Miron și Neculai Costin, a lui Ion Neculcea, și, mai apoi, a lui Dumitru Cantemir, unii purtați pe la școlile Poloniei, mai toți cunosători ai limbii latine, conștienți și mândri de origina lor romană, unii erudiți iar alții de un însemnat talent literar, a făcut din Moldova veacului XVII și începutul veacului XVIII, sub influența culturii apusene filtrată prin catolica Polonie, adevăratul punct de plecare nu numai al unei culturi superioare ci și al difuziunii limbii românești în besna ortodoxismului slavon și grecesc. Căci influența polonă nu s'a mărginit să contribue la crearea unei istoriografii naționale, ci a fost și un principiu de răspândire a limbii române în organismul vieții de stat. „Intre direcțiile culturii polone dela sfârșitul veacului al XVI, scrie d. Iorga ¹⁾, era și aceea care ducea la o largă împărtășire a limbii poporului în viața de stat; și Ungurii din Ardeal se supuneau, de altminteri, și ei aceluiaș impuls. Astfel, din imitația vecinilor, din nevoile pribegiei, în care lipsesc, firește, diacii de slavonește și adese și tălmăcii, se răspândi în lumea dregătorilor și boerilor Mol-

1. N. Iorga, *op. cit.*, pag. 114

Inv. 2550/68

2
BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ "CAROL I"

C20094201 =

doveni obiceiul fericit de a scrie românește. Pentru dânșii, deocamdată, și apoi și cancelaria Voevodului“.

8. E aproape de prisos să mai amintim că, din punct de vedere cultural, întregul veac al XVIII este dominat de actul Unirii unei părți a Românilor din Ardeal cu biserica latină. Oricât de înșelate ar fi fost speranțele politice puse în acest act, și ori care ar fi fost jocul diplomatic al Austriei în Transilvania, importanța lui culturală domină întreaga chestiune a Unirii: prin contactul cu însăși obârșia neamului nostru, cu Roma, ni s'a întărit conștiința națională. În apărarea rasei lor, cei trei „cavaleri ai idealului național“¹⁾, Samuel Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior s'au istovit în numeroase lucrări de istorie și de filologie. Odată cu litera latină, ei au adus și principiul exclusiv al latinității. Din viziunea orașului etern a pornit, așa dar, curentul latinist ce a fecundat știința și, mai ales, conștiința neamului românesc, tot așa după cum, tot din școlile din Roma și Viena, au descălicat și Asachi și Lazăr ca să pregătească sufletele Românilor din Principate pentru marile prefaceri ale veacului al XIX-lea.

1. Expresia d-lui Iorga în *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Ed. II, 1922. Materialul asupra Ardelenilor, bine înțeles, în monumentală *Istorie a lit. rom. în veacul XVIII* a d-lui N. Iorga.

9. Contactul de până acum cu apusul fusese numai trecător și indirect, prin Husiți, prin Sașii calvini, deci pe cale de propagandă religioasă; prin Poloni, deci pe cale culturală și, în sfârșit, prin Roma, adică pe cale și religioasă și culturală. Prin tratatul dela Adrianopol (1829), prin exodul tinerimii române, cu deosebire, la Paris, veacul XIX ne-a pus într'un contact direct și fecund, mai ales cu ideologia socială a Revoluției franceze; prin interdependența culturală și economică a vieții contemporane, am ieșit, așa dar, brusc din robia formelor culturale ale răsăritului pentru a intra în circuitul vieții materiale și morale a apusului. Cu ajutorul lui ne-am creat, astfel, unitatea națională sub forma unui stat de civilizație occidentală.

Adevărat mediu de formație a noului suflet românesc, prin identitatea rasei și a mentalității, — în judecarea apusului, nu ne putem uni cu istoricii tradiționaliști ce susțin că „oricât l-am iubi pentru cultura lui îndrăzneată și bogată, — de răsărit ne leagă viața noastră și a strămoșilor noștri. Aici ne sunt toate rădăcinile, toate meritele. Și rostul nostru e indicat de aceștia, de vechimea și de mărirea lor: netăgăduit cel dintâi!”¹⁾ „Răsăritul e, negreșit, o forță a trecutului dar nu și a prezentului.

Viața strămoșilor mlădiindu-se în formele lui,

1. N. Iorga, *Trei lecțiuni de istorie*, p. 47.

el poate deveni nu numai un obiect de cercetare științifică ci și de cult retrospectiv. Pietatea trebuie însă limitată în timp; sub nici un cuvânt, ea n'are dreptul de a seca izvoarele vii ale veacului și de a ne dicta drumurile viitorului. Copacii împiedică vederea pădurii; bogăția prea mare, spunea Shakespeare ¹⁾, se prefacă adese în sărăcie. Strânse într'o enciclopedie de 78931 de tomuri, cunoștințele Chinezilor n'au devenit, totuși, știință ci au rămas aglomerație. ²⁾ Pasiunea amănuntului inutil nu duce decât la istorism, adică la ștergerea liniilor principale în masa faptelor infinitesimale.

Istoria unei rase este povestirea lungilor ei sforțări pentru a-și fixa sufletul: ³⁾ noi nu numai că n'am ajuns la capătul sforțărilor în a ni-l fixa dar chiar abia acum am intrat în adevăratul ciclu de formație națională. Ne iubim strămoșii, ne iubim însă și strănepoții: nu suntem numai punctul ultim al unei linii de generații, ce se pierde în trecut, ci și punctul de plecare al generațiilor ce vor veni la lumină; nu suntem numai strănepoții încărcăți de povara veacurilor ci și strămoșii virtuali ai strănepoților târzii; obli-

1. *If thou art rich thou 'rt poor.*

2. Carus în *Ueber die ungleiche Begabung der verschiedenen Menschenstämme für höhere geistige Entwicklung*, p. 67.

3. Gustave Le Bon, la *Psychologie des révolutions*, p. 52.

gațiile față de viitor depășesc pe cele față de trecut. Răsăritul ne poate deci lega istoricește; nu ne poate însă impune și condițiile actuale ale vieții sufletești. Neajutându-ne în dezvoltarea idealității noastre, pentru ce l'am invoca în hotărârile zilei de azi? Față de acțiunea lui disolvantă, veacul al XIX reprezintă o binefăcătoare revoluție. Facem, negreșit, și cu privire la ea rezervele ce se fac cu privire la toate revoluțiile.

Soluțiile de continuitate sunt, în bună parte, aparente și relative. Inglobând în ea, fără să știe, forțele trecutului, chiar marea revoluție franceză a schimbat mai puțin decât a voit și a crezut că schimbă; menținându-se sub nume diferite, tendința centralizatoare a vechii monarhii, și, în genere, a spiritului francez a crescut chiar sub regimul nou al republicii „una și indivizibilă”. Lăsând însă la o parte această rezervă de ordin principial, nu privim revoluția veacului XIX ca pe o adevărată soluție de continuitate față de esența însăși a sufletului românesc ci numai față de influențele orientale ale veacurilor din urmă.

Axa vieții politice și culturale s'a schimbat din răsărit în apus: se va schimba și axa vieții noastre sufletești. Timpul roade chiar și lungile deprinderi intrate în inconștient; să-i așteptăm deci acțiunea. Pentru a evolua, pe lângă stabilitate, unui popor îi mai trebuie și maleabilitate. În trecutul nostru, nu considerăm ca un patri-

moniu decât elementul fix al rasei și al vieții naționale, nu și elementele întâmplătoare și regretabile ale influențelor orientale. Privim deci contactul cu apusul ca pe o reluare a adevăratei continuități etnice și ideale: descătușându-ne, deocamdată, de formele sociale, ne va desrobi, mai târziu, de invizibilele lanțuri spirituale ale Țarigradului, ale Athosului sau ale Kievului, adică de forțele ancestrale ale obscurantismului și ale inerției, pentru a ne pune pe calea găsirii de sine și a progresului.

Civilizațiile antice au apărut în răsărit; de aici: *ex oriente lux!* Când pe ruinile „haosului etnic“ al decadentei romane, a apărut blondul german¹⁾ ca principiu configurator al noilor naționalități și civilizații, lumina a venit din nord: *ex septentrione lux!*

În veacul și dela locul nostru, lumina vine din apus: *ex occidente lux!* Progresul nu poate deci însemna, pentru noi, decât fecundarea fondului național prin elementul creator al ideologiei apusene, căci, după cum spunea Alecu Russo²⁾: „În 16 ani dela 1835 până la 1851 mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute de ani istorici dela descălicarea lui Dragoș, la 1359, până în zilele părinților noștri... Părinții noștri au des-

1. În înțelesul lui Chamberlain: Celtul-Germanul-Slavul. Cf. *Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts.*

2. A. Russo, *Scriteri*, ed. Minerva, p. 32.

chis ochii în leagănul strămoșesc ; oamenii dela 1835, cari inaugurează generația de față, au răsărit din larma ideilor nouă. *Ochii și gândul părinților se învârtiau la răsărit, ai noștri sunt țințiți spre apus : deosebire dela cer până la pământ*“.

II

1. Materialismul istoric aplicat integral la procesul de formație a civilizației noastre. 2. Fazele regenerării noastre se confundă cu fazele burgheziei române. 3. Acțiunea revoluționară a capitalismului strein asupra țărilor agricole: aplicații la noi. 4. Formele capitalismului și echivalentul lor politic până la 1866. 6. Oligarhia burgheză de după 1866.

1. Mai toți cercetătorii și istoricii României moderne au văzut în procesul ei de formație influența ideologiei apusene. Starea de drept întrecând cu mult starea de fapt și structura instituțiilor nerăspunzând stadiului actual al evoluției popoului nostru și, deci, realității sociale, ei au privit creațiunea statului român ca pe o creațiune lipsită de fundament. Aplicată la analiza morfologiei noastre sociale de cătră Gherea ¹⁾, chiar și doctrina materialismului istoric recunoștea dezechilibrul între realitatea juridică și cea economică.

Rămânând tot pe terenul materialismului istoric și, deci, explicând formația societăților numai

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *Cuvinte uitate* și apoi *Neoiobăgia*.

printr'un proces de producție și de circulație, dar descoperind existența unui capitalism român, d. St. Zeletin s'a încercat, în sfârșit, să dea procesului de creațiune a civilizației noastre direcțiunea „normală“ a unei evoluții dela fond la formă. Răsturnând punctul de vedere al tuturor celor ce s'au ocupat cu istoria României moderne, studiul său merită să fie expus în elementele lui esențiale. Vom vedea mai târziu de răspunde realității noastre istorice ¹).

2. România modernă nu s'ar datora procesului de infiltrare a ideologiei sociale ci acțiunii capitalului apusean. Schimbul de mărfuri dominând schimbul ideilor, ideologiei liberale nu i-ar fi revenit decât sarcina de a ușura procesul de circulație a bunurilor. Opera de regenerare a veacului XIX s'ar confunda, așa dar, cu însăși formația burgheziei române.

3. Punctul de plecare al acestei revoluții burgheze înăuntrul Principatelor trebuie căutat în tratatul dela Adrianopol (1829), prin care, desființându-se monopolul Turcilor asupra cerealelor noastre, ni s'a acordat libertatea comerțului. Prin contactul cu țările industriale apusene, în căutare de piețe noi de desfacere și de materii prime, în-

1. St. Zeletin, *Revoluția burgheză în România*, în *Arhiva pentru știința și ref. soc.*, an. III, no. 2-3, 4; an. IV, no. 1 și 2.

cepe descompunerea vechiului regim agrar și formația burgheziei române. Dacă drumurile comerțului n'ar fi fost abătute iarăș spre răsărit și dacă stipulațiile tratatului dela Adrianopol n'ar fi făcut cu puțință penetrația vaselor engleze în porturile dunărene, n'am fi avut, desigur, după teoria materialismului istoric, revoluția dela 1848 sau *Divanurile ad-hoc* de la 1859¹⁾. Răsboiul Crimeei (1854), deasemeni, n'a pornit decât din nevoile circulației mărfurilor; prin el am fost înglobați cu totul în sfera de acțiune a capitalismului apusean. Dela tratatul dela Paris (1856) și până la convenția comercială cu Austria (1875), comerțul englez, ajutat și de cel francez, ne-a dominat, cu deosebire, piețele. Având, așa dar, interese de apărat la gurile Dunării, capitalismul franco-englez a trebuit să ne ia sub protecția sa; ne-a apărat, astfel, politicește de Turcia și, mai ales, de Rusia; ne-a emancipat economicește de

1. Acest tratat desvoltă convenția dela Akerman din 7 Oct. 1826. Prin deschiderea Dardanelelor și libertatea comerțului de cereale acordată Principatelor (art. VII), el a avut o mare influență asupra desvoltării noastre economice. Asupra importanței acestui tratat: A. D. Xenopol, *Studii economice*, 1882; *Istoria partidelor politice*, 1911, p. 155-159; C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale dela Regulamentul organic până în prezent 1904*; C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, 1921, p. 36 etc. D. A. Sturdza, *Acte și documente relaliv la Renașterea României*, vol. I. Efectele asupra agriculturii: Radu Rosetti, *Pentruce s'au răsculat țaranii*, Buc. 1908.

Austria. De aici, seria momentelor istorice ce au caracterizat dezvoltarea României în veacul al XIX-lea. Și pentru a nu pomeni decât pe cel mai însemnat: trezind, în interesul circulației, tendințe de unificare politică, pe care ideologia timpului le numește aspirații naționale, capitalismul e adevăratul generator al statelor moderne. Indărătul Unirii Principatelor, trebuie, deci, să vedem nevoia capitalismului franco-englez de a se răzima, în expansiunea lui, pe un stat unitar și independent.

Contactul unei țări agricole cu alta industrială deslănțue un proces a cărui curbă e sigură ¹⁾: prezența capitalului pune în valoare bogăția pământului; prețurile crescând, agricultura se intensifică; de sub regimul patriarhal, ea trece sub regimul unei culturi de export; pământul nu mai răspunde unei necesități strict personale, ci devine o *marfă*; ne mai putând rămâne la vechea lor formă feudală, raporturile dintre proprietari și țărani iau și ele o formă burgheză, în sensul că valoarea pământului îngăduit țăranului nu mai întrece valoarea muncii primite în schimb.

Procesul de distrugere a regimului agrar sub influența capitalismului durează de obicei mult: începând în veacul XII, în Anglia s'a încheiat

1. Sombart, *Ueber die Stufenfolge der Kapitalistischer Entwicklung*, din *Der moderne Kapitalismus*, II ter Band.

spre sfârșitul veacului XVII; pornind și mai de demult, în Franța s'a prelungit până la Marea Revoluție. La noi pare a se fi încheiat odată cu ultima reformă agrară (1920).

Revoluțiile economice aduc după ele revoluții politice. Sub acțiunea capitalismului și prin disolvarea treptată a feudalismului, era deci firesc ca, din faptul reglementării libertății schimbului, să se producă și o revoluție politică. Mai aparente de cât revoluțiile economice, transformările politice au fost însă, singure, obiectul cercetărilor științifice de până azi.

Pătrunderea comerțului într'o țară agrară începe prin a desbina clasa proprietarilor: cei mici se adaptează, de obicei, noilor nevoi ale schimbului; cei mari rămân încă departe de „afaceri“. Agrarienii comercializați constitue, așa dar, o adevărată forță revoluționară: ei au fost agenții principiilor liberale din preajma anului 1848 și 1856. Ne evidențiindu-se chiar de la început, procesul economic a lucrat la adăpostul ideologiei umanitare apusene. Libertatea și egalitatea n'au fost privite ca simple condiții ale schimbului, ci ca niște principii de înfrățire universală. Boer-nașii, „comercializați“ nu s'au mai luptat pentru dobândirea privilegiilor boerilor mari, cum făcuse „cârvunarii“ lui Ioniță-Vodă (autorii proiectului de Constituție de la 1822) sau conjurația comisului

Leonte Radu de la 1839, ci, însuflețiți de spiritul revoluționar, au și purces la realizarea noului regim; ieșiți la suprafață, prin acest proces de circulație a mărfurilor, activi, îndrăzneți, ei au dat lupta împotriva conservatorilor, reprezentanți ai vechii producții agrare. De n'au isbutit, totuși, în mișcarea lor de la 1848, pricina e în faptul că, ne având în spate o clasă proletară care să-i ajute, cum ajutase toate revoluțiile pariziene de la 1789 și până la 1848, revoluționarii noștri erau conducători fără armată. Negăsindu-și un punct de reazăm înăuntru, ei au fost siliți să-l caute în burghezia apuseană; i-au cerut deci sprijinul politic și i-au imitat formele sociale. Din pricina acestei imitații aparente și, deși răspunzând, în realitate, unui proces economic, noul regim al burgheziei române a părut tuturor cercetătorilor de mai târziu o formă fără fond.¹⁾

4. În noua organizație politică, formele capitalismului s'au desfășurat după toate normele indicate de teoria materialismului istoric: pornind de la camătă și de la capitalul comercial, și trecând prin capitalul bancar, el e pe cale de a ajunge azi la forma capitalului industrial. În mersul lui, a revoluționat nu numai structura economică ci,

1. Critica acestor teorii se va expune în jumătatea a doua a volumului de față; în ele găsim expresia unor principii generale economice, fără o bază istorică în ceea ce privește formarea structurii noastre sociale.

pentru a o pune în conformitate cu noua situație economică, a revoluționat și structura politică. Ruinarea marilor proprietari funciari se face însă, de obicei, înaintea consolidării politice a burgheziei: între cele două faze intervine, așa dar, o epocă de absolutism și de centralizare. Din sânul forțelor revoluționare, la noi s'a dezvoltat, astfel, o oligarhie liberală ce ne stăpânește de la 1866; ea porcede din aceeași necesitate ca și absolutismul european din veacurile XVII și XVIII: amândouă formele de centralizare răspund fazei inițiale a regimului burghez, în care procesul de circulație predomină procesul de producție. Numai când procesul de producție covârșește procesul de circulație, începe lupta de distrugere a puterii centrale și opera de democratizare. Până la desăvârșirea revoluției burgheze, oligarhia noastră își îndeplinește deci rolul său istoric; sub vestmântul unei constituții democratice își duce până la capăt acțiunea ei de uniformizare și de centralizare a forțelor statului. Regimul de după 1866 reprezintă, așa dar, un regim de tranziție între regionalismul fazei agrare și democrația burgheză, în care, probabil, suntem pe cale de a intra.

Pe temeiul acestei concepții a materialismului istoric, epoca dela 1859-1866, caracterizată prin lupta pentru întemeierea unei autorități centrale pe ruinile regionalismului, ar corespunde evoluției burgheze din veacul XV-XVII, iar regimul

constituțional de după 1866 ar răspunde veacului al XVIII al burgheziei apusene. Evoluția noastră s'a făcut, prin urmare, atât de repede, încât, în timp ce altor popoare le-au trebuit șase-șapte veacuri și multe sguđuri revoluționare, noi am trecut, în mai puțin de un secol, prin toate treptele capitalismului burghez.

5. Dela 1866 a început, așa dar, adevărata eră a oligarhiei liberale și consolidarea României prin toate mijloacele mercantilismului: crearea drumurilor de comunicație, crearea instituțiilor de credit, unificarea politică, administrativă și economică.

Nu intră în intenția noastră nici măcar de a schița progresele săvârșite în toate domeniile economiei naționale: o întinsă rețea de drumuri de fer și de șosele, o vastă organizație de instituții financiare, Banca Națională, Creditul urban și rural, Casa rurală, și, ca un corolar firesc, modernizarea instituțiilor juridico-politice pentru a înlesni banului strein protecția de care se bucură aiurea. În burgheziile apusene, reformele mercantiliste realizându-se sub scutul monarhiei absolute, clasa burgheză a trebuit mai pe urmă s'o sdrobească prin revoluțiile ce s'au deslănțuit în toată Europa în prima jumătate a veacului XIX. În loc să coexiste pentru a se ciocni apoi, la noi, forța economică s'a contopit dela început cu cea politică; vechia oligarhie politică a de-

venit o oligarhie financiară ; burghezia ne mai fiind silită să se lupte cu ea pentru a-și câștiga puterea politică, progresul s'a făcut pe cale pașnică.

Lipsa unei protecții a industriei naționale, lipsă firească tuturor burgheziilor începătoare, a avut însă și efecte dezastroase pentru economia națională. Invazia fabricatelor streine pe piețele noastre a pricinuit distrugerea industriei naționale ; vechile noastre meserii organizate în bresle au trebuit să dispară în fața puternicei industrii europene. Convenția comercială cu Austria din 1875 a dat, în deosebi, ultima lovitură meseriilor și industriei țărănești ; meseriașii și-au pierdut, astfel, mijloacele de existență, iar țărani au fost siliți să rămână fără nici o ocupație în timpul iernii, — început de mizerie și de foamete, pe care-l găsim pretutindeni în prima fază a desvoltării burgheziei ; pentru noi, dezastrul a fost cu atât mai mare cu cât elementul distrugător nu era o industrie națională ci o industrie streină. Agricultură a rămas, astfel, singurul factor creator de valori reale.

Convenția comercială cu Austria (1875), încheiată de guvernul Lascar Catargiu, mai reprezintă și un alt eveniment însemnat în evoluția burgheziei noastre : ea reprezintă, anume, înstreinarea României de capitalismul apusean și alipirea ei la sfera de influență, mai întâiu a Austriei, apoi

a Germaniei, — într'un cuvânt a Puterilor centrale.

Incepută în domeniul economic, complectată apoi politicește prin alipirea României la Tripla Alianță la 1883¹⁾, situația aceasta a durat până la 1916: abia războiul mondial ne-a readus în sfera de influență a capitalismului apusean.

Situația de stat exclusiv agricol este însă o situație inferioară față de statele industriale; independența economică nu se poate căpăta decât prin crearea industriei naționale; aceasta nu se poate realiza decât prin protecționism. Liberalismul economic convine unei burghezii intrate de mult în faza capitalismului industrial; țărilor ce abia evoluează spre această fază le convine însă protecționismul. Legea dela 12 Mai 1887 cu „măsurile generale spre a veni în ajutorul industriei naționale“ poate fi privită ca punctul de plecare al unei noi ere a burgheziei naționale: era capitalismului industrial. Suma sacrificiilor consimțite ne corespunzând avantajilor dobândite, începuturile industriei noastre au fost privite cu neîncredere. Așa se întâmplă însă în faza inițială a oricărei industrii naționale; rezultatele nu pot fi apreciate decât mult mai târziu. După intrarea ei în faza industrială, Anglia a mai rămas încă un

1. Propusă de T. Maiorescu încă din 1881 prin celebrul său articol din *Deutsche Revue*, cf. *Discursuri*, III. 6.

veac o țară agricolă. Ceeace a încetenit dezvoltarea industriei românești, e încăpățânarea guvernelor de a nu recurge la experiența și participarea streinilor. Istoria economică ne arată însă că orice burghezie națională se dezvoltă prin acțiunea unei burghezii streine: „ceeace interesează o țară e funcția socială a capitalului, nu naționalitatea indivizilor ce mănuesc capitalul“. Politica economică „prin noi înșine“ trebuie deci înțeleasă în sensul unui protecționism al industriei naționale, fără înlăturarea capitalului și a experienței streinilor.

România mare ne oferă, de altfel, posibilitățile unei „Români închise“; bogăția resurselor noastre face cu putință introducerea regimului protecționist și industrializarea treptată a țării cu ajutorul streinilor. Numai după ce vom fi trecut de această primă fază, se va pune problema naționalizării capitalului din toate întreprinderile industriale formula independenței definitive a ori căruș stat.

III

1. Materialismul istoric e produsul necesității ritmice a cugetării. 2. Limitarea materialismului istoric de către însuși Fr. Engels. 3. Limitările lui Ed. Bernstein și G. Jellinek. 4. Marxismul răspunde, antitetic, filosofiei istoriei a lui Edgar Quinet. 5. Aplicările marxiste ale lui Loria, de pildă, sunt tot așa de unilaterale ca aplicările misticismului lui Quinet.

1. Nu intră, de sigur, în planul lucrării noastre de a discuta fundamentul științific al materialismului istoric. Genetic, nu-l putem privi de cât ca pe o necesitate ritmică în mersul filozofiei istoriei. Aplicând mijloacele dialecticei hegeliene la procesul evoluției omenești, el pornește, prin spirit de reacțiune, din răsturnarea propoziției hegeliene: pentru Hegel, Idea este creatoarea realităților; pentru Marx, Idea nu este altceva de cât „materia oglindită și tălmăcită în capul omului“¹⁾. Și cum prin materie se înțeleg fenomenele economice, conștiința umană devine, după această teorie, un epifenomen al factorilor economici. Pe când pentru Hegel, istoria înseamnă realizarea

1. Karl Marx, *Das Kapital*, I. p. XVII.

Ideea în formațiuni din ce în ce mai înalte, pentru Marx istoria este expresia jocului factorilor de producție. Formele sociale nu reprezintă realizarea unor idealuri apriorice, ci sunt rezultanta unor forțe economice; omul e scos, așa dar, din evoluția omenirii; pe deasupra lui lucrează legile producției cu un implacabil determinism; lui nu-i rămâne de cât să constate normele acestui proces natural al societăților omenești, în jocul căruia nu i se rezervă nici o inițiativă.

Nou și fertil în rezultate, acest punct de vedere are, în realitate, un caracter antitetic și, deci, parțial; ignorat atâta vreme, ignorând, la rândul lui, factorul ideologic, din fascicolul cauzelor generatoare, el nu recunoaște de cât una singură — ca și cum, în latura ei cea mai caracteristică, în artă, în filozofie și uneori chiar în morfologie socială, civilizația n'ar ieși, în genere, din concepțiile oamenilor despre suflet, despre moarte, despre natura zeilor: întreaga artă egipteană, de pildă, cu arhitectura ei funerară și religioasă, cu templele, hipogeele, pilonii, obeliscurile, statuile ei uriașe, nu este un rezultat al raporturilor de schimb ci al raporturilor cu divinitatea și viața viitoare.

2. Această unilateralitate de interpretare, psihologic explicabilă la descoperitorul unui nou instrument de investigație socială, n'a scăpat nici continuatorului său direct. „De oare ce tăgă-

duim diferitelor sfere ideologice, care joacă un rol în istorie, o dezvoltare istorică independentă, scria Engels lui Mehring, adversarii noștri afirmă că le-am tăgădui și ori ce eficacitate istorică — cea ce reprezintă o indulcire a afirmației marxiste atât de categorice că : „modul de producere a vieții materiale condiționează procesul de viață social, politic și pe cel spiritual în general. Nu conștiința oamenilor le condiționează existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le condiționează conștiința“.

Intr'o altă scrisoare către Bloch, Engels mlădia și mai mult caracterul intransigent al doctrinei marxiste : „Situția economică este temelia, dar elementele deosebite ale suprastructurii, — formele politice ale luptei de clasă, formele juridice și chiar reflexele ideologice ale acestor lupte, teoriile politice, juridice și filozofice, concepțiile religioase... — influențează și ele asupra dezvoltării conflictelor istorice și, în multe cazuri, le determină în mod hotărâtor forma“. Sau mai categoric : „A denatura materialismul istoric, privind elementul economic ca pe singurul element determinant, înseamnă a transforma un adevăr într'o frază abstractă, absurdă, care nu spune nimic“.

3. Dacă însuși Frederich Engels s'a ridicat împotriva marxismului integral, cu atât mai mult

aveau să se ridice urmașii întemeietorului socialismului științific.

„Cine aplică astăzi teoria materialismului în istorie, scrie, de pildă, Ed. Bernstein ¹⁾, este dator s'o aplice în forma ei complectată de acum iar nu în cea primitivă de odinioară; adică e dator, ca, pe lângă desvoltarea și influența forțelor de producție și a raporturilor economice, să țină seamă și de noțiunile juridice și morale, de tradițiile istorice și religioase ale fiecărei epoce, de influențele geografice și de alte influențe naturale, între care, de firea însăși a omului, precum și de dispozițiile lui sufletești“ — ceea ce înseamnă o lărgire a metodei de cercetare dela factorii obiectivi ai fenomenelor sociale la cei subiectivi. Marxismul integral răspunde deci tendinții firești de a generaliza și de a reduce totul la o unitate de explicație. „In perioada războaielor confesionale, scrie Jellinek ²⁾, omul era considerat în esență, ca o ființă religioasă. Revoluția franceză și dreptul natural, care a pregătit-o, au căutat esența omului în libertate. *Contractul social* afirmă că omul este, prin natură, o ființă liberă. Principiul nou al naționalităților consideră omul, în esență, ca membru al unei comunități culturale mărginite, iar cea mai nouă teorie a raselor,

1. Ed. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, p. 7.

2. G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 3 Aufl. p. 100.

îl consideră ca membru al unei comunități de sânge permanente, — amândouă socotesc că, menirea lui fiind să se lupte pentru supremația sufletească, trebuie, ca atare, să fie riguros deosebit de toți cei ce aparțin altor comunități de acest fel. Socialismul, dimpotrivă, concepe omul ca o ființă stăpânită exclusiv de interesele economice, și consideră toate celelalte fenomene ale vieții sociale ca produse lăaturalnice ale acestei unice și mari forțe fundamentale“. Insistând apoi asupra materialismului istoric, adaugă ¹⁾: „Marile construcții istorice (ca aceea a marxismului, de pildă) atât de răspândite în literatura contemporană, trebuesc lăsate la o parte, — și trebuie să ni-se arate mai întâiu, în împrejurări izolate, mărginite în timp și spațiu, ce influențe au avut inegalitatea economică și privilegiile, hotărâte de moravuri, cultură și profesiuni, ale diverselor stări, clase sau grupe sociale, asupra formelor concrete, pe care le-au dat instituțiile și viața de Stat. Cine procedează în mod științific, și, deci, fără nici o pasiune, nu se poate să nu refuze a identifica pe om cu simpla unitate economică a socialiștilor“.

Și, pentru a preciza și mai bine elementul subiectiv din complexul factorilor generatori ai vieții sociale: „Toate fenomenele vieții, scrie el ²⁾, țin de psihologia masselor, iar acestea au ca postu-

1. G. Jellinek, *op. cit.*, p. 108.

2. G. Jellinek, *op. cit.*, p. 109.

Iată psihologia individuală. Puterile, care lucrează în societate, trebuie să poată fi descoperite în individ. Și, chiar dacă admitem că sunt cauze sociale mai puternice decât voința și inteligența individului, — acțiunea lor trebuie să fie totuși sufletește mijlocită“.

4. Oricare i-ar fi fost noutatea metodei de cercetare, și, mai ales, oricare i-ar fi fost rezultatele în domeniul cercetării sociale, — sub raportul obiectivității științifice, materialismul istoric nu reprezintă, așa dar, decât o reacțiune împotriva idealismului; ca poziție, dacă nu și ca valoare, el se opune filozofiei istoriei unui Bossuet, de Bonald sau de Maistre. Cu un răsunset, firește, mult mai mare și cu o metodă mult mai fecundă, el răspunde, antitetic, de pildă, concepției mistice a lui Edgar Quinet: cu consecințe inegale, amândouă exprimă numai unul din aspectele filozofiei sociale.

Omenirea, în concepția lui Quinet, este manifestarea unei gândiri religioase¹⁾; instinctul mistic a creat societățile; tot el le mlădiează în diferite forme. Nu poporul plăsmuește religia, ci religia făurește poporul după asemănarea ei; nu starea

1. Edgar Quinet, *Génie des religions; le Christianisme*; cf. Em. Faguet, *Politiques et moralistes du XIX-ème siècle*. Deuxième série.

socială se oglindește în religie, ci-idea divinității determină starea socială. „Indienii, scria el, sunt împărțiți în caste, din pricină că Divinitatea indiană se compune din părți subordonate una alteia și cum, incarnându-se în lumea fizică, Divinitatea indiană s'a prăvălit în cele mai josnice forme ale naturii, prin analogie, trebuia să se găsească o scară, o pantă de decădere continuă în geneza socială“. Indianul e poligam deoarece și Brahma e poligam. Monoteiști, Evreii n'au cunoscut castele și au rămas până azi un popor unitar și egalitar. Sclavagiul e o consecință a paganismului, de vreme ce Olimpul reprezintă o ierarhie socială de seniori și de vasali. Intregul ev mediu a ieșit din dogma inegalității dragostei divine; puținii aleși constituiau un fel de oligarhie cerească, după care avea să ia pildă feudalitatea pământească; grația divină acordată fără nici un merit înseamnă domnia bunului plac pe pământ ca și în cer. Intr'un cuvânt: „istoria lumii este istoria lui Dumnezeu“...

În loc de a privi divinul ca o proiecție a umanului, văzând în Brahma sau Iehovah expresia idealității Indianilor și a Evreilor, Quinet considera, deci, divinitatea ca pe o realitate deasupra umanității. Unui astfel de sistem violent antiștiințific, era fatal să-i urmeze prin reacțiune un sistem materialist lipsit de noțiunea divinului și a ideii creatoare. Oricât de absurdă ne-ar părea

azi concepția lui Quinet, ea nu-i mai puțin absurdă decât unele consecinți ale marxismului integral.

Neținând seamă de importanța credințelor religioase și a elementului mistic în mersul societăților, marxistul Loria n'a văzut, de pildă, în *Liga* franceză decât „alianța clerului, marele proprietar al Franței, cu cerșetorii Limousinului și ai Auvernei, cu cărbunarii și aparii Parisului împotriva burgheziei și a nobilimii“ ¹⁾ — deși *Liga* era plină de nobili și de burghezi. În *Fronadă*, el n'a văzut de cât „revolta muncii neproductive, judiciare și administrative, împotriva venitului feudal, ce încerca să-și înfrâneze exigențele fără margine“; iar în masacrele din noaptea Sfântului Barthélemy, „rezultatul unei revolte a burgheziei catolice împotriva nobilimii huguenote“.

Lipsa de pătrundere istorică a marxismului integral nu este deci mai mică decât cea a misticismului lui Quinet; abuzul economismului dă aceleași rezultate ca și abuzul religios; în erorile spiritului de sistem nu sunt grade. Lumea e compusă din materie și suflet; e nefiresc să înlăturăm din jocul factorilor istorici pe unul din aceste două elemente. Credințele religioase au frământat

1. Loria. *Les bases économiques de la Constitution sociale*. cf. Tarde. *Les transformations du pouvoir*, p. 143.

istoria omenirii; ele n'au stropit cu mai puțin sânge pământul decât foamea; pentru zei au murit martiri și s'au prăbușit popoare. Pentru credința religioasă s'au dislocat armatele apusului în expedițiile cruciatelor; la baza expansiunii Islamismului din veacul VII a fost tot fanatismul. Și nu numai pentru credințe religioase ci chiar și pentru alte idei abstracte.

„Metafizica, spune Le Dantec¹⁾, conduce lumea; sunt oameni ce se lasă omorâți pentru un cuvânt reprezentând un principiu metafizic“. Pentru a ne sprijini însă pe autoritatea tot a unui economist, dela antipodul marxismului, cităm și această părere a lui d'Avenel din *Découvertes de l'Economie sociale*: „Buna stare materială nu ocupă decât un loc neînsemnat în istoria popoarelor. Târziu numai și-au adus aminte să se gândească la ea. Ele au ținut multă vreme la satisfacții de un alt ordin; s'au pasionat pentru altceva și, în mersul ei încet, civilizația, cea a antichității ca și cea a evului mediu, a căutat frumosul cu mult înaintea folositorului. Ea a reușit să facă statui și temple, înainte de a fi făcut lămpi și umbrele; a știut să scrie înainte de a ști să se încălzească și a descoperit penelul înainte furculiții. Acești oameni au trăit mai mult pentru idei decât pentru materie; ei au slăvit numele războinicilor ce au îndeplinit fapte eroice de pe

1. Le Dantec, *l'Egoïsme base de toute société*, p. 205.

urma cărora popoarele au avut mai mult a suferi ; tot așa și numele celor ce au formulat idei sau creat opere de artă, lipsite de utilitate practică. Cât despre numele celor ce le-au înzestrat cu invențiile ce par mai necesare vieții, le-au lăsat în uitare. Examinând faptele în cursul veacurilor, vedem, așa dar, că numai „ideile“ înseamnă ceva. Pentru ele trăesc oamenii și pentru ele mor“.

Neintrând în cadrul restrâns al acestei lucrări, am crezut, totuș, potrivit să aducem câteva întâmpinări de ordin general materialismului istoric. Ne rămâne acum să-i verificăm valoarea în aplicarea lui la fenomenul limitat al dezvoltării moderne a poporului român.

— Înainte însă de a proceda la această verificare, trebuie să ne expunem și punctul nostru de vedere : al ideologiei creatoare.

IV

1. Acțiunea ideologiei sociale apusene a precedat acțiunea capitalismului, cu alte cuvinte revoluția socială a precedat revoluția economică.
2. Revoluția lui Tudor Vladimirescu și existența partidului național nu pot fi luate ca punct de plecare al revoluției sociale în veacul XIX.
3. Caracterele generale ale ideologiei Revoluției franceze.

1. Incepând cu veacul al XV și până în veacul al XIX, istoria culturii românești și-a însemnat, după cum am văzut, progresele sub influența apusului: în veacul al XV, prin propaganda huseită, cele dintâi manuscrise românești; în veacul XVI, prin propaganda Sașilor, cele dintâi tipărituri românești; în veacul XVII, prin influența culturii polone, marea operă de creațiune a istoriografiei moldovenești; în veacul XVIII, prin legătura cu Roma, întărirea conștiinții naționale și creațiunea filologiei românești. Reprezentând un contact integral cu apusul, sub îndoitul aspect al culturii și al economiei, abia veacul XIX înseamnă descătușarea deplină a poporului român din robia influențelor răsăritene; schimbându-ne orientarea vieții spirituale și materiale spre apus,

el a determinat o revoluție privită de unii istorici tradiționaliști ca o soluție de continuitate, dar pe care noi o considerăm, dimpotrivă, ca realizarea definitivă a tuturor influențelor parțiale ale celor patru veacuri de istorie națională. Nu numai intensă ci și complexă, ea reprezintă o revoluție culturală, națională și socială.

În prefacerile societăților, istoricii caută, de obicei, acțiunea ascunsă a ideii creatoare, iar sociologii materialiști jocul forței economice. Deși de valoare inegală, amândouă sunt, în realitate, principii active; prin puterea lor de penetrație, idea și banul determină formele sociale ale popoarelor. Ne mai revenind la discuția materialismului istoric, amintim doar „că activitatea omenească îndreptată spre producerea, distribuția și consumarea bunurilor materiale, adică activitatea economică, influențează considerabil toate raporturile omenești, individuale și sociale; lucrul a devenit astăzi atât de banal, în cât reflexiunea științifică trebuie să se ocupe mai mult de *mărginirea* de cât de *confirmarea* lui ¹⁾”.

Fără a tăgădui deci însemnătatea, în unele privinți, a acțiunii factorilor economici, vom dovedi, în procesul formației noastre, anticiparea influenței ideologiei sociale asupra influenței capi-

1. G. Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1922, p. 106.

talismului apusean. Desvoltându-se târziu, capitalismul național n'a avut nici un rol în epoca eroică de renaștere a poporului român; numai după 1866 se poate vorbi de o burghezie cu anumite tendințe de clasă și de acțiune politică.

Procesul economic n'a fost depășit de procesul ideologic numai ca punct de plecare, în timp, și prin mijloacele lui de penetrație: puterea de difuziune a ideilor e cu mult mai mare. Ne facem, negreșit, rezerve în ceia ce privește capacitatea lor de a preface fundamental sufletul omenesc.

Popoarele se diferențiază, mai puțin prin idei și inteligență de cât prin caracter și valoare etică: inteligența e, în genere, o substanță omogenă; ideile circulă pretutindeni, se împrumută și se leapădă uniform; numai caracterul reprezintă un element constant și profund diferențiat. Fără a-i cerceta deci intensitatea, afirmăm deocamdată anticiparea acțiunii ideologiei sociale asupra procesului de disolvare și de reconstituire a capitalismului. Aprinzându-și torța mai întâi, ideia a creat forme de viață corespunzând mai mult unor tendințe morale ale timpului de cât unor realități sociale; venind mai târziu și străbătând mai încet, cum era și firesc unor raporturi economice mai complicate, capitalismul și-a impus după aceia normele.

2. Pentru unii istorici procesul occidentalizării și, deci, revoluția socială își găsește punctul de plecare în însăși existența partidului național în sânul vieții românești. Și cum revoluția lui Tudor are un caracter social, ei vor să facă dintr'însa expresia acestui partid.

În realitate, ea a început prin a fi lupta izolată și fără ideologie a unor asupriți împotriva asupritorilor. ¹⁾ Abia mai târziu, captând-o, boerimea a îndreptat-o în contra Grecilor ²⁾; transformată dintr'o revoluție socială într'o revoluție națională, a devenit, astfel, punctul de plecare al unei regenerări etnice, fără alte repercusiuni sociale. Partidul național nu trebuie considerat, prin urmare, ca un partid de evoluționism, cu atât mai puțin de revoluție, ci ca un partid de clasă boerească, ale cărui aspirații naționale porniau, în

1. E interesantă, în această privință, scrisoarea lui Tudor către vornicul Neculai Văcărescu, publicată în *Trompeta Carpaților*, 1868 p. 2003.

2. Boerii din partidul antigrecesc: Grigore Băleanu, Episcopul Ilarion, Filipescu Vulpe, Scarlat Grădișteanu, Neculai Văcărescu, Scarlat Câmpineanu, Mitropolitul Dionisie Lupu etc. Cf. în genere, Aricescu, *Ist. Revoluției din 1821*. Schimbarea evidentă a atitudinii lui Tudor se vede în proclamația lui înainte de a intra în Capitală. (Aricescu, II, p. 121, *Uricariul*, VI, p. 26). Boerii, 56 la număr i-au dat o carte, prin care îi aprobau mișcarea ca făcută în binele țării. (Aricescu, II, p. 132). În plângerile către Poartă (Aricescu, I, p. 196) și către Împăratul Rusiei, boerii au prezentat totdeauna revoluția lui Tudor ca națională.

genere, din ambiția de a domni. ¹⁾ Numai penetrația ideologiei sociale apusene a pricinuit crearea în sânul lui a unui curent liberal..

Procesul formației noastre sociale nu se confundă, deci, cu acțiunea partidului național, ci cu cea ce numește A. D. Xenopol seria istorică a constituirii partidului liberal prin influența ideologiei Revoluției franceze.

3. Intru cât formația civilizației române în veacul al XIX, sub aspectul social și politic, se datorește acestei ideologii, e momentul să-i schițăm, în câteva linii, caracterul, după cele două declarații ale „drepturilor omului“ și după formula rezumativă a „libertății, egalității și fraternității“. Mulți dintre cugetători (Taine, Brunetière sau Faguet) recunosc în creștinism adevăratul punct de plecare al „drepturilor omului“. Făcând ocolul lumii, cele trei formule mistice au surpat temeliile lumii vechi. Egalitatea reprezintă, în deosebi, principiul revoluționar al acestui creștinism social. Prima declarație a „drepturilor omului“ a Constituantei din 1789 nu recunoștea însă printre drepturi decât „libertatea, proprietatea, siguranța și rezistența în fața asupririi“; abia declarația Convenției din 1793 a ajuns la formula: „egalității, libertății, siguranței și proprietății“.

1. A. D. Xenopol. *Ist. part. polit.* p. 57.

Proclamată atât de categoric ca un drept al omului, ea a fost apoi îngrădită în limitele ei stricte prin articolele 3, 4 și 5: „Toți oamenii sunt egali din natură și înaintea legii. Legea este expresia liberă și solemnă a voinții obștești; ea e aceeași pentru toți, fie că ocrotește, fie că pedepsește. Toți cetățenii pot fi deopotrivă primiți în funcțiile publice. Popoarele libere nu cunosc alte motive de preferință decât virtuțile și talentele“. Egalitatea a fost, deci, redusă la egalitatea înaintea legii și la precăderea meritului asupra nașterii.

Nu însă această „egalitate“ relativă și normală a lovit spiritele; trecută printre „drepturile“ naturale ale omului, ea a fost luată de mulți într'un înțeles absolut. De suntem egali din natură, nu mai e logic să existe bogați și săraci: de aici, diferitele sisteme de egalizare a oamenilor sub raportul averii, dintre care colectivismul e, negreșit cel mai firesc. Socialiștii de azi sunt, așa dar, adevărații moștenitori ai articolelor 2 și 3 din „*Drepturile omului*“ ale Convenției, prin care egalitatea era proclamată „par la nature“. Pe baza lor, ei cer deci nivelarea și egalizarea tuturor indivizilor. Elevi ai lui Montesquieu, convenționalii n'au voit, desigur, o astfel de egalitate utopică; intenția lor răsare din circumscrierea ei, chiar în art. 3 și apoi în art. 4, 5, la egalitatea politică și legală — singura cu putință.

Egalitatea nu-i, de altfel, un „drept al omului“; ea n'ar putea fi decât un drept social ¹⁾). Recunoscând'o, societatea ar anula însă celalt mare principiu al libertății: căci egalitatea absolută distruge libertatea oricărei inițiative individuale, libertatea gândirii, a asociației, libertatea proprietății, a religiei; antinomică cu libertatea, egalitatea nu poate duce decât la absolutismul Statului anonim ²⁾).

Ne-am oprit, mai mult asupra egalității, pentru că, și sub forma rațională, ca și sub cea utopică, a răscolit adânc societățile omenești și pentru că, adevărata moștenire a revoluției, ea e la baza programului claselor proletare. Libertatea și fraternitatea n'au rămas decât ca valori relative ³⁾); libertatea, reducându-se adese la drep-

1. Intreaga teorie a «dreptului natural» e, de altfel, controversată. Origina ei merge până la Cicero, care, ca adevărat raționalist, proclama dreptul ca pe o «rațiune supremă», existând în afară de noi și «împlântată» în noi, sau afirma că «s'a născut în acelaș timp cu zeii, mai vechi ca oamenii». (*De legibus*, I, 5, 6; II, 4). Pentru aceste cuvinte și altele la fel, se exprimă Mommsen: «Adevărat temperament de ziarist, în sensul cel mai rău al cuvântului, Cicero era prea bogat în cuvinte, după cum singur se laudă, și neînchipuit de sărac în idei (*Die römische Geschichte*, III, p. 620). Dreptul natural a fost apoi susținut de Hobbes, de Rousseau, de Hugo Grotius, Cf. H. S. Chamberlain, (*Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts*).

2. Em. Faguet, *le Libéralisme*.

3. Gustave Le Bon, *la Révolution française et la Psychologie des révolutions*.

tul de a impila pe altul, iar fraternitatea reinte-grând utopia creștină.

Prin divergența isvoarelor de inspirație, *Declarația* mai are și alte contradicții; pe deoparte, ea proclamă existența și inviolabilitatea drepturilor omului, iar, pe de alta, suveranitatea poporului: „Suveranitatea stă în popor. Ea e una, indivizibilă, imprescriptibilă și inalienabilă (XXV. 1793)“. Suveranitatea poporului contrazice însă drepturile omului; cea dintâi presupune despotismul Statului asupra tuturor indivizilor ¹⁾; „drepturile omului“ nu recunosc nici unei forțe, fie ea și colectivă, dreptul de a se amesteca în prerogativele individului ²⁾. Suveranitatea poporului este ideea fundamentală a concepției lui Rousseau; dreptul omului e principiul filozofiei sociale a lui Montesquieu și a constituționalismului englez; contradictorii, ele au fost, totuși, proclamate la un loc în *Declarația* din 1793, provocând un oare care antagonism între liberalism și democrație.

1. Emile Faguet, *La politique comparée de Montesquieu, Rousseau et Voltaire*, p. 255.

2. Noțiunea de Stat la Romani, scrie Mommsen, implică transmiterea ideală a capacității de acțiune a individului comunității cetățenilor, către *populus*, și subordonarea voinții individuale a tuturor membrilor fizici acestei voinți colective. Suprimarea autonomiei individuale în folosul voinței colective, iată criteriul comunității Statului» (din *Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft* al lui Binding, p. 81).

Cu toate confuziile de redactare, cu toate perspectivele deschise spre egalități iluzorii și despotice, — aducând ideia fundamentală a libertății posibile în cadrele Statului — în care, după vorba lui Benjamin Constant, „dincolo de sfera sa, guvernul nu trebuie să aibă nici-o putere, iar în-lăuntrul ei nu poate avea niciodată destulă putere“, — aducând ideia egalității politice și legale, a suveranității naționale, *Declarația drepturilor omului* a împrăștiat, și prin contagiune mintală și prin sabia cuceritoare a lui Napoleon, un suflu nou de viață popoarelor, iar în Principate a aruncat germenii tuturor prefacerilor politice și sociale.

V

1. Primele manifestări ale influenței Revoluției franceze : scrisoarea anonimă dela 1804. 2. Primul proiect constituțional din 1822. 3. Regulamentul organic : e prima constituție românească ; modul lui de formație. 4. Cuprinsul lui enciclopedic. 5. Caracterul lui evolutiv. 6. Proiectul conjurației comisului Leonte Radu.

1. Influența ideologiei sociale a Revoluției franceze în Principate confundându-se cu înseși originile liberalismului român, ar trebui să ne ocupăm cu deamănuntul cu evoluția acestui partid ¹⁾. Cu tot titlul ei, lucrarea de față nu pleacă, totuș, dela o concepție istorică ci dela o concepție sociologică și filozofică a problemei. Nu vom studia, deci căile de penetrație a ideilor revoluției franceze, prin Fanarioți, prin cărți, prin emigranți, prin agenți consulari, prin călători în apus (Neculai Dudesca se ducea la Paris la 1803 ca să ceară lui Napoleon

1. Din punct de vedere istoric, a fost, de altfel, tratată de diferiți scriitori. cf. N. Iorga : *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iassy, 1917 ; Pompiliu Eliade : *De l'Influence française sur l'esprit public en Roumaine* și *La Roumanie au XIX siècle*, Paris 1914 ; în fruntea acestor volume se găsește o întreagă bibliografie franco-română asupra chestiunii.

restatornicirea domniilor pământene¹⁾ sau prin tineri porniți la studii (Moldoveanul Gh. Bogdan studia dreptul la Paris la 1803) ci numai rezultatele politice și sociale ale acestei penetrațiuni, dintre care primul a fost disocierea partidului național în două ramuri: partidul conservator și partidul liberal.

Cea dintâi manifestare scrisă a liberalismului românesc se găsește sub formă pamfletară în „scrisoarea“ anonimă din timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1804). Scrisoarea nu ni-s'a păstrat; din desbaterile divanului²⁾, constatăm însă pornirea boerilor împotriva „netrebnicilor“ ei urzitori. „Autorii, glăsua anaforaua divanului,

1. El pare a fi fost trimis la Primul Consul de partidul național muntean compus din Searlat Câmpineanu, Știrbei, Grigore și D. Ghica, Văcărescu, etc. Cf. rapoartele lui Kreuchely către Miltitz din 6 Ian. 1822 (Hurmuz. *Doc. X.* p. 132, p. 182 și p. 220); Apoi V. A. Urechia: *Ist. Rom.* XI. p. 297; Pompiliu Eliade: *De l'influence*, p. 23.

2. *Uricariul*, III, p. 57—64 reproduce hrisovul lui Al. Moruzi din Aprilie 1804 și anaforaua Divanului dela 25 Martie. Cf. A. D. Xenopol, *Ist. part. pol.*, p. 95 dă lista celor 36 de boeri ce au participat la ședința Divanului, în care s'a discutat coprinsul „scrisorii“ anonime, pe care o pusese în discuție mitropolitul. — E, deasemeni, interesantă pentru spiritul vremii corespondența lui Vasile Mălinescu cu Mitropolitul Veniamin, în care îi spunea, între altele: că „a auzit că boerii din starea de mijloc, prin pasquelurile lor îngrozesc cu pilda Franței. Se vede că sămânța cea rea cu bună seamă se ascunde în țară“, (V. A. Urechia: *Ist. Rom.* XI. p. 27; A. D. Xenopol: *Ist. part. polit.* p. 98.)

fac pomenire arătătoare de un cuget a nesupunerii franțozești“, — ceiace nu ne mai lasă nici o îndoială asupra izvoarelor de inspirație a scrisorii anonime. Plecând din rândul celor ce „fuseseră urcați în cinurile boerești cu îndepărtarea proniei cerești“¹⁾ — adică din rândul ciocoilor strecurați printre boerii mici, „nesupunerea franțozească“ se arătase sub forma unor atacuri împotriva marei boerimi, la baza cărora nu era, de sigur, un spirit revoluționar ci un interes de interclasă boerească.

2. Adevăratul act politic al influenței Revoluției franceze avea să fie însă proiectul de Constituție dela 13 Sept. 1822, descoperit în Arhiva consulatului rus din Iași și publicat de A. D. Xenopol¹⁾. Cum a mai fost studiat²⁾, ne mărginim numai la câteva caracterizări în sensul planului nostru³⁾.

1. In anexele *Istoriei partidelor politice*.

2. Acum în urmă de D. V. Barnoschi în *Originile democrației române*, 1922.

3. Odată cu 1821, începând o eră nouă pentru Principate, începe și o epocă de încercări constituționale a căror tendință generală era „a restrânge puterea ocârmuitoare, a pune țara sub epitropia boeriei“. In afară de Constituția cărvunarilor, Alecu Russo mai amintește (*Scrieri*, p. 23 și urm.) de încă alte trei proiecte. Unul, intitulat „*Shedion de reformăluirea stăpânirii țării Moldovei*“, propunea un Domn pe viața care guvernează cu „șese și opt familii cele întâu a pământului“; boerii cu caftane să nu plătească bir, toți locuitorii să fie datori a lucra două zile pe

Provocată prin acțiunea boerilor mici rămași în țară și împotriva boerilor mari emigrați la Cernăuți ¹⁾, suirea Spătarului Ioan Sandu Sturdza în scaunul Moldovei (1822) a însemnat o eră nouă, nu numai sub raportul restatornicirii domniilor pământene, ci și sub raportul forțelor sociale ce s'au ridicat la suprafață ²⁾. Operă a „novatorilor“, și „ciocoilor“, pe care se răzima noua stăpânire, proiectul din 1822 nu putea să nu fie reflexul inte-

săptămână la boer; afară „de știutele și ispititele familii“ nimeni să nu poată intra în slujbe etc. Un alt proiect, cunoscut sub numele de „ponturile Popilor“, propunea un Domn care să guverneze cu o „gherusie“ de opt boeri, „din cei dintâi care se vor schimba la toți trei ani“; numai boerii se obțină cinurile; boerii să fie scutiți de dări, etc.; un alt proiect cerea Domnie ereditară, dar un guvern tot oligarhic.

Arzul boerilor dela Cernăuți (Codrescu, *Uricariul*, VI. p. 132) cerea Porței deadreptul suprimarea Domnului și înlocuirea lui cu un sfat de boeri, având în fruntea lor un baș-boer, adică un fel de republică oligarhică.

1. Lista boerilor refugiați la Cernăuți, cf. Hurmuz., *Doc.* supl. I. 4. p. 79.

2. Intenția de egalizare a boeriei se găsește clar exprimată în arzul *ciocoilor* rămași în țară adresat Porții prin pașa dela Silistra, înainte de a fi fost numit Sturdza de Turci. Nu avem originalul acestui arz, dar e reprodus într'o scrisoare a Vornicului Negel către Mitropolitul Veniamin, din 12 Aprilie 1822, C. Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.* p. 225. Asupra felului cum a ajuns Ioniță Sturdza Domn, păcălind pe caimacamul Vogoride, și ademenind să treacă de partea lui pe Teodor Balș, reprezentantul boerilor mari refugiați la Cernăuți, cf. Xenopol *Ist. part. pol.*, p. 79-80.

reselor clasei, pe care o reprezintă; prin preocuparea constituțională, însemnătatea proiectului rămâne, totuși, apreciabilă: în materie de viață publică, salutăm, deci, în el o virtuală soluție de continuitate. Absolutismului din trecut, el îi substituia un regim de subordonare a Domnului în fața legii, cu respectul proprietății și cu egalitatea înaintea legilor. Operă colectivă a „cărvunariilor“¹⁾, și sub inspirația directă a Marelui Vornic Iordache Drăghici²⁾, proiectul pare a fi fost redactat de comisul Ionică Tăutu, în care Alecu Russo vedea³⁾: „România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice“, de oarece jucase „acelaș rol prin condeiu și stăruință în politică ca și Vladimirescu cu pușca plăeșească“. Proiectul trebuie privit, așa dar, ca instrumentul politic al mișcării sociale destul de largi, care, sub numele de „cărvunarism“, se răspândise printre boerii mici și, prin Ioniță-Vodă, se urcase pe treptele scaunului domnesc. În „cărvunărism“ găsim ideile „nesupunerii franțozești“ din 1804, ajunse la o relativă maturitate; sub influența apusului, el re-

1. Dintr'un memoriu al lui Mihai Sturdza către guvernul rus, din Noembrie 1823: „Domnul a dat o ordonanță, prin care autoriză pe cărvunari să se adune și să voteze asupra unei constituții, pe care au redactat-o anul trecut“. Hurmuz. *Doc. Supl. I. 4.* p. 55.

2. N. Iorga: *Istoricul constituției românești în Noua constituție română*. Inst. social. rom, p. 21.

3. Alecu Russo. *Scrieri*, ed. Minerva, p. 18.

prezinta întâia mișcare organizată în vederea unei acțiuni sociale. Și, pentru a da un exemplu, cităm coprinsul articolului 18 al proiectului: „Înainte de a fi socotiți toți deopotrivă și fără deosebire, având a fi și pravila una și aceeași pentru toți, sau pentru a ocroti sau pentru a pedepsi. În pravilă nu poate să se hotărască decât ceea ce este drept și folositor și nu poate să se oprească decât ceea ce este nedrept și de stricăciune“ — care nu e decât traducerea parțială a art. VI din *Declarația drepturilor omului* din 1789: „La loi est l'expression de la volonté générale. Elle doit être la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse“ — din care, din spirit de clasă, s'a suprimat, totuși: „Tous les citoyens ont droit de concourir personnellement, ou par leur représentants, à sa formation (a legii)“ și „Tous les citoyens, étant égaux à ses yeux, sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité et sans autre distinction que celle de leurs vertus et de leurs talents“ — principii ce ar fi ieșit din cadrele unui liberalism limitat de interese personale; cu toată egalitatea în fața legii, la temelie Constituției din 1822 rămânea încă privilegiul de clasă; nivelarea era prevăzută numai în șânul boerimii; egalitatea se reducea la dreptul tuturor boerilor fără deosebire de cin de a conduce și de a exploata. Nici nu se amintea

de existența altor clase sociale¹⁾; sfatul obștesc urma să fie alcătuit numai din boeri²⁾; și în privința dărilor aceeaș inegalitate³⁾. Proiectul Constituției din 13 Sept. 1822 este, deci, o replică foarte revăzută a ideologiei Marei Revoluții, din care trebuie să reținem, între altele, ca elemente de progres, nucleul unei organizații constituționale⁴⁾, principiul separației puterilor⁵⁾ sau ega-

1. Se mira și Alecu Russo de această tăcere: «Și proiectul acesta, scria Russo, din care se vede că Tăutul era versat în scrierile politice a vremii, unde întâia dată în Moldova s'au așternut principiul împărțirii puterii, multe definiții de drit se găsesc; dar este de mirare că proiectul tace cu totul în privința sătenilor». *Scrieri*, p. 27-28.

2. Sfatul obștesc se compunea din Mitropolit, episcopii Romanului și al Hușului, din «toate persoanele înființătoare a divanurilor și a departamenturilor, din câte un boer vechil rânduit dela fieștecare ținut» (§ 20) — adică din 16 boeri ținutali și din tot personalul Divanurilor, din care cei mai mulți puteau fi boeri mici. Majoritatea Divanului trecea de partea micii boerimi.

3. § 53-61.

4. În sensul că Domnul era supus legii (§ 19-23); în caz de conflict între Domn și Sfatul obștesc, părerea acestuia din urmă avea precădere (§ 23).

5. Anume, puterea judecătorească se separa de puterea legislativă, (§ 24—§ 37). Se instituia: Divanul I, un fel de curte de casație rezervat numai protipendadei, fiind compus dintr'un vel-logofăt, din patru vel-vornici, dintr'un halè spătar și un halè ban (adică cu funcție efectivă); divanul al doilea, un divan al pricinelor străine și departamentul criminalicesc,—un fel de curți de apel, compuse din boeri fără deosebire de rang; tribunalele se compuneau dintr'un

litatea înaintea legii¹⁾, o relativă autoritate a lucrului judecat²⁾.

Mișcarea „cărvunrarilor“ a fost privită și de istorici (Xenopol, d. Radu Rosetti) și de sociologi (d. St. Zeletin) ca o acțiune premergătoare a revoluției pașoptiste. Sensul ei mai precis e de a fi dezvoltat o oarecare activitate politică în sânul boerimii, necesară formației spiritului public al unui popor. Încă din veacul al XVII-lea, după cum arată d. Rosetti³⁾ începuse a se produce o sciziune în sânul boerimii: de o parte boerimea marea, redusă cu timpul la vre-o 28 de familii, stăpână și pe slujbele însemnate ale Statului, și pe uriașe averi teritoriale; iar pe de alta, mica boerime, de aceeași origine ca și cealaltă, care, sărăcită însă din diferite împreju-

judecător ținutal și din ispravnic. — Acum putem face un calcul al compoziției Sfatului obștesc: 3 fețe bisericești + 16 boeri ținutali (printre care aveau să fie aleși mulți boeri mici) + 7 boeri mari din Divanul I + 15 boeri ai celor trei divanuri de clasa II (mai toți boeri mici) = 41 boeri, din care majoritatea boeri mici. Cf. A. D. Xenopol, *Op. cit.* p. 579, în note.

1. Prin art. 18 despre care am vorbit.

2. Din art. 34 reiese că procesele odată hotărâte nu se mai puteau reîncepe în domnie nouă, „și o pricină de judecată săvârșită după chipul acestă să nu se mai poată căuta altfel, decât numai când se vor fi înfățișat alte dovezi vrednice, care nu s'au văzut la cercetările de mai înainte“.

3. Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țărani?* p. 42—45.

rări, fusese înlăturată dela privilegii. Vechiul și latentul antagonism dintre aceste două ramuri ale boerimii, egale în naștere dar inegale în situație, a izbucnit sub Ioniță Sturdza, prin lupta cărvunarilor împotriva marilor boeri refugiați de bună voe la Cernăuți. Lupta, după cum am văzut, n'a avut însă un sens liberal, ci numai sensul de egalizare în privilegii; meritul ei este de a fi încadrat spiritul de clasă într'o reformă constituțională. Că în desperarea lor de a obține privilegiile râvnite, „ciocoi“ ar fi putut ajunge mai repede decât alții la concepția suprimării tuturor privilegiilor, lucrul ar fi fost logic. Ei erau nemulțumiți și nemulțumirea i-ar fi putut arunca și pe pragul democrației adevărate. În realitate, după plecarea lui Ioniță Vodă, care-i susținuse ¹⁾ dar care fusese nevoit să-i părăsească la 1826 ²⁾;

1. Politica lui Ioniță Sturdza consta în a ridica la ranguri boerești „neamuri“ și mazili, din care cauză Mihai Sturdza pretindea că a boerit sute de „slugi, oameni fără căpătâi, drojdia societății“. (Hurmuz. supl. I. 4, pag. 85). Lista celor 871 de „boeriți“ s'a publicat de d. Ghibănescu în *Surete*, vol. X. Toate caftanele și pitacele acordate până la 11 Febr. 1824, în număr de 469, s'au găsit într'o copie după condica oficială, luată de boerii din opoziție pentru a fi trimisă Porții ca protestare. În dreptul fiecăruia e și adnotarea unui cap al opoziției, vornicul Gh. Rășcanul.

2. După lungi tratative între Domn și boerii refugiați la Cernăuți sau în Basarabia. (Hurmuz. *Doc.* supl. I. 4, p. 18; p. 31; Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.* p. 53) și după nu-

odată cu plecarea lui, cărvunarii s'au mai manifestat printr'o mișcare antiregulamentară la 1831 și printr'un proiect constituțional la 1839, — înainte de a dispărea cu totul.

În „revoluția“ moldovenească dela 1848 nu-i mai găsim; adunarea „revoluționară“ dela „Ote-lul de Petersburg“ a cerut doar stricta aplicare a *Regulamentului* — adică respectarea privilegiilor marii boerimi. Din aceste fapte, tragem concluzia că, sporită și organizată prin urcarea în scaun a lui Ioniță-Vodă, mișcarea cărvunarilor s'a stins înainte de a fi produs o adevărată revoluție so-

meroase plângeri ale boerilor exilați, fie la Petersburg, fie la Poartă (Hurmuz. *Doc. supl. I. 4*, p. 75—76; 86—87 etc.) în urma convenției dela Akerman, dela 1826, lupta se încheie cu înfrângerea Domnului. Deși Constituția cărvun-urilor n'a fost sancționată, tocmai din dorința Domnului de a se împăca cu boerii exilați, se poate crede totuși că ea a fost aplicată între 1822—1826, după cum reiese și dintr'un memoriu asupra administrației Caimacamului Văgoride : „Domnul a făcut chiar aplicarea practică a acestui act, încuviințând parveniților să voteze în puterea dreptului de nobleță pe care le hărăzia, în toate afacerile Principatului, și a hotărî toate întrebările prin majoritatea glasurilor asupra vechilor nobili ai Moldovei.“ (Hurmuz. *Doc. supl. I. 4*, p. 55). După înapăcarea Rușilor cu Turcii, Ioniță Sturdza e silit să dea cunoscuta *Anafora pentru pronomiile Moldovei*, din 1827, iscălită și de 22 de boeri de clasa I, prin care nu numai că anulează reformele Constituției din 1822, dar acordă boerilor mari niște privilegii ne mai avute până acum. (*Uricariul*, II, p. 129; Xenopol, *Ist. Rom.*, VI, p. 54; idem, *Ist. part. polit.*, pag. 113).

cială la 1848. În ceia ce privește pașoptismul muntean, el n'a ieșit din interesul de clasă ci din altoirea unei ideologii creatoare pe un temperament politic mult mai activ și mai mobil.

3. Pe când proiectul „cărvunarilor“ e privit ca punctul de plecare al „democrației“ române și ca cea dintâi încercare constituțională în Principate, *Regulamentul organic*, nu cu mult mai puțin „democratic“ ca proiectul din 1822 ¹⁾, având și meritul de a fi fost o legiuire efectivă, nu numai că-i privit ca un statut reacționar dar nu i se ia în considerație nici caracterul constituțional. Pricina e de natură psihologică: nu-l privim cu ochi obiectivi ci cu ochii generației pașoptiste, care, văzând în el o piedică în procesul renașterii naționale, l'a combătut cu o ură îndâr-

1. E de amintit că, înainte de a se fi dat la iveală *Regulamentul* s'au produs la 1831 două mișcări ale foștilor „cărvunari“ împotriva *Regulamentului*, în care bănuiau, cu drept cuvânt, un regim favorabil numai boerilor mari. În această privință, pe lângă rapoartele consulilor Kreuchely și Margotti în *Hurmuz*. X. p. 452—457 ; cf. Manolaki Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de cinci sute de ani*, Iași, II, p. 181 ; G. Sion, *Suveniri contimpurane*, 1888, p. 403. O scrisoare a lui Kisseleff către Nesselrode în Al. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kisseleff*, apoi *Analele parlamentare*, I, partea II, p. 76. A. D. Xenopol, *Ist. part. polit.* p. 149.

jită ²⁾); cu toate elementele lui de progres, numai după câțiva ani, *Regulamentul* a devenit, astfel, simbolul vechiului regim și semnul vizibil al amestecului Rusiei protectoare în viața Principatelor.

Valoarea istorică a *Regulamentului* este însă cu totul alta; după cinci veacuri de existență națională, el realizează prima constituție românească. În comparație cu domnia bunului plac a trecutului și, mai ales, a epocii fanariote, și ori cât de limitat i-ar fi fost sensul, el reprezintă nu numai un progres, ci și un stâlp de foc; nu trebuie să-l judecăm, deci, prin insuficiența lui față de cerințele noii generații revoluționare ci prin meritul pozitiv de a fi introdus, pe cât era cu putință, legalitatea, constituționalismul și regimul reprezentativ, de a fi pus deci un capăt absolutismului. Ajunge pentru a i se cuveni o pagină istorică.

Plecând dela tradiționalism ca dela singurul principiu de transformare socială, Kogălniceanu condamnă *Regulamentul* ca pe o legiuire impusă de Ruși și, deci, în nici-o legătură cu solul și trecutul poporului nostru. Se înșela. La temelia *Re-*

2. Ura împotriva *Regulamentului* a culminat prin arderea lui în demonstrația populară dela 6 Sept. 1848. Amănunte asupra acestei arderi în *Pruncul român*, din 7 Sept. și în *Gazeta de Transilvania*, din 7 Sept. Anul 1848, v. IV, p. 245—47.

gulamentului se aflau trei zeci de ani de cereri formulate de boeri. „Această stare de lucruri, declara Kisseleff la deschiderea Adunării obștești extraordinare a Munteniei din 10 Martie 1831 ¹⁾, a impus de mai multe ori, și mai ales la 1802, 1816, 1817, 1821, boerilor drept-cugetători din amândouă țările, datoria de a trimete la curtea imperială plângerile poporului și de a semnala relele unei administrații vițiate în toate ramurile sale. În adevăr, o poliție fără putere și cedând valului de jafuri, niște finanțe fără sistem, etc., etc., iată starea asupra căreia, rând pe rând, oamenii luminați din amândouă Principatele au atras atenția Curții rusești. Aceste plângeri repetate au dat Puterii protectoare o însemnată indicație că nevoia unei reorganizări a regimului lăuntric al țării Dumneavoastră se simția adânc“. Și ceva mai departe: „comisia călăuzită de instrucțiile guvernului care *n'aveau ca temelie decât chiar plângerile dumneavoastră*, a terminat, în sfârșit, acest proiect al *Regulamentului organic* ce vă e prezentat“.

Afirmația lui Kisseleff reprezintă o realitate. Dacă nu avem „les volumineux écrits“ (cum le numia secretarul francez Coulin) ale boerilor refugiați la Brașov, din 1821, ni s'a păstrat câteva din memoriile trimise Curții protectoare ²⁾, în care

1. *Analele parlamentare*, t., I, I-a parte p. 71—73.

2. Analizate de Pompiliu Eliade : *De l'influence*, p. 133 ; de pildă, memoriul Marelui Ban Grigore Brâncoveanu.

găsim unele din trăsăturile viitorului *Regulament*. În afară de aceasta, elaborarea lui n'a fost o operă improvizată, ci s'a efectuat încetul, cu ajutorul unor comisiuni, și a lucrat mai mult de trei ani, și din care făceau parte oameni ca: Barbu Știrbei, Costache Conachi, Mihail Sturdza, sau Asachi ¹⁾. În multe din dispozițiile lui, după cum vom vedea, mai ales când vom studia chestia agrară ²⁾, Rusia prin Kisseleff a reprezentat chiar punctul de vedere democratic și umanitar împotriva boerilor dominați de interesul de clasă; de nu s'ar fi lovit de rezistența lor, Rusia ar fi „impus“ cu siguranță un regim mai omenos al raporturilor dintre proprietari și țărani. Rezistența boerimii pământene e confirmată, dealtfel, și prin instrucțiile lui Nesselrode către Kisseleff ³⁾: „veți face să înțeleagă pe locuitorii celor două Principate, revenind mereu, că M. S. Impăratul a luat sub protecția sa organizarea țării lor, *nu cu gândul de a se ocupa de fericirea unei clase în dauna celeilalte*“, — de unde rezultă că, în unele privinți, e de regretat că „impunerea“ Rusiei (de care se plângea Kogălniceanu) n'a fost și mai energetică.

1. Desbaterile se pot vedea în *Analele parlamentare ale României*. Tom. I, part. I pentru Muntenia; partea II pentru Moldova (1831).

2. În vol. II al acestei lucrări.

3. Al. Papadopol-Callimach: *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țara Românească*, 1829—34, Buc. 1887 pag. 28.

4. În privința cuprinsului său, *Regulamentul organic* este: „o constituție, un statut administrativ și judiciar, un buget tip al Statului, o lege electorală, financiară, sanitară, un regulament al închisorilor, al comerțului, un manual elementar de contabilitate ¹⁾“. Nu vom intra, desigur, în diversele lui elemente; îi subliniem, totuși, caracterul enciclopedic ²⁾ și tendința de a fixa norme acolo unde erau numai obiceiuri; consfințind uneori abuzuri, prin faptul că le-a dat o bază de legalitate, *Regulamentul* le-a împiedicat înmulțirea din lipsa unei legi scrise. În felul său, el împlinește, deci, o acțiune salutară de legalizare; preocuparea lui de căpetenie e de a suprima și amintirea regimului instabil al domniilor fanariote.

În linii generale, Domnitorul este ales de o „adunare extraordinară“ compusă din 190 de deputați în Muntenia și din 132 în Moldova, dintre care 50 și 45 boeri de clasa întâi, 63 și 30 boeri de clasa doua și 36 și 32 deputați ținutași, adică boeri mai mici; el trebuia să fie dintr'o familie

1. Pompiliu Eliade : *La Roumanie au XIX siècle*, p. 61.

2. Nu e, totuși, un cod civil și comercial: în materie civilă, rămânea în vigoare codul Caragea din 1818; în materie comercială, art. 241 prevedea traducerea codului comercial francez. Abia în 1841, o comisie, compusă din M. Cornescu, C. Iatropolu, C. Câmpineanu, Em. Arghiropol, E. Bălăceanu și G. Goleșcu, avea să dea o redacție a codului de comerț după cel francez. (I. C. Filitti, *les Principautés roumaines sous l'occupation russe*, p. 119).

a cărei boerie se urca cel puțin până la bu-
nicul lui. Domnul este deci pământean, ales
de o adunare pământeană (firește confirmat de
Poartă), e boer și domnește constituțional, ceea
ce reprezintă un mare câștig asupra regimului fa-
nariot. Din aceste dispoziții și din altele, pe care
le vom vedea, constatăm însă caracterul oligar-
hic al *Regulamentului*. Avem de a face, negreșit,
cu o constituție boerească; nici democrația „căr-
vunarilor“ nu mersese însă decât până la egalitate
în privilegiu a tuturor boerilor. Plecând dela ade-
văratele principii ale revoluției, generația pașop-
tistă a văzut, cu drept cuvânt, în *Regulament* un
regim de clasă și de privilegiu; de aici și lupta
ei împotriva unui statut ce avea, totuși, meritul
de a fi introdus ordinea și legalitatea. Regimul
de privilegiu nu era, de altfel, o inovație ci le-
giferarea unei stări de fapt; tradiționalismul ce-
rând ca realitățile juridice să urmeze și să nu
preceadă prefacerile sociale, în acest sens, *Regu-
lamentul* este, deci, tradiționalist.

Domnitorul guverna cu ajutorul unei *Adunări
obștești ordinare* compusă din 42 de membri în
Muntenia și din 34 în Moldova (în afară de cei
trei prelați din fiecare Principat, câte 20 și 16
boeri de clasa întâi, aleși în Capitală și câte 19
și 16 deputați ai ținuturilor, boeri aleși de boeri
domiciliați în ținuturi). Aleasă pentru cinci ani,
adunarea lucrează două luni pe an. Puterea ei

e incomparabil mai largă ca cea a vechiului Divan: ea face bugetul și legiferează. După principiul modern al separației puterilor, competența judiciară, trece, firește, pe seama unui divan special¹⁾: hotărârile Adunării au nevoie de sancțiunea domnească; în caz de conflict, cu autorizația prealabilă a Porței și a Rusiei, Domnitorul poate proceda la disolvare și la noi alegeri.

Fără a intra în enumerarea atâtor principii și măsuri salutare, ca instituirea, pentru întâiași dată, a actelor stării civile, sau a principiului „lucrului judecat“ (art. 324) sau a „tribunalelor de primă instanță“ și a divanurilor judiciare, sau a tribunalelor de comerț, sau a „divanului suprem“: fără a mai enumera, mai ales, toate dispozițiile de ordin financiar, prin care se suprimau abuzurile vechiului regim fanariot, trebuie să amintim câteva principii fiscale. Vechea dare pe „liude“ era înlocuită printr'o capitație anuală pe toate familiile țărănești — câte 30 de lei de cap de familie și printr'un drept de patente pentru meseriași și

1. Separația puterilor era prevăzută și în Constituția de la 1822. Ca indicații precursorii găsim un hrisov al lui Const Mavrocordat, prin care se spunea că nu se cade ca o persoană să fie globnic (= agent de executare) și judecător. Alex. Ipsilante dispune ca judecățile să fie făcute la județe de judecători; e drept că și ispravnicul judeca alături de judecător. (Andrei Rădulescu, *Puterea judecătorească, în Noua Constituție a României*, p. 198. Inst. Social.)

negustori, de două clase ; de 90 și de 60 de lei. Dintre contribuabili erau scoși preoții și boerii : „căci drepturile proprietarilor funciari, întemeiate pe principiile neclintite ale dreptății și justiției, sunt pe veci garantate împotriva oricărei atingeri“. Regulamentul a mai suprimat și categoriile „scutelnicilor“ și „poslușnicilor“, odinioară feriți de dări : statul se însărcina însă să plătească boerilor o sumă ca despăgubire a vechilor drepturi ale acestor scutiți.

5. Acest Regulament, după cum am văzut, a ieșit din colaborația boerilor români cu autoritățile rusești ; „liberalismul“ lui depășind cu mult starea de fapt și de drept a Rusiei, el poate fi privit ca o încercare a Rusiei cu un regim, pe care, deși cerut de spiritul vremii și de infiltrația ideilor franceze, ce provocase revoluția „decembriștilor“ de la 14 dec. 1828 ¹⁾ nu îndrăsnia să-l introducă în hotarele ei. Unii dintre scriitorii timpului au re-

1. Inlocuind vechile dări indirecte, pe care le plăteau și boerii, prin birul, pe care-l plăteau numai țaranii, *Regulamentul organic* a consfințit anaforaua din 1827 a lui Ion Sandu Sturdza, cu prilejul întoarcerii boerilor refugiați la Cernăuți, prin care îi scutia de orice dări. Zadarnic și-a dat silința Kisseleff să introducă și o dare pe moșiile tuturor ; propunerea lui a fost respinsă de comisie prin jurnalul ei din 15 Ian. 1830. Cf. A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 151.

2. Emile Haumant, *La culture française en Russie* (1700—1900), 1910, p. 320-333.

cunoscut în structura Regulamentului o influență directă a spiritului francez. După o călătorie prin Principate, Saint-Marc Girardin susținea că : „Generalul Kisseleff a făcut și a organizat totul după principiile administrației franceze și în spiritul francez“); enumerând apoi unele dispoziții ale Regulamentului, el adăuga : „adică instituțiile noastre civile, judiciare și administrative, tot ce ne-a rămas dela Adunarea Constituantă“. Supus de Pompiliu Eliade unor juriști francezi (Ambroise Colin și Philippe Signac) *Regulamentul* n'a fost găsit o expresie specifică a Revoluției franceze²) : „Principiul lucrului judecat“ sau al „egalității cetățenilor înaintea legii“ sau al „majorității absolute“, sau al „sanctiunii domnești“, sau a „controlului permanent al Adunării mai ales în materia dărilor“, — nu sunt, în adevăr, creațiuni franceze, ci idei *moderne* ; ele n'au devenit însă forțe și nu s'au răspândit peste tot continentul decât prin acțiunea Marei Revoluții.

După această scurtă analiză, putem privi Regulamentul ca pe un element de progres în des-

1. Saint-Marc Girardin, *Souvenirs*, II, p. 258. Aceiaș părere o are și I. A. Vaillant «*la Roumanie ou histoire, langue, littérature, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romains*. Paris, 1845, t. III, p. 48 și Michel Anagnosti, *la Valachie et la Moldavie*, Paris, Fournier, 1837, p. 153.

2. Pompiliu Eliade, *Op. cit.*, p. 125.

voltarea Principatelor ¹⁾); fără a fi revoluționar, dar cuprinzând germenii unei evoluții sociale pornite dintr'o stare de fapt, el poate fi considerat ca „organic“, după cum l'a apreciat însuși generalul Kisseleff în momentul prezentării lui în fața Adunării naționale ²⁾).

„Regulamentul organic, ce v'a fost prezentat ca să-l cercetați, spunea el, cuprinde principiile cele mai potrivite cu situația d-voastră socială actuală. El nu cuprinde nici una din acele teorii, care în abstracția lor, nu sunt lipsite de un țel de utilitate recunoscută, dar care, în aplicare, dau greș, trecând de limitele, pe care civilizația actuală și deprinderile naționale sunt singure în drept de a trage“.

6. Conjurația comisului Leonte Radu din 1839 trebuie privită și ea ca un ecou al „cărvunarismului“. Printre cei 80 de părtași, boernași sau oameni fără boerie, mai găsim în sânul ei și câțiva mari boeri și chiar pe cei doi fii ai fostului

1. Regulamentul a fost apreciat în chip diferit chiar de contemporani. Câteva aprecieri în : D. Urquahart, *la Turquie*, I. p. 188 ; N. Bălcescu, *la Question économique des Principautés*, p. 25 ; N. Soutzo, *Mémoires*, p. 97. J. Michelet, *Principautés danubiennes* : M-me Rosetti, 1848 ; Le colonel vicomte de Grammont, *De l'administration provisoire russe en Valachie et de ses résultats*, 1840 ; G. Chainoi (= I. Ghica), *Dernière occupation des principautés danubiennes par la Russie*, Paris, 1853, p. 65.

2. *Analele parlamentare*, I. partea I, p. 70.

Domn cărvunar¹⁾). În afară de măsurile ce determinau raporturi noi față de Rusia și Turcia, precum și de înlăturarea lui Mihail Sturdza, ideile politice ale conjurației decurgeau din ideile „cărvunarilor“; proiectul de constituție nu urmăria, nici de data aceasta, nimicirea privilegiilor, ci numai armonizarea în privilegii a întregii boerimi, fără deosebire²⁾). Legal, poporul nu exista în preocupările legiuitorului; în obșteasca adunare nu intrau decât boerii; alegătorii chiar urmau să fie tot boeri.

Conjurația cerea autonomia sub suzeranitatea Turciei; modificarea relativă a *Regulamentului*; înlocuirea protectoratului rusesc cu acela al puterilor europene; alegerea unei dinastii streine ereditare și întocmirea chiar a unei confederații dunărene în fruntea căreia urma să fie Moldova. Înăuntru, țara, în afară de județe, trebuia să fie

1. Iorgu și Costache Sturdza, apoi dintre boeri. Sandulache Miclescu, Toader Hurmuzaki, Ștefănică Ruset, Iorgu Canănu, Iancu Prăjescu, etc. Lista persoanelor găsită în hârtiile comisului Leonte Radu în Hurmuz. *Doc.*, supl. I. 6. p. 110.

2. Se cerea, anume: „slăbirea aristocrației adică dela Vel-șatrar până la Vel-logofăt să fie boer și boer, alcătuiind generalnicul seim, în care, după mulțimea glasurilor, să se aleagă 32 de deputați, din care prezidentul numit baș-boier să fie un om cu cel mai mare rang, cinstit, preocupat cu cea d'întâi avere, iubitor de patrie și fără nici o pată. Domnul să nu poată da deputaților nici slujbe, nici răsplătiri“.

împărțită și în mici „guvernuri“ compuse din patru județe. Se cerea apoi „slobozenia țiparului, a gândirii, și scrierii care să nu fie sub țensură“ (art. 7); trecerea averilor bisericesti pe seama stăpânirii; să se așeze „un banc“ (o bancă) de împrumuturi; protecționismul industrial prin *tarife* pe manufactură; eliberarea Țiganilor coroanei și mănăstirești ¹).

Ca și proiectul din 1822, ideile conjurației din 1839 sunt, deci, tot o replică a ideilor revoluției franceze trecute prin temperamentul moldovelesc și prin interesele de clasă ale micii boierimi; egalitatea tuturor devenise egalitatea câtorva ²).

De altfel, perioada dela 1821-1848 este mai mult o perioadă de incubație a ideilor revoluționare franceze în suflete cu totul nepregătite. În afară de aceasta, amestecul tot mai puternic al Rusiei, în urma convenției dela Akerman (1826), devenit legal prin Regulamentul organic, în viața

1. În ceea ce privește această conjurație, cf. Hurmuz., *Doc.* I, pp. 125, 127, 130, 142 și urm. 159, 161; X, pp. LXIX-LXX și A. D. Xenopol, *Ist. part. pol.* p. 193-193.

2. Singura măsură democratică era dispoziția „ca la tribunalele ținutale să se adaugă încă câte doi membri aleși: unul din partea treptelor (răzășilor) și unul din partea locuitorilor (țăranilor); iar la ispravnicat să se adauge pe lângă ispravnici, câte patru comisari care să se aleagă însă: doi dintre boieri, unul dintre trepte, iar unul dintre locuitori“.

politică și culturală a Principatelor, nu îngăduia decât mișcări de un liberalism limitat cel mult la dezvoltarea conștiinții și culturii naționale. Numai revoluția dela 1848 avea să limpezească definitiv poziția celor două partide; în ea trebuie, deci, să vedem adevăratul punct de plecare al liberalismului în marea lui operă de regenerare politică și socială.

VI

1. Criticismul privit ca specific moldovenesc. 2. Obiecție limitativă : problema limbii literare scoasă din discuție. 3. Altă obiecție limitativă : întreaga literatură română are un caracter de critică socială. 4. Criticismul organizat și ideologic apare, în adevăr, în Moldova. Explicarea lui e o problemă de rasă. 5. Caracterul tradiționalist al „revoluției“ moldovenești dela 1848.

1. Considerațiile asupra încercărilor constituționale din 1822 și 1839, precum și cele, pe care le vom face cu privire la revoluția dela 1848 și, în genere, la evoluția liberalismului român, ne-au adus în chip firesc într'o nouă ordine de idei : lipsa de inițiativă a Moldovei în epoca eroică a renașterii noastre. Eminescu se bucurase de mult de neparticiparea Moldovei la acțiunea liberalismului pașoptist. Reluat și lărgit, faptul a fost studiat apoi de d. G. Ibrăileanu, într'un volum asupra căruia ne vom opri ¹⁾).

Spiritului revoluționar al Munteniei i-a răspuns, după părere d-lui Ibrăileanu, spiritul inhibitiv al

1. G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*. Ed. Viața Rom.

Moldovei, în care trebuie să căutăm izvorul conservatismului politic și, mai ales, al criticismului cultural. Infiltrației grăbite a ideilor apusene sau subredelor sisteme raționaliste în materie de limbă, Moldova le-a opus principiul selectării și adaptării la condițiile specifice ale poporului. Prin situație geografică și structură socială, ea era, de altfel, pregătită pentru rolul de regulator al procesului de absorbție a civilizației: existența unei tradiții culturale, ce-și găsisese, prin influența polonă, o atât de fericită expresie în literatura istorică din veacul al XVII, nu putea să nu ridice o stavilă împotriva tuturor înoirilor; prezența unui însemnat curent poporan nu putea, de asemeni, decât să îndiguiască raționalismul absurd al curentului latinist. În afară de aceasta, punctul de plecare al revoluției muntene, ca și al transplantării necondiționate a formelor apusene, e în existența unei clase de mijloc; lipsa ei în Moldova nu putea decât să-i reducă revoluția dela 1848 la un simplu incident iar, în procesul asimilării culturii europene, nu putea decât să impună scriitorilor o atitudine critică. Păstrătoare a unei culturi mai vechi și mai organice, boerimea moldovenească a devenit, astfel, prin scriitorii ieșiți din sânul ei, filtrul necesar al penetrației civilizației apusene.

2. Într'o lucrare ce înlătură, deocamdată, problema culturală, nu putem intra în fondul ches-

tiunii; menționăm, totuși, că ar trebui lăsată afară din discuție atitudinea scriitorilor moldoveni (Negruzzi, Alecu Russo, Kogălniceanu, Alecsandri) în problema limbii. Lupta împotriva raționalismului filologic nu se explică, nici prin temperament, nici prin tradiție culturală, nici prin morfologie socială. Problema trebuie pusă numai pe terenul talentului. Având instinctul continuității istorice a limbii, nu artiștii au creat sistemele raționaliste ci gramaticii și Academiiile. Neprivind-o ca pe un organism viu, ci ca pe un produs logic, numai filologii (Laurian, Massim, Pumnul) se puteau arunca în construcții arbitrare.

Raționalismul filologic n'are, de fapt, un caracter regional. De s'a produs mai mult în Ardeal, e din motive de ordin național; prin italianismul lui Eliade, el s'a arătat, totuși, și în Muntenia, iar, prin șovăirile lingvistice ale lui Asachi și Săulescu, a mijit și în Moldova. Ne pornind și nepropagându-se prin artiști adevărați, era firesc ca, din imperativul talentului și din simțul unei limbi privity ca o realitate vie și nu teoretică, scriitori ca Russo și Alecsandri să ducă lupta împotriva lui, după cum aveau s'o ducă, Ion Ghica sau Odobescu în Muntenia și, în definitiv, prin respingere, toți scriitorii de talent, de ori unde ar fi fost.

Rezistența față de radicalismul lingvistic nu este,

deci, o caracteristică moldovenească; de s'a manifestat mai energic în Moldova, se explică prin prezența locală a mai multor scriitori de talent. De altfel, numai din bunul său simț, poporul întreg a eliminat încercările de raționalizare filologică. Pe cât de lesne se înfăptuesc revoluțiile în materie socială, pe atât e de mărginită acțiunea lor asupra structurii mult mai organice a limbii.

3. În privința criticismului cultural avem, de asemeni, de făcut câteva întâmpinări limitative. Observațiile critice ale lui Negruzzi, Russo sau Alecsandri, pe cale teoretică sau pe cale de realizare artistică, asupra procesului dezvoltării noastre de după 1848, nu constituie un fenomen izolat de caracter specific moldovenesc, ci unul mai general.

Mulți alți scriitori au avut o atitudine identică. Întru nimic deosebit de tonul criticei moldovenești e, de pildă, tonul liberalului muntean Ion Ghica, din prefața *Convorbirilor economice*: „Entuziasmul patriotic al unora s'a urcat în timpii din urmă la un diapazon atât de înalt, încât pierzând, cu nerăbdarea, și orice cumpăt, au aruncat cu noroiu asupra tuturor, și au tratat oamenii și lucrurile trecutului ca vechituri de lepădat. Pentru ei toate credințele, toate obiceiurile, toate tradițiunile, trebuie dărâmate; bogăția imaginațiunii lor i-a adus până a se crede fiecare expresiunea voinței poporului, focarul opiniei pu-

blice, incarnațiunea națiunii ; și nu înțeleg că nu fac alt, decât a căta să exercite o autoritate despotică, și impune publicului idei puțin studiate, puțin potrivite cu starea societății noastre“. Identic e și tonul lui Eliade din *Echilibrul între antiteze* : „Cu legi și doctrine eterogene aduse sau imitate din afară se pierde România, pentrucă, ridicându-i-se elementele ei vitale, i se impun altele, ce nu le pot respira plămânii ei. Se îneacă animalul de uscat în fundul apelor ; moare peștele scos și ținut a răsufla aerul. Dă Românului legi române, legi biblice și creștine, lasă-i datele străbune, dacă vrei să trăiască ca nație“.

Aceasta pe cale teoretică ; de trecem la creațiunea artistică, vom găsi sub forma tăioasă a satirei sau sub forma lirică a regretului trecutului, o critică aspră a revoluției noastre sociale și culturale mai la toți scriitorii. Fenomenul nu-i deci regional, ci-i caracteristic întregii noastre literaturi : pe cât au evoluat de repede formele civilizației, pe atât s'au deslipit de greu sufletele de plasma lor inițială. Intre spirit și materie s'a săpat, astfel, o prăpastie. Prin acțiunea creatoare a ideologiei apusene și prin influența capitalismului, societatea noastră și-a schimbat, revoluționar, structura ; pe largi temelii agrare s'a ridicat o civilizație burgheză. Pornind din stratele adânci ale sufletului, literatura n'a putut însă ține pasul revoluției formelor sociale. Voluntar sau inconștient,

prin creație obiectivă sau prin mijloace tendențioase, ea a luat, așa dar, o atitudine critică față de revoluția socială și a propagat neîncrederea în noul regim ¹⁾. De-i mai evident în literatura moldovenească, faptul se datorește superiorității înseși a acestei literaturi. Trebuie să recunoaștem Moldovenilor preeminența creațiunii artistice. Printr'o astfel de afirmație deschidem, negreșit, o fereastră spre necunoscutul rasei. Fără să intrăm în explicații, nu putem, totuși, să nu distingem în Moldoveni acea înaltă contemplativitate și acele calități sufletești care, scoțându-i din curentul vieții active, le-au deschis zăvoarele creațiunii artistice. Și în chestia criticismului cultural, problema trebuie pusă deci, în bună parte, tot pe terenul talentului.

4. Privită numai prin latura creațiunii artistice sau a constatării sporadice, această atitudine nu constituie, prin urmare, o caracterizare a spiritului moldovenesc. Caracteristică devine numai existența unei critice sistematice și organizate pe un fond ideologic. Prezența în Moldova a unor personalități puternice și a unor reviste, în jurul cărora s'au grupat școli literare și partide politice cu un caracter de reacțiune împotriva liberalismului muntean, nu poate fi considerată ca întâmplătoare. Oricum s'ar interpreta, ea este un adevăr

1. Problema va fi tratată mai pe larg în vol. II : *Forțele reacționare*.

istoric. Fenomenele sociale și culturale se explică, în genere, prin influența mediului de formație. Acțiunea revoluționară a Munteniei a fost, deci, pusă pe seama condițiilor dezvoltării ei sociale. Prezența unei clase mijlocii de negustori, de meseriași, de profesioni libérale făcea posibilă grabnica difuziune în sânul ei a ideilor revoluției franceze. Existând un mediu de cultură, liberalismul și-a găsit nu numai agitatori ci și interese de clasă : de aici și succesul revoluției muntene. Lipsa unei pături mijlocii a făcut însă cu neputință o revoluție moldovenească. Deasupra masei amorfe a țărănimii neaflându-se decât pătura boerimii, nu se putea desvolta în ea, în materie politică, decât spiritul de reacțiune, iar în materie culturală, prin influența unei vechi tradiții, criticismul ¹).

Succesul unei mișcări se datorește, în adevăr, mediului în care se produce ; existența ei n'are însă nevoie de prezența unui mediu prielnic. Mișcările socialiste din unele țări s'au produs înainte de a se fi născut o muncitorime industrială. Preferăm deci să ne îndreptăm și de data aceasta tot spre rasă. Există, negreșit, un temperament moldovenesc, contemplativ, tradiționalist și, deci, statariu, visător și inactual, care, în domeniul creațiunii poetice, s'a ridicat la cea mai înaltă

1. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, *passim*.

expresie artistică, pe când, în domeniul vieții politice și economice, prin rezervă și imobilitate, s'a pus într'o vădită inferioritate. Acestui temperament i se datorește rolul pasiv și mai mult critic al Moldovei în procesul prefacerilor ce aveau să ne scoată din plin ev mediu pe tărâmul vieții contemporane.

5. La lumina acestor considerațiuni generale asupra temperamentului moldovenesc putem înțelege mai ușor natura mișcării „cărvunarilor“ din 1822 și a conjurației comisului Leonte Radu din 1839. Cu toate preocupările lor constituționale, aceste mișcări nu se puteau inspira dintr'un adevărat democratism; replica moldovenească a *Drepturilor omului* se întemeia pe menținerea privilegiilor în sânul unei singure clase sociale, mai largite. Pornind dintr'un astfel de temperament, și cu o astfel de pregătire sufletească, nici mișcarea dela 1848 nu putea avea un caracter cu adevărat revoluționar. Lipsa unei clase mijlocii limita mișcarea tot în sânul boerimii. O revoluție care pleca dela „sfânta păzire a Regulamentului în tot cuprinsul său și fără nici-o răstălmăcire ¹⁾“,

1 *Petițiunea-proclamațiune a boerilor și notabililor Moldovei*, Codrescu, *Uricariul X*, p. 8 și în *Anul 1848 în Principatele române*, 1912, vol. I, 176. Un comentariu al tuturor celor 35 de puncte, în broșura lui V. Alecsandri, „*In numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu*“ 20

nu era nici democratică, nici nu putea avea vreun răsunet. Petiționarii dela „Otelul de Petersburg“ cereau, de fapt, consfințirea privilegiilor dobândite prin *Regulamentul organic*; liberalismul lor nu înainta decât până la suprimarea cenzurii în treburile din lăuntru ale țării sau până la restabilirea învățământului național¹). Indrep-

p. republicată în *Anul 1848*, v. I, p. 414. Cum că revoluția era îndreptată exclusiv împotriva lui Mihail Sturdza se mai vede și din broșura *Michail Sturdza, partida națională și Comisia*, p. 20, republ. *Anul 1848*, v. I, p. 430, Ambele broșuri au fost publicate în Mai, adică după înăbușirea „revoluției“ din Marte. Tot împotriva lui Sturdza e și *Proclamația partidului național din Moldova către Români* (Iunie 1848) iscălită între alții de Constache Negri, Alecu Cuza, Vasile și Iancu Alecsandri, Alecu Russo, etc., în care nici vorbă nu era de revendicări revoluționare, republ. în *Anul 1848*, v. I, p. 457. Un fel de apărare indirectă a lui Sturdza, prin atacuri mai ales împotriva boerilor, în broșura tipărită la Viena a lui Ștefan Arbore, *O scânteie de deșteptare*, republ. în *Anul 1848*, I, p. 442. Tot ca o diversiune a lui Mihail Sturdza împotriva boerilor trebuie privită și broșura tipărită la București, deși se ocupă de Moldova, intitulată „*Căința încrederii în boeri aristocrați și sfânta hotărâre de a nu-i mai crede*“, Iunie 1848, republ. *Anul 1848*, v. I, p. 447. Iscăliturile M. K. și N. I. sunt apocrife. Kogălniceanu respinge paternitatea broșurii printr'o altă broșură intitulată *Protestația*, din Iulie 1848, republ. *Anul 1848*, v. III, p. 679.

1. Punctele 34 și 38.

tată mai mult împotriva lui Mihail Sturdza, mișcarea a fost lesne înăbușită; prinși la o întrunire în casa lui Mavrocordat, conducătorii „revoluției“ moldovene au fost trimiși peste Dunăre ¹⁾.

1. Lista liberalilor moldoveni trimiși peste graniță (Alecuz Moruz, Alecu Cuza, Vasile Canta, Nicu Catargiu, Manolachi Costache, Răducanu Roset, etc., etc.), în *Anul 1848* v. II, p. 504.

VII

1. M. Kogălniceanu și programul său revoluționar. 2. Apariția lui Kogălniceanu nu înlătură teoria tradiționalismului moldovenesc: influența rasei, a culturii istorice și a mediului intelectual german. 3. Tradiționalismul lui Kogălniceanu. 4. Tradiționalismul ia forma evoluționismului științific. 5. Critica acestui principiu: Insuficiența argumentului tradițional în problema proprietății pământului. 6. Insuficiența argumentului tradițional în problema boeriei și a privilegiilor. 7. Societățile sunt creațiunea prezentului și nu a trecutului. 8. Tradiționalismul lui K. nu se explică numai prin necesitatea momentului ci e și o formă de cugetare. 9. Uneori e chiar o formă de expresie verbală. 10. Acțiunea lui Kogălniceanu se limitează dela sine după reforma agrară; omul noiei societăți e Ion Brătianu.

1. Numai după înăbușirea atât de grabnică a „revoluției“ din Martie, și, mai ales, după izbucnirea revoluției muntene din Iunie, cu un program, în adevăr, revoluționar, democrația moldovenească, redusă la mijloace publicistice, ¹⁾ și-a

1. Cea dintâi manifestare, în adevăr, revoluționară, o găsim în broșura anonimă: *Ce sunt meseriașii?* (Iunie 1848) pp. 11 și republ. în *Anul 1848*, v. I. p. 460. Broșura are 23 de puncte: «a nu fi ranguri și privileghiuri și fiecare să contribueze la ale patriei cu venitul său (§ 1); » «desființarea clăcei și slobozenia desăvârșită a țaranului» (§ 17,) etc.

găsit adevărata ei expresie în broșura lui Mihail Kogălniceanu: *Dorințele partidei naționale din Moldova* ¹⁾ și într'un *Proiect de Constituție pentru Moldova*, ²⁾ asupra căroră trebuie să ne oprim.

Kogălniceanu începe prin a recunoaște natura puțin revoluționară a mișcării moldovenești: „Scrupuloși de a ne ținea pe tărâmul legal, noi ne-am împins moderația până la o vinovată molăciune, numai și numai ca să nu dăm Domnului noui ocazii de pâri și de calomnii“. Și mai departe: „Când la 28 Martie, obștia adunată în Iași din toate ținuturile Moldovei a cerut numai acele 35 puncturi întemeiate pe *Reglement*, ea, prin aceasta, n'a arătat că n'ar avea trebuință și de alte reforme mai radicale“. Era și timpul să se arate că o revoluție nu poate porni de la *Regulament*, adică de la regimul privilegiului. Broșura lui Kogălniceanu este, înainte de toate, antiregulamentară și, deci, antirusească; ea e precedată de o expunere a drepturilor istorice a Moldovei, ce se rezumau la: neatârnarea noastră din lăuntru față de Turcia, pe baza capitulațiilor din 1512 ale lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel mare; și la aceeași neatârnare față de Rusia, prin tratatul de la Cainargi de la 1774, în care Domnii

2. Publicată la Cernăuți (8 August 1848); republicată cu reflexiuni și note de G. Mârzescu, la 1883; republicată în *Anul 1848*, v. VI. p. 89.

2. Republicată în *Anul 1848*, v. II. p. 131.

erau priviți ca „suverani“ și țările, ca „țări suverane“; prin tratatul de la Iași din 29 Dec. 1791, ce confirma dispozițiile tratatului de la Cainargi; prin tratatul de la București, din 16 Mai 1812, prin care puterea „protectoare“ ne răpia Basarabia, fără alte modificări în tratatele trecute; prin actul separat al convenției de la Akerman și apoi prin art. 5 al tratatului de la Adrianopol din 1829 cu următorul coprins: „Principatele se vor bucura de o slobodă lucrare a credinței lor, de o desăvârșită siguranță, de o administrație națională neatârnată și de o întreagă slobozenie de comerț“. În virtutea acestui principiu de neatârnată, Moldova era în dreptul ei de a declara că *Regulamentul* nu-i putea face fericirea; prin articolul adițional, prin care „pe viitorime ori ce schimbare ar voi Domnul să facă în *Regulamentul organic* nu va putea să aibă loc, nici a se pune în lucrare de cât după înadinsă împuțernicire a Inaltei Porți, cu împreună unire a curții Rosiei“, *Regulamentul* ridica Moldovei autonomia recunoscută încă de la capitulații și o condamna la o imobilitate dușmană ori cărui progres social.

Plecând de la un punct de vedere atât de categoric împotriva situației create prin *Regulament*, broșura pornește la clădirea unui nou regim pe baze de autonomie desăvârșită. Cele 34 de puncte ale *Dorinței partidei naționale* nu se mai asea-

mână de loc cu cele 35 de puncte ale petiționarilor dela 28 Marte, întemeiate pe „sfânta păzire a *Regulamentului* în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire“. Ele au ca temelie „declarația de la sine și cu bucurie“ a „aristocraților“ de a primi :

1. A se oborî ori ce ranguri și privilegii personale.

2. A se supune la o contribuție generală, fieștecare în proporția facultăților și a averii sale.

3. A jertfi în folosul statului banii despăgubirii scutelnicilor, păstrându-se ca pensie numai acei pentru nevoiași, văduve și orfani.

4 A se desființa robia de pe pământul românesc cu despăgubirea numai a celor ce ar cere-o.

5. A se oborî boerescul și a se face proprietari pre toți gospodarii săteni, dându-li-se o dreaptă despăgubire vechilor stăpâni ai pământului.

Vorbind în numele „partidei naționale“, Kogălniceanu semnează, totuși, singur „cu bucurie“ aceste renunțări ; în lipsa unui act colectiv (actul colectiv intitulat : *Proclamația partidului național din Moldova*, din Iunie, nu ne vorbea de astfel de renunțări,) s'ar putea întâmpla ca scriitorul să fi anticipat, poate, asupra renunțării „aristocraților“ la privilegii.

Pe temeiul celor 34 de puncte expuse și sus-

ținute în broșura sa, Kogălniceanu a publicat apoi și un *Proiect de Constituție pentru Moldova*, din care dăm câteva linii esențiale. Adunarea obștească e compusă, firește, din reprezentanții tuturor stărilor sociale; cadrele electorale, destul de restrânse, se compuneau din proprietari, slujbași, starostii corporațiilor și negustorii patentati de clasa I, din „capacități“, și din reprezentanții satelor, câte doi din fiecare sat; vornicul și întâiul paznic. Adunarea alege pe Domn, pe Mitropolit, pe episcopi; ea votează legile, bugetul, creditele, dările, etc., etc. Domnul e ales pe cinci ani și are toate prerogativele unui principe constituțional: sancționează legile, dar, în caz de conflict, după o a doua deliberație, legea nu mai are nevoie de sancțiune. Puterea judecătorească e, firește, despărțită de puterea legiuitoare și executivă; amândouă sunt delimitate în articole precise; odată cu egalitatea politică și civilă, se suprimă pe viitor toate titlurile nobiliare, privilegiile de naștere sau personale; se suprimă boerescul, dijmele; se împrăprietăresc gospodarii satelor cu câte 2 1/2 fălci fiecare; se secularizează averile mănăstirești; se suprimă censura; se proclamă libertatea individuală, etc.

În adevăr revoluționar, acest proiect ar fi avut cu totul altă însemnătate de ar fi fost expresia unei conștiinți sociale și nu individuale, și de n'ar-fi venit două luni după *Proclamația* de la

Islaz. Cu puține deosebiri ¹⁾, el parafrazează, dezvoltând și numai uneori răstrângând, cele 22 de puncte ale constituției muntene, chiar în amănunte contestabile (de pildă, alegerea Domnului pe timp de cinci ani). În aceste condiții, valoarea lui reprezentativă scade, iar, ca originalitate, rămâne o replică moldovenească ²⁾, sprijinită pe considerațiuni istorice, a constituției muntene.

2. Prezența lui Kogălniceanu în mișcarea socială moldovenească, s'ar părea în contradicție cu cele afirmate despre natura reacționară a temperamentului moldovenesc. De numele lui Kogălniceanu se leagă lupta pentru desființarea robiei Țiganilor, pentru proclamarea egalității în drepturi și îndatoriri a tuturor claselor, pentru emanciparea clăcașilor și împrumetărirea lor; de nu-

1. În chestia Evreilor deosebirea e mai mult verbală. *Proclamația* de la Islaz prevedea la art. 21 „emanciparea Israelitilor și drepturi politice pentru ori ce compatrioți de altă credință” — iar broșura lui Kogălniceanu prevedea la punctul 27: „Emancipația *graduală* a Israelitilor Moldoveni” și apoi mai departe: „trebuie ca, prin măsuri umane și progresive să se opereze cât mai în grabă fuzia Israelitilor și prefacerea lor într'o stare de cetățeni folositori ai statului”. Că programul lui Kogălniceanu nu era de cât o parafrază a programului dela Islaz se dovedește și prin faptul că bărbatul de stat moldovean s'a pronunțat mai târziu împotriva drepturilor Evreilor.

2. În sens conservator: așa, de pildă, sistemul electoral destul de îngust față de proclamarea principială a votului universal a *Constituției de la Islaz*.

mele lui se leagă, mai ales, actul loviturii de stat ; în ochii tuturor, el trece drept un revoluționar. Kogălniceanu a fost, în realitate, numai un democrat ; atitudinea lui nu trebuie confundată cu cea a liberalilor munteni, de care se deosebia prin temperament, prin cultură și mediu de formație intelectuală. Temperamentul nu-l putea de cât împinge spre conservatism ; marea lui cultură istorică de adunător de cronici și de iubitor de datini, nu-l putea decât împinge spre tradiționalism ; mediul intelectual german nu-l putea decât îndrepta spre evoluționism. „Mulțumită contactului meu cu atâția bărbați însemnați ai Germaniei, declara singur Kogălniceanu în *Introducerea autobiografică*, și primit în cercurile politice din Berlin, am avut fericita ocaziune și putință de a-mi îmbogăți mintea cu ideile reformatrice ce atunci inspirau înaltele inteligențe ale Germaniei. Da, Universității din Berlin, a doua mea mamă, Universității Frederica Wilhelma ; da, exemplul ce mi-a dat amorul pentru patria germană și pe care l'am găsit în toate păturile societății germane, fie nobilime, fie burgheză, datoresc eu amorul pentru patria română și *spiritul liberal* care m'a însuflețit în toate actele vieții mele“. Pe temperamentul lui tradiționalist s'a altoit, deci, influența culturii și vieții germane : doctrina lui Savigny, teoreticianul dreptului istoric împotriva

dreptului natural al Revoluției franceze, pilda vie a unui popor, ce se ridica din ruinile dezastrului dela Iena, prin muncă, disciplină și „democrație într'un guvern monarhic“, reformele agrare ale lui Hardenberg cu desființarea iobăgiei și împrietărirea țăranilor. Acestei influențe germane, avea să-i datoreze Kogălniceanu caracterul evolutiv al teoriilor sale sociale atât de deosebit de radicalismul revoluționarilor munteni de educație franceză, ce au văzut mai îndrăsneț și, în sensul necesității istorice, problema formației civilizației noastre.

3. Respingând din idea progresului necesitatea unei revoluții, ceeace nu-i un adevăr sociologic („Orice schimbare silnică, orice prefacere năpraznică, scria el în prefața *Letopiseșilor*, nu pot fi decât fatale. Când revoluțiile încep, civilizația încetează“), Kogălniceanu căuta să-și îndreptățească toate revendicările pe principiul tradiției. O reformă e legitimă întru cât a mai existat în trecutul îndepărtat și nu pentrucă răspunde unor nevoi actuale sau unor concepții ale timpului.

Regulamentul organic e o instituție funestă „pentrucă a dărâmat și a desființat toate legiurile țării; ne-a tăiat relația cu trecutul fără a ne întemeia prezentul. O lege fundamentală a țării trebuie însă să fie o plantă indigenă, expresia moravurilor și nevoințelor țării“; și, mai departe, tot în *Dorințele partidei naționale*: „de aceea dar

voin a ne întoarce la acele instituții, a cărora origină iese din pământul nostru, care în timp de cinci veacuri le-am avut și pe care vroim numai a le adapta după luminile și trebuințele epoei“. *Regulamentul* nu e, în realitate, „funest“, pentru că a desființat vechile legiuri; singurul lui merit, dimpotrivă, este tocmai de a fi suprimat câteva din legiurile trecutului; defectul e că n'a suprimat și mai multe. Clădind cu destulă prudență un nou statut politic, fără a dărâma tot ce era înainte, legiferând obiceiurile existente, construind, într'un cuvânt, un organism juridic nou pe o bază veche, *Regulamentul* poate fi privit ca un model de elaborație evoluționistă. Din nefericire, numai atât; revoluționarilor pașoptiști li s'a părut anacronic. Este, însă, cu deosebire, caracteristică atitudinea antirevoluționară a lui Kogălniceanu, ce se punea pe terenul tradiționalismului pentru a crea o nouă stare de lucruri și își susținea reformele pe existența lor problematică în veacuri foarte îndepărtate. Ea e și la baza evoluționismului german și formează însuși principiul configurator al civilizației engleze.

„Indrăznesc, scria Burke ¹⁾, să mărturisesc că noi Englezii, suntem un popor fără sentimente învățate pe dinafară. În loc de a arunca dela noi toate vechile prejudecăți, le prețuim foarte mult;

1. *The Works of Edmund Burke*, 9, IV, 95.

și pentru a-ți arăta cât ne rușinăm de ele: le iubim pentru că sunt prejudecați, și cu cât ele au fost mai obștești, mai populare, cu atât le prețuim mai mult. Mulți din oamenii noștri de știință, în loc de a le discredita, întrebuițează agerimea minții lor ca să descopere ascunsă înțelepciunea ce să află în ele. Când găsesc ce caută, și rareori caută în zadar, ei sunt de părere că e mult mai cuminte a continua o prejudecată, cu înțelepciunea cuprinsă în ea, decât de a asvârli haina prejudecății, rămânând cu înțelepciunea goală“.

Civilizația engleză are însă o structură tradiționalistă, pe care civilizația română n'o poate avea. Unde-i, în adevăr, momentul din istoria sa, ce-ar putea fi privit ca un principiu configurator? A te scobori într'un trecut nesolidar cu sine însuși printr'o desvoltare organică este e încercare primejdioasă. Cerând înlăturarea creștinismului și restaurarea republicei, a liberului veto tribunițian, a legilor agrare a lui Licinius Stolo, a lui Sempronius și a fraților Gracchi, — Simion Bărnuțiu și-a scoborit sonda tradiționalismului și mai adânc până la stânca formelor vieții sociale a străbunilor noștri Romani. Ori cât ar părea de absurd, deosebirea de eroare a tradiționalismului barnuțian nu stă, totuși, în natura ci numai în mărimea ei ¹⁾.

1. Texte „tradiționaliste“ sunt adunate de d. R. Dragnea în *Mihail Kogălniceanu*, 1921.

4. Tradiționalismul temperamental al lui Kogălniceanu se îndulcește, firește, în evoluționism. Progresul nu poate ieși din cele „cinci veacuri“ ci din „luminile și trebuințele epoei“ — adică din nevoile momentului și din acțiunea creatoare a ideologiei. Regulamentul nu era „funest“ prin lipsa lui de solidaritate cu trecutul și nici chiar prin lipsă de contemporaneitate, ci prin lipsa lui de anticipație socială ; el putea fi în conformitate cu obiceiurile țării și, deci, cu starea de fapt, dar era cu mult în urma ideologiei vieții europene devenite interdependentă.

„Adevărata civilizație, susținea Kogălniceanu, este aceia care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față“¹⁾ — adică formula clasică evoluționistă a creșterii organice. Aplicată la condițiile noastre de dezvoltare, o astfel de formulă este însă tot atât de raționalistă ca și „drepturile omului“ abstract. „Franța, Anglia, Germania, continua Kogălniceanu, simțesc neapărata nevoie de a lega lanțul timpurilor și de a se urmări în trecut propășirea năravurilor publice, origina instituțiilor lor, leagănul libertăților“ — pentru că toate aceste popoare au avut o evoluție normală, străbătută, de altfel, și de revoluții necesare, pe când, pe noi, condițiile istorice ne-au aruncat dintr'odată din evul mediu al

1. *Gazeta de Moldavia*, 27 Febr. 1850.

„celor cinci veacuri“ în plină istorie contemporană: numai arare ori, ancora civilizației române se lovește de terenul solid al tradiției naționale.

5. Rămânând pe baza argumentației tradiționaliste, Kogălniceanu cerea și îmbunătățirea soartei țăranilor ca pe un drept al trecutului. „Este istoricește dovedit, scria el, că, în timpurile din început, mai fieștecare Român era proprietar și că numai sila și puterea celor mari au desbrăcat pe o mare parte din săteni de pământurile și chiar de libertatea lor“. Origina proprietății pământului e o chestiune asupra căreia vom mai reveni. Pentru problemele momentului ea nu are însă, nici-o însemnătate; ceiace, în adevăr, primează sunt concepțiile noastre actuale despre proprietate și nu evoluția ei istorică. Plecând dela idea clasică a proprietății quiritare romane, inviolabile, liberalismul a ajuns azi la formula proprietății funcțiune socială, din care au ieșit exproprierea și naționalizarea subsolului.

Din reacțiune împotriva concepției medievale, care deosebia domeniul „eminens“ al seniorului de domeniul „util“ al vasalului și nu recunoștea plenitudinea proprietății individuale, — prin art. 17 al *Declarației drepturilor omului*, Marea Revoluție a proclamat proprietatea ca pe „un drept inviolabil și sacru“. Aceiași concepție a avut-o și revoluția noastră pașoptistă; Constituția dela 1866, prin

art. 19 declară și ea proprietatea „sacră“ și „inviolabilă“. Imitând art. 544 din codul civil francez, art. 480 din codul nostru recunoaște proprietății caracterul de *absolut* și *exclusiv*. Concepția proprietății sacre nu-i de natură religioasă; ea pornește din convingerea că, producând cea mai mare cantitate de bunuri, proprietatea individuală e la baza progresului. Caracterul exclusiv al proprietății a evoluat însă și el; ea nu mai e absolută; trebuind să contribuie la creșterea bogăției sociale, ea a luat caracterul de *funcție socială*, care nu numai că nu atinge dreptul de proprietate individuală, dar scoate în evidență utilitatea procurată societății prin respectarea ei ¹⁾.

Dela înscrierea în Constituția dela 1866 a inviolabilității sale și până azi, proprietatea individuală a suferit, de altfel, și la noi o serie de restricțiuni, în afară de cele trei cazuri de expropriere pentru utilitate publică: salubritatea, căile de comunicație și lucrările de apărare a țării. Înainte de a fi ajuns la teoria funcției sociale, s'a votat, de pildă, legea împotriva trusturilor arendășești, legea pentru mărginirea dreptului de arendare al stabilimentelor publice și al stabilimentelor de utilitate publică. La 1917, prin modificarea art. 19, s'au înmulțit cazurile de expropriere și

1. Duguit, *Les transformations du droit privé depuis le Code Napoléon*, p. 160.

s'a admis și principiul exproprierii pentru utilitate națională. Prin noua Constituție, cazurile de expropriere nici n'au mai fost prevăzute și, deci, limitate: ele rămân a fi determinate, oricând, după nevoile momentului, prin legi ordinare. Bogațiile subsolului au devenit proprietatea Statului; apele au trecut în domeniul public; dreptul de expropriere s'a întins și la păduri ¹⁾).

Concepția unei proprietăți, care nu conferă numai drepturi ci și obligații sociale, a și căpătat o formulare legală în Constituția germană din 11 August 1919. Articolul 153 declară că: „proprietatea dă naștere la obligațiuni“; și mai departe: „întrebuințarea ei trebuie să fie în acelaș timp un serviciu pentru un cât mai mare bine social“ ²⁾).

Proprietatea individuală rămâne încă relativ „sacră“, pentru că nu s'a găsit o alta ca s'o înlocuiască. Formula mai nouă a „proprietății de muncă“, adică a dreptului de proprietate individuală, bazat pe muncă, e inaplicabilă, mai ales,

1. Anibal Teodorescu, *Solidarismul juridic*, în *Doctrinile partidelor politice*, Inst. Social, p. 225.

2. Fr. Giese, *Die Reichsverfassung vom 11 Aug. 1919*, p. 341.

pentru obiectele fabricate¹⁾): prin excesiva diviziune a muncii, cel mai mic obiect este produsul colaborării a zeci de indivizi: cine ar putea fi, deci, privit ca proprietarul lui pe principiul proprietății de muncă? Socializarea bunurilor este o altă formulă, ce și-a găsit aplicare în trecut la unele triburi nomade; experiența comunismului rusesc i-a dovedit însă ineficacitatea²⁾; după câțiva ani de încercare, comuniștii au trebuit să revină la proprietatea individuală. În materie de proprietate ca, de altfel, și în alte materii, nu mai există, așa dar, drept istoric inviolabil; există numai diferite concepții de utilitarism social sau de umanitate..

Autoritatea statului nu era, desigur, destul de puternică la 1848 spre a-și impune punctul ei de vedere; fiind, de altfel, numai o forță a opoziției, Kogălniceanu era cu atât mai constrâns să argumenteze de pe terenul ineficace al dreptului istoric;

1. În materie de proprietate rurală, acest principiu pare a-și fi găsit locul în unele legiuiri agrare moderne—nu și în cea românească. Cf. Virgil N. Madgearu, *Doctrina țărăristă*, în *Doctrinile partidelor politice*, Inst. Soc. p. 71.

2. Art. 3. lit. a din *Constituția republicii socialiste federative ruse a sovietelor* prevede: „în scop de a realiza socializarea pământurilor, proprietatea privată a solului este desființată și toate pământurile sunt considerate ca aparținând națiunii întregi și sunt transmise lucrătorilor, fără vre-o despăgubire, în baza principiului egalității de folosință“.

încercând însă și la 1862, acelaș lucru și neisbutind, a fost silit să recurgă la lovitura de stat, singura în măsură de a rezolva problema și de a deschide era împrumăturilor și expropriierilor bazate pe principiul că pământul aparține celui ce poate să producă cea mai mare cantitate de bunuri ¹⁾.

6, Tot pe argumente tradiționale susținea Kogălniceanu și suprimarea privilegiilor nașterii. La noi: „ca în toate staturile orientului, pretindea el, nobleța este necunoscută ; căci boeria nu însemnează decât funcție publică, la care fieștecare Român poate ajunge după chiar legile de astăzi“. După o astfel de teorie, în Franța, unde existența unei aristocrații seculare e incontestabilă, istoria

1. Deși argumentul cel mai puternic al proprietarilor a fost că exproprierea va micșora producția națională, statisticele ne dovedesc contrariul. Iată, de pildă, o statistică elvețiană, referitoare la venitul brut și net la ha. în perioada 1901—1911 :

<u>Genul de propriet.</u>	<u>Venit brut la ha.</u>	<u>Venit net la ha.</u>
3—5 ha.	870 fr.	605 fr.
5—10 „	763 „	539 „
10—15 „	672 „	451 „
15—30 „	625 „	419 „
30—70 „	511 „	325 „

Cf. în această privință, Th. Buhăescu, „*Reforma agrară și însemnătatea gospodăriilor mici în viitor*“, în *Revista Basarabia agricolă*, No. 5—6, (1921) și C. Mihăilescu, *Rolul marelui proprietăți în evoluția tehnică a agriculturii românești* în *Arhiva*, an. IV, No. 1.

n'ar fi trebuit să cunoască memorabila noapte dela 4 August a renunțării la privilegiile nobiliare.

Deși i se părea atât de limpede, problema boeriei pare, de altfel, azi mult mai complicată. Lipsa de informație precisă asupra trecutului îndepărtat și redactarea echivocă a informației lui Cantemir ¹⁾, i-au împărțit pe istorici în două tabere în această problemă : unii leagă boeria de funcție (Kogălniceanu, N. Iorga ²⁾, Radu Rosetti ³⁾, în sensul reformei lui Const. Mavrocordat dela 1739, în vigoare până la desființarea privilegiilor prin art. 46 al Convenției dela Paris (19 Aug. 1858); alții o leagă de funcție. Cel dintâiu, A. D. Xenopol a susținut existența unei nobilimi ereditare în afară de dregătorii și mai veche ca ele, încă din epoca influenței slăvone ⁴⁾. La această părere s'a alipit Gr. G. Tocilescu ⁵⁾; I. Bogdan ⁶⁾,

1. D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 1672, p. 114.

2. N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, v. I, p. 251, sau în *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, în *Studii și Documente*, XVIII 1908, p. 16.

3. D. Radu Rosetti recunoaște o clasă nobilară înainte de întemeierea Principatelor; afirmă însă că mai târziu prin boeri se înțelegea mai ales *marii dregători*. Vezi *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 38, 40, 49, 222, 253 etc.

4. Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 200.

5. Gr. Tocilescu, *Manual de istoria Românilor*, ed. I, 1899, p. 497.

6. I. Bogdan, *Cultura română veche*, p. 44—49.

admitea și el că, în timpurile vechi, noblețta era legată de moșie. Problema a fost reluată acum în urmă de C. Giurescu ¹⁾ și pare a fi primit o soluție definitivă. Prin un mare număr de acte, el a dovedit existența unei boerimi ereditare independente de funcțiuni și mai veche ca ele; boeria aparținea stăpânitorului de pământ, ori care ar fi fost întinderea moșiei lui. „Clasa boerească, scrie Giurescu ²⁾, cuprindea, prin urmare, pe toți proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogați ori săraci, cu dregătorii ori fără“. Cam la aceiași concluzie a ajuns și d. I. C. Filitti ³⁾: „N'a existat la noi proprietate concedată în sens feudal și n'a existat deci nici proprietate concedată numai în scop de exploatare economică a solului (proprietate de rând, roturiere). A existat numai un singur fel de proprietate, toată cu caracter militar, deci toată nobilă și toată alodială. Această clasă de proprietari rurali a format, deci, cea mai veche nobilime la noi, a cărei origine se pierde în trecutul cel mai depărtat. O nobilime independentă de dregătoriile ce membrii ei au putut ocupa, incidental, după organizarea de Stat a Principatelor și care se dovedește, până la un punct în trecut, cu sineturile moșiei „principalul și aproape unicul semn

4. C. Giurescu, *Despre boeri*, Cartea Românească, 1920.

2. C. Giurescu, *op. cit.* p. 56.

3. I. C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române* în *Arhiva*, an. V, No. 1-2 p. 108-9.

de boerie“¹⁾). Și apoi încheie : „am avut o astfel de nobleță de naștere, ca în occident, izvorită din proprietatea pământului și legată cu serviciul ostășesc“. Existau, totuși, deosebiri : în occident era o întreagă ierarhie de proprietăți feudale, din care cele superioare se distingeau cu titluri nobiliare ca ducate, comitate, baronate ; la noi toate proprietățile formau o singură categorie ce nu se distingea prin vreun titlu nobiliar ; în occident proprietatea individuală implica o părțică mai mare sau mai mică de suveranitate ; la noi proprietățile erau alodiale, supuse direct autorității domnești. Și altele²⁾).

În fața acestor dovezi ; d. Iorga rămâne, totuși, la punctul său de vedere că Statul nostru a fost creat în secolul XIV prin concursul masselor rurale. „Țara Românească, scrie d-sa³⁾, n'a fost întemeiată, cum s'a crezut,— și a fost după mine greșala unui eminent istoric din generația mai tânără — n'a fost întemeiată de o clasă boerească, ce ar fi constituit un regim politic și social corespunzător intereselor sale“ ; sau aiurea⁴⁾ : „doctrina“, pe care a apărât-o cu foarte mult ta-

1. Cantemir, *Ist. im. otom.* II, 6 24, No. 34,

2. Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 110—111.

3. N. Iorga, *Istoricul Constituției românești*. Inst. Social p. 11.

4. N. Iorga, *Doctrina naționalistă în Doc. partid. polit.* Inst. Social, p. 33.

lent C. Giurescu, doctrina aceea că Statul a fost început cu o țărănime neliberă, este neadmisibilă. Cu oameni neliberi nu se întemeiază o țară, cu oameni neliberi nu se apără o țară și cu oameni neliberi nu progresează o țară“. În fața descoperirilor dela Biserica Domnească, și în aceeași conferință, în care condamna teoria lui Giurescu, având îndoeli, d. Iorga pare a și schimba concepția asupra formației Principatelor: „Când s'au descoperit mormintele dela Argeș, scrie d-sa ¹⁾, am văzut că cei dintâi stăpânitori ai noștri nu disprețuiau de loc luxul și aveau mijloacele trebuitoare pentru a se îmbrăca și cu cele mai scumpe stofe ale Răsăritului, de a se încinge cu cingătorile cele mai bine lucrate de argintarii apuseni și de a purta inele de aur cu scumpe pietre în degetele mâinii lor stăpânitoare. Atunci s'a sguduit puțin în conștiința mea o părere mai veche, pe care o aveam și pe care, reducând-o în acest domeniu, o păstrez în altele și acum. Anume: *Statul nostru s'a întemeiat pe baze țărănești*. Dar evident că stăpânitorul din Argeș dela 1330, dacă se îmbrăca așa, nu era un mare țaran. Exista o Domnie, având legături și cu dinastiile străine, a Piaștilor, spre pildă, căci fata lui Alexandru al lui Basarab, s'a măritat cu ducele de Oppeln, în Silezia care făcea parte din dinastia

1. N. Iorga, *Istoricul Constituției românești*, Inst. soc. pag. 9.

polonă. Prin urmare exista o dinastie și în jurul ei o clasă stăpânitoare. Așa fiind, trebuie să reducă din caracterul țărănesc al celei dintâi Domniei românești din munții Argeșului, dar păstrez părerea că, în ce privește ideea politică, alături de imperialismul păstrat în tradiție și reprezentat prin concepția însăși de domn, alături de modernismul instinctiv... era și caracterul tradițional țărănesc“.

Nu încercăm să legăm afirmația de pe o pagină că „exista o dinastie și în jurul ei o clasă stăpânitoare“ cu cea de pe cealaltă pagină că : „Țara Românească n'a fost întemeiată de o clasă boierească ce ar fi constituit un regim politic și social corespunzător intereselor sale“ — în lipsă însă de alte lumini istorice și numai cu sprijinul simțului comun, din contemplarea comorilor din Biserica Domnească, a diademei cu perle, a purperei, a cingătorii de aur, a copcii înfățișând un castelan și o doamnă din epoca feudală, noi ne scoatem convingerea că țara nu se putea compune dint'un popor de țărani și un principe muiat în aur ; prezența unui astfel de principe presupunea și o clasă de curteni. Rămâne pe seama istoricilor să cerceteze întrucât organizația acestei clase stăpânitoare avea sau nu caracterul feudalității ¹⁾.

1. O interesantă contribuție e tocmai lucrarea d-lui Ioan C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecut în Arhiva*, an. V, no. 1-2, p. 109-113.

7. Ne-am abătut asupra acestei chestiuni, de o mare însemnătate din punct de vedere istoric, dar fără nici o utilitate aparentă pentru obiectul lucrării noastre, pentru a dovedi că stările actuale nu se pot întemeia pe stări din trecut, nu numai pentru că-s istoricește controversate, ci pentru că formația societăților e dominată de idei actuale și de legi economice, fără legătură cu ideologia și economia trecutului. Tradiționalismul reprezintă, deci, un principiu general cu aplicațiuni limitate, Rămânând pe terenul lui, cum am putea scoate organic, de pildă, regimul constituțional din vechiul regim al absolutismului oriental? Pe ce tradiție se întemeiază principele strein? Pe ce tradiție, dinastia ereditară, când însuși Kogălniceanu spunea că: „după vechiul obicei, Domnul era *ales* între toate stările țării“.

8. Argumentația istorică a lui Kogălniceanu avea, de sigur, și un caracter de necesitate a momentului. Față de două împărății autocrate, și față de o oligarhie națională foarte puternică și din teama de a nu fi privit ca „revoluționar“, „socialist“ sau „comunist“, pe ce-și putea sprijini el revendicările decât pe argumente istorice? Tradiționalismul lui Kogălniceanu nu are însă numai acest caracter de oportunitate. Prin temperament, cultură istorică și mediu de formație german, tradiționalismul devine o adevărată „categorie“ intelectuală. „Autonomia țării, spunea

el în *Cuvânt în contra Adresei din 5/17 Iunie 1873*, adică în plină maturitate și când nu mai era sub stăpânirea necesității momentului, autonomia țării se datorește lui 2 Maiu; 2 Maiu n'a rupt o constituție făcută de țară; 2 Maiu a rupt o Convențiune făcută de străini și primită de țară numai de nevoie". După cum *Regulamentul* fusese înlăturat ca impus de Rusia, și *Convenția* dela 1858, care, cu toate limitările, traducea în fapt cele mai prețioase aspirații ale revoluției pașoptiste și ale *Dorințelor partidei naționale* trebuia, așa dar, socotită ca impusă de străini. Inlăturând *Convenția*, pe temeiul cărei tradiții proceda însă Kogălniceanu, prin lovitura de stat, la lărgirea relativă a lezei electorale și deci la democratizarea vieții publice? Tradiționalismul nu reprezintă, prin urmare, în realitate decât o deprindere a cugetării iar actele lui Kogălniceanu: desrobirea, activitatea lui dela 1848, Unirea, secularizare, lovitura de stat, n'au o însemnătate istorică decât pe măsura ruperii firului cu trecutul, în cadrele largi ale datelor noastre sufletești, și a constituirii de noi forme de viață socială prin înrâurirea necesităților ideologice și economice ale prezentului.

9. Deprindere a cugetării, tradiționalismul e uneori o simplă expresie verbală cu acțiune de sugestie.

Programul lui Kogălniceanu, după cum am vă-

zut, în genere, și cu puține deosebiri în sens restrictiv, nu-i decât o parafrază a programului dela Islaz. Privind opera revoluției muntene ca nefastă și ca pe o soluție de continuitate, istoricii tradiționaliști se entuziasmează, totuși, în fața programului lui Kogălniceanu. „S’au întors domnii aceia dela Paris, se rostia d. Iorga în conferința dela 13 Martie 1906 ¹⁾), vorbind franțuzește perfect, scriind franțuzește perfect, știind toate stradele mari și mici și toate răspântiile Parisului, cunoscând toate instituțiile ca și toate încurcăturile vieții pariziene din acele timpuri. S’au întors mândri, disprețuind pe părinții lor, disprețuind pe bunicii lor. disprețuind pe strămoșii lor, disprețuind țărănimea barbară a acestui pământ românesc“. Și mai departe: „Au venit în această țară cu gândul să ridice steagul tricolor, care, în astfel de împrejurări, nu putea fi decât o zdreanță și au ridicat zdreanța lor, au adunat împrejurul ei lumea strigând trei cuvinte streine, pe care nu le înțelegea: libertate, egalitate, fraternitate ²⁾). In schimbul cărora trebuiau să audă vechi cuvinte românești: omenie și dreptate!“

Apreciind atât de aspru o operă atât de necesară, d. Iorga numește, totuși, copia ei, *Dorințele partidei naționale* a lui Kogălniceanu, „o ade-

1. N. Iorga. *O luptă literară*, II. 301.

2. In realitate, cuvintele de ordine ale revoluției erau: *Dreptate și frăție*.

vărată Evanghelie a naționalismului moldovenesc“ sau „o pagină de adevărată și curagioasă înțelepciune politică“ sau „un program întreg pentru prefacerea în sens modern a țărilor noastre“¹). De unde această nedreptate și inegalitate de judecată ? Dintr'o simplă sugestie verbală. În loc de a-și învălui programul în frazeologia umanitară a timpului, Kogălniceanu l-a învăluit în frazeologie tradiționalistă. Cu gravitate susține, așa dar, că trebuie să ne întoarcem „la acele instituții a căror origine este din pământul nostru“, că ne trebuie legi, care să fie „expresia năravurilor și nevoințelor țării“ și, trecând la fapte, își întemeiază fiecare punct al programului său pe tradițiuni seculare, reale sau închipuite. Invelișul e altul ; miezul este însă acelaș ; programul moldovenesc și cel muntean, sunt în bună parte, uniforme : identitatea vine dela identitatea *momentului* istoric ce reprezintă o necesitate cu mult mai strictă decât necesitatea trecutului și a justificării tradiționaliste. Formațiunea statului nostru trebuia să ia, fatal, calea imitației revoluționare ; deși cu un sens și de o valoare generală incontestabilă, tradiționalismul lui Kogălniceanu nu reprezintă, uneori, decât o deprindere formală de cugetare, cu puține aplicațiuni determinate la momentul nostru istoric ; alteori, el nu e

1. N. Iorga, *Ist. lit, rom. în veac. IX*, v. III. p. 95.

chiar decât o simplă formă verbală cu acțiune de sugestie.

10. Stabilind firul de legătură între partidul naționalist-democrat și concepția politică a lui Kogălniceanu, d. N. Iorga apreciază astfel activitatea marelui bărbat de stat ¹⁾: „Mihail Kogălniceanu a răspuns cu succes misiunii ce-și luase în teoria lui, deși n'a putut răspunde cu atâta succes în practica lui, pentru că împrejurările vieții lui de boer, cu defectele generației de atunci, l'au împiedecat de a organiza ceva în jurul doctrinei lui, așa încât a fost un moment când a plecat steagul democrației naționale moldovenești în fața unei doctrine care avea, de sigur, acelaș naționalism, dar de fațadă, și nu în sâmburele însuși al alcătuirii de idei, și, astfel, naționalismul democrat moldovenesc de pe la 1840 al lui Mihail Kogălniceanu a devenit un umil satelit al liberalismului bucureștean prin anul 1880. Prin urmare este de făcut o deosebire între clara și puternica doctrină a lui Kogălniceanu și între incapacitatea vieții sale ca om de a alcătui puteri luptătoare în jurul acestei doctrine și de a se ține neclintit de dânsa până la moarte, având această supremă mândrie de om: să se înfășoare în steagul sub cutele căruia a luptat o viață întreagă“.

1. N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, p. 37 în *Doctrinile partidelor politice*. Inst. social.

Nu poate fi vorba, de „împrejurările vieții de boer“ și nici de „incapacitatea lui Kogălniceanu de a alcătui puteri luptătoare“—ci de însuși sensul doctrinei și activității lui. Caracterul „revoluționar“ al acțiunii lui Kogălniceanu s'a mărginit la dărâmarea vechiului sistem al privilegiilor boerești și la împrăștierea țăranilor; în locul unui regim latifundiar, Kogălniceanu voia să introducă regimul micii proprietăți; concepția lui de stat era deci legată tot de pământ.

• Pentru epoca eroică dela 1848 până la 1866 o astfel de concepție ajungea; după consolidarea tuturor libertăților publice prin revoluția ideologică a generației sale și, mai ales, după distrugerea vechei oligarhii agrare, direcția revoluției îndreptându-se însă spre crearea lumii noi a burgheziei, Kogălniceanu nu mai era omul acestei revoluții. Ori cari ar fi însușirile unui bărbat de stat, el e legat de o epocă; prin lupta împotriva privilegiilor de clasă, pentru Unire și pentru împrăștierea țăranilor, Kogălniceanu a fost omul epocii dintre 1840-1870. După stabilirea regimului constituțional și odată cu începerea epocii mercantilismului economic era firesc să devină „un satelit al liberalismului muntean“. Pe când el reprezintă o democrație rurală ce continua, de fapt, vechiul regim, Ion Brătianu era adevăratul animator al burgheziei „purtătoarea semin-

țelor civilizației române“ ¹⁾. Oamenii nevalorificându-se numai prin însușiri personale ci și prin actualitatea concepțiilor lor, după 1870 Brătianu a trecut, cu drept cuvânt, în planul întâi al vieții noastre publice.

1. Expresie întrebuințată de Brătianu într'un raport către Cuza, din 1859.

VIII

1. Adevărata revoluție e revoluția munteană. 2. Caracterul rasei. 3. Principiul revoluționar afirmat de Ion Brătianu. 4. Mediul de formație francez al revoluționarilor munteni. 5. Originile și principiile evoluționismului. 6. Principiile revoluției sociale. 7. Statele noi s'au creat pe cale revoluționară.

1. Perioada de incubație a ideilor liberale a durat mai mult în Muntenia numai în sensul inexistenței unei mișcări analoage „cărvunaris-mului“ moldovenesc. Legăturile Munteniei cu occidentul erau însă, în alte privinți, mult mai vii ¹⁾; semnele regenerării culturale, fie prin școli, fie prin

1. Cu ocazia apariției *Curierului românesc* la 1 Martie 1829 avem o scrisoare entusiastă a tinerilor ce studiau la Paris, iscălită de: Sovetnic Mărgeală, Al. Lenș, Nicolae Băleanu, Const. Brăiloiu, D. Golescu, Const. Lenș, Ioan Vlădoianu, Costache Filipescu. (Mai vezi Hurmuz. *Doc.*, X, 621; Pomp. Eliade, *De l'influence*, p. 276—280). La 1839 s'a înființat la Paris o *Societate pentru învățătura poporului român* prin stăruința lui Ion Ghica, Al. G. Golescu și D. Brătianu. *Anul 1848*, v. I, p. 11.

societăți teatrale ca *Societatea filarmonică* ¹⁾, cu ajutorul unor oameni ca inimosul boer Constantin Radovici din Golești ²⁾, Ion Cămpineanu ³⁾ sau

1. *Societatea filarmonică* înființată la 1833 de Ion Cămpineanu, Eliade și Const. Aristia și cu ajutorul multor boeri fruntași. Despre istoricul acestei importante societăți cf. D. C. Ollănescu, *Teatrul la Români*, memoriul II; T. T. Burada, *Cercetări asupra școalei filarmonice din Buc.* în *Conv. lit.* XXIV. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul XIX*, v. I. p. 148 etc. A. D. Xenopol, *Ist. rom.* VI, p. 283-285. De altfel, această societate fusese precedată de o societate literară și politică a boerilor refugiați la Brașov și o alta în București, din inițiativa lui Dinicu Golescu, în care s'au contopit boerii reîntorși dela Brașov. Cf. I. Eliade, *Echilibrul între antiteze*, p. 77; Xenopol, *Ist. rom.* VI, p. 45; N. Iorga, *op. cit.* p. 79; Pompiliu Eliade, *De l'influence*, p. 129—131; p. 134 și în genere pentru viața boerilor la Brașov, N. Soutzo, *Mémoires*. Mai târziu avem *Asociația literară a României* din 1845 al cărei „Statut” refăcut la 1847, și o „Socoteală”, republ. în *Anul 1848*, v. I, p. 44 și urm.

2. Una din cele mai însemnate figuri culturale ale acestei epoci, celebrul autor al *Insemnărilor de călătorie în anii 1824-25 și 1826*. Cf. Pompiliu Eliade, *De l'influence*, cap. *Le premier Roumain moderne*, p. 171—219. N. Iorga, *op. cit.*, p. 87 și acum în urmă monografia lui G. Bengescu.

3. Interesantă figură de agitator politic și cultural, conducătorul opoziției naționale din Adunare în timpul lui Al. Ghica și în chestiunea articolului adițional din *Regulament*. Asupra lui cf. Ion Ghica, *Cuvânt de primire în Acad. Rom. Anal. Acad. Seria II, Tom III, Secția II*, p. 48; încă din 1934 își desrobește Țigani, *Foia pentru mințe*, din 1834, p. 316. Călătorește la Constantinopol, Londra, Paris ca să protesteze împotriva Rusiei, *Hurmuz. Doc.* supl. I. 4, p. 507.

Eliade, fie prin bursierii întorși din Apus ca Eufrosin Poteca, Simion Marcovici, Const. Moroiu și apoi Petrache Poenaru ¹⁾, sunt mai evidente. Prin inițiativa conducătorilor și, mai ales, prin coeziunea masselor urbane capabile de a participa la viața publică, mișcarea politică era cu mult mai activă ²⁾. Caracterul și relativa amploare a revoluției dela 1848 a dovedit-o apoi îndestulător.

1. Cei patru bursieri (Poteca, Petru Poenaru, Moroiu și Marcovici) au plecat din țară prin Febr. 1820 și s'au întors în 1825. Asupra lor G. Dem. Teodorescu, *Eufrosin Poteca*, Buc. 1883. I. Bianu, *Intâii bursieri români în străinătate, scrisorile lui Eufr. Poteca în Revista nouă*, I, p. 422. P. Poenaru, *Viața lui Lazăr*, An. Acad. Rom. IV, 1872, p. 116. A. Odobescu, *P. Poenaru, discurs asupra vieții și activității lui*, Buc. 1889. I. Eliade, *Echilibrul între antiteze*, p. 77.

2. Activitatea politică și în timpul domniei lui Al. Ghica și în timpul lui Bibescu a fost vie; pe deoparte, se îndrepta, ca deobiceiu, împotriva Domnului, iar, pe de alta, în sens național, împotriva Rusiei, reprezentată prin vestitul consul Rukman. Incepută încă din timpul elaborării *Regulamentului* de Văcărescu, opoziția era condusă de Ion Câmpineanu. Două mari chestiuni au dat acestei opoziții ocazia de a se deslănțui. Sub Al. Ghica, avem chestiunea articolului adițional, introdus în chip fraudulos la sfârșitul *Regulamentului*, prin care orice legiferare, nu numai cele cu caracter constituțional, nu se putea face decât cu consimțământul celor două Curți. Asupra furtunoaselor discuții din Adunare și a chestiunii, în genere: Eliade, *Echilibrul între antiteze*, p. 95; Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, p. 99; C. Chainoi (I. Ghica), *Dernière occu-*

2. Și în explicarea acestei revoluții ne vedem siliți să pornim dela rasă ca dela un punct de plecare. După cum, prin natura contemplativității lor, Moldovenii înclină spre creațiunea poetică, prin firea lor mobilă, comprehensivă, și practică, Muntenii și-au îndreptat activitatea mai mult pe terenul politic și economic.

Puterea lor de adaptare și de rapidă transformare n'a scăpat, de altfel, nici observatorilor streini. Acum o sută de ani, consulul francez, baronul Bois-le-Comte, îi zugrăvia astfel în rapoartele lui : „Nimic isbitor nici în virtuți, nici în vicii, poporul acesta aparține mai degrabă raselor imitatoare decât celor ce crează și inventează : rase mai puțin folositoare omenirii, dar mai maleabile și mai susceptibile de a se folosi de îmbunătățirile introduse de celelalte popoare“. Și vorbind apoi de țărani : „Progresele țăranilor sunt așa de repezi, îmi spunea marele vornic Filipescu, încât în fiecare an, trebuie să mai schimbăm felul vorbirii din anul trecut, ce nu se mai potrivește stării morale și desvoltării ideilor lor. Altădată îi conduceam cu bățul; acum trebuie să le explicăm

pation des Principautés danubiennes, p. 41; Hurmuz. *Doc.*, X, p. 486; supl. I, 4, p. 501; *Analele parlamentare*, VII, p. 532. A doua chestiune e cunoscuta „afacere Trandafiroff“, prin care se acorda unei companii rusești concesiunea minelor din Muntenia, cf. Xenopol, *Ist. Rom.* VI, p. 166—177.

dreptatea celor ce cerem“¹⁾). Mulțumită acestor însușiri, liberalismul s'a arătat la noi sub forma unei creațiuni muntene; lui îi datorăm statutul vieții politice²⁾).

3. Privind reformele din punctul de vedere al tradiției sau al unei dificile obstetrice evoluționiste, Kogălniceanu credea că orice „schimbare silnică, orice prefacere năprasnică, nu pot să fie decât fatale. Când revoluțiile încep, civilizația încetează“. Nu de aceeași părere era și Ion Brătianu. „De ași fi silit a defini revoluția, scria el în *Republica Română* din 1853, ași zice că e un cataclism, care înghite vechiul ordin al lucrurilor

1. Rapoartele lui Bois-le-Comte către Rigny (10-18 Mai 1834), Hurmuzaki, *Doc.*, XVII, p. 328—403.

1. Ca izvoare asupra revoluției muntene: C. D. Aricescu, *Capii revoluțiunii române dela 1848 judecați prin propriile lor acte*. Buc. 1866; idem, *Corespondența secretă și acte înedite ale capilor Revoluțiunii române dela 1848*, Buc. 1873; Colescu-Vartic, *1848, zile revoluționare*, Buc. 1898; Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, 1884; idem, *Amintiri din pribegie după 1848*, Buc. 1898. I. Heliade-Rădulescu, *Amintiri asupra istoriei regenerării române sau Evenimentele dela 1848*, Buc. 1693; idem, *Scrisori din exil*, cu note de N. R. Locusteanu, Buc. 1891; Al. Pelimon, *Revoluția română din anul 1848*, Buc. 1868. Gr. Zossima, *Biografii politice ale oamenilor mișcării naționale din Muntenia la 1848*, ed. II, Buc. 1884. C. A. Rosetti, *Scrieri din junețe și din exiliu*, ed. II în două vol. Buc. 1885 și, mai pe sus de orice, *Anul 1848 în Principatele Române*, VI vol. 1910.

și totdeodată o creațiune care naște un altul nou și mai presus celui dintâiu“ — alt glas și altă concepție! Principial, instituțiile sunt expresia nevoilor ideale și materiale ale unei societăți; în realitate, însă, ideile anticipează asupra instituțiilor rămase pe loc prin complicitate de interese și spirit de inerție. „Atunci, scria Brătianu, într'o criză de desperare, sau într'o exaltațiune sublimă de credință pentru Dumnezeuul viitorului, societatea face o mișcare puternică, și adeseori câteva ore sunt de ajuns ca să umple pământul cu tot edificiul cel vechiu, care se crede că va împietri cu dânsul însăși societatea, adică viața“.

Așa dar, și prin temperamentul rasei, combativ și revoluționar, privind cu îndrăsneală mai mult înainte decât îndărăt, și prin mediul social în care s'a desvoltat, și, mai ales, prin isvorul de inspirație al ideologiei franceze, revoluția munteană se deosebete esențial de toate mișcările moldovenești, mai mult tradiționaliste.

4. Mediul de formație a revoluționarilor pașoptiști a fost Parisul ultimilor ani ai regimului lui Louis-Philippe. Incă dela 1845 C. A. Rosetti, Ion și Dumitru Brătianu fusese admiși în loja masonică *l'Athénée des Etrangers* a celor mai cunoscuți republicani ai epocii. Grupați într'o societate stu-

1. In vol. *Lui Ion C. Brătianu, 1821 — 1921*. Articolul *Naționalitatea*, p. 125.

dentească,¹⁾ sub patronajul lui Lamartine și sub președinția lui Ion Ghica, ei se aflau, mai ales, sub influența liberalismului lui Michelet, Quinet și Mickiewicz.

Iată, de pildă, cum îi mulțumia Dumitru Brătianu lui Quinet pentru făgăduința de a se ocupa de Români în cursul său dela Collège de France²⁾: „Înainte de Dumnezeu și înaintea voastră, și noi jurăm pe altarul Patriei, să murim cu toții pentru învățăturile Maestrului. Doctrinile voastre luaseră o prea mare extensiune ca să poată fi mult timp închise între zidurile unui templu, fie el chiar Colegiul Franței. Vă trebuie drept templu lumea, drept altar, inima fiecăruia din noi. Le aveți. Dumnezeu nu ne-a despărțit decât ca să ne uniască mai bine“. Chiar din primele zile ale revoluției din Iunie, Ion Brătianu și C. A. Rosetti, secretarii guvernului provizor, scriau aceluiaș Edgar Quinet: „Franța ne-a crescut, ne-a învățat carte. Scânteia care încălzește patria noastră am luat-o dela căminul Franței. Iată ce te rugăm să-i spui, în numele nostru, scumpe maestre. Vorbește-i pentru noi; ea te va asculta. Fii apărătorul cauzei noastre, nașul tinerii noastre Libertăți. Mai amintește-i încă

1. Statutele societății publicat în *Anul 1848*, v. I, p. 17 și urm. Darea de seamă pe anii 1845—46—47 în *Anul 1848*, v. I, pag. 73.

2. *Anul 1848*, v. I, p. 37 și urm.

Francei *că suntem fiii ei; că ne-am luptat pentru dânsa pe baricade. Aducă că ce-am făcut, după pilda ei am făcut*“.

Ieșită din atmosfera acestui liberalism burghez, în care retrăiau formulele sacre ale Marei Revoluții, și, alimentată de patriotismul și de spiritul de libertate al cluburilor de refugiați polonezi și italieni, ce pregăteau descătușarea patriei lor, era fatal ca revoluția pașoptistă să aibă două caractere esențiale: pe de o parte, ea a fost națională, confundându-se cu însăși epoca de renaștere a poporului nostru, iar, pe de alta, a păstrat caracterul raționalist al ideologiei franceze: credința că societățile omenești pot fi schimbate din temelie prin legi și instituții. Neținând seamă de rasă, de împrejurări istorice și de tradiții, văzând în oameni o specie uniformă, Condorcet proclama că „o lege bună, trebuie să fie bună pentru toți oamenii, după cum o formulă de geometrie e adevărată pentru toți“.

5. Cugetarea filozofică și științifică a veacului XIX este, totuși, dominată de idea evoluției. În filozofie, ea și-a luat o configurație definitivă în sistemul lui Hegel; prin asimilarea vieții sociale cu un organism, toate formele prezentului devin expresia unor creșteri treptate. Prin Darwin și Spencer, evoluționismul a cucerit, și în știință, întregul câmp de cercetare a lumii organice.

În domeniul social, el recunoaște în structura politico-juridică a unui stat, stricta expresie a unor realități sociale: ordinea de fapt trebuie să preceadă ordinii de drept.¹⁾ Pornind din necesitățile sufletești și economice ale timpului, legile sunt numai înregistrarea scrisă a prefacerilor înfăptuite prin acțiunea moravurilor. Rămânând în urmă nevoilor sociale, ele nu trebuiesc respectate în litera lor. Între starea de fapt și legi, se introduce un nou element: jurisprudența ce interpretează legea după nevoile schimbătoare ale momentului. „Nicăeri mai mult ca la Roma, scrie Cruet²⁾, dreptul sancționat de practica judecătorească n'a depășit atât de mult, n'a contrazis mai sistematic dreptul fixat de textele legislative. Acest drept național al unei societăți moarte a fost, totuși, multă vreme privit ca prototipul unei legislații universale și nemuritoare!“.

Urmărind deci variațiile stărilor de fapt, jurisprudența adaptează legea la spiritul timpului: codul Napoleon, de pildă, este astăzi altfel interpretat ca acum o sută de ani. La răstimpuri, intervine legiuitorul pentru a fixa, sub forma unei noi legi, jurisprudența stabilită prin practică. Rolul lui nu constă, prin urmare, de cât în sancționarea

1. Gustave Le Bon, *la Psychologie politique et la défense sociale*, pag. 46.

2. Cruet, *la Vie du Droit et l'impuissance des lois*.

legilor create de obiceiuri și fixate de jurisprudență; dreptul nu e făcut ci se face singur.

6. Acestui transformism social, ieșit din asimilarea societății cu un organism și a evoluției cu un proces natural, Revoluția franceză i-a adus corectivul unei concepții și practice noi. Societățile nu se dezvoltă numai prin continuitate; realitatea juridică nu-i întotdeauna expresia realității sociale; progresând numai pe această cale, am trăi și azi sub formele de viață ale epocii feudale. Revoluționarii cred, deci, în posibilitatea unei lumi create pe baze raționale. Ne fiind numai expresia unei stări de fapt, realitățile juridice sunt considerate, la rândul lor, ca generatoare de realități sociale. Societățile pot fi modificate prin concepții juridice și reforme de drept¹⁾; nemulțumindu-se cu urmărirea prefacerilor sociale, e în puterea legiuitorului de a le și provoca. Crezând în acțiunea creatoare a ideii, liberalismul revoluționar anticipează asupra evoluției încete; pentru a progresa, societățile au nevoie, în anumite momente istorice, de soluția de continuitate a revoluției, și, de fapt, în deosebire de popoarele anglo-saxone, mai toate popoarele europene, și mai ales cele latine, trăesc, de mai bine de un veac, pe baze revoluționare.

1. Ludwig Stein în *Der soziale Optimismus*, Iena 1905, dezvoltă ideea schimbării societății prin structura juridică și nu cea economică. De aici teoria socialismului juridic.

Din convingerea că organizațiile sociale se pot schimba prin legi, s'a creat, negreșit, și un abuz legislativ. Revoluția trebuie, așa dar, complectată prin evoluție. Formele sociale, provocate de acțiunea creatoare a ideei, nu reprezintă o realitate, de nu li se dă răgaz să se scoboare în deprinderi. Pentru a putea crea moravuri și deci o stare de fapt, trebuie să li se lase, deci, instituțiilor timpul de a-și îndeplini evoluția necesară de la formă la fond.

7. Lăsând, deocamdată, la o parte controversa evoluției și a revoluției,—statelor de formație recentă nu li se deschidea decât o singură cale : calea revoluției ¹⁾. Revoluția nu ni s'a impus prin preferință ci prin necesitatea interdependenței morale și materiale a veacului nostru. Înțelegând sensul istoric al momentului și, fără a mai face zadarnice încercări tradiționaliste, pașoptiștii au purces, deci, la clădirea statului român pe singura cale cu putință : a revoluției.

¹ Chestiunea va face materia volumului III al acestei lucrări.

IX

1. Constituția de la Islaz. 2. Tonul mistic și creștin; înfrățirea universală. 3. Fondul revoluționar al acestei constituții. 4. Critica lui Maiorescu și înlăturarea ei. 5. Revoluționarii și reforma agrară: zadarnice declarații umanitare. 6. Moderația programului agrar al revoluției. 7. Explicarea atitudinii revoluționarilor față de chestia pământului.

Deși redactată de Eliade, al cărui stil biblic se recunoaște ușor ¹⁾, trebuie să vedem în *Proclamațiunea revoluției din Țeara Românească* dată „în numele popoului român“, opera colectivă a întregii revoluții muntene. Ea capătă, deci, o însemnătate, pe care n'o avea *Proiectul de Constituție* al lui Kogălniceanu. Caracteristica actului de la Islaz stă în tonul redacției sale împăciuitoare și în coprintul său revoluționar.

1. Amintim, totuși, că dușmanii lui Eliade, — Ion Ghica (*Scrieri*, vol. III, ed. Minerva, p. 400) și C. A. Rosetti — susțineau că *Proclamația* este opera lui Bălcescu, și că Eliade n'a făcut de cât s'o tipărească. Stilul lui Eliade nu face însă posibilă nici o îndoială. (vezi introducerea la *Anul 1848*, din fruntea vol. VI de S. Albini).

2 Fără a se pune pe terenul tradiționalist și pur istoric al *Dorințelor partidei naționale din Moldova*, proclamația dela Islaz se raporta uneori și la trecut: „După vechile sale datine, popoul român decretă aceleași drepturi civile și politice pentru tot Românul“ sau „Vorbele nobil, nobilitate sunt necunoscute între popoul Român. Fapta asemenea e și mai necunoscută; căci nimic n'a fost de moștenire în țara aceasta, nici rang, nici titluri, de cât proprietatea și numele familiei, Popoul român decretă dar desființarea rangurilor titulare ce nu au funcții și al căror nume nu aduc aminte de cât nisce timpuri de barbarie și de servilitate ¹⁾“. In genere, însă, tonul e plin de gravitatea mistică a unei noi conștiinți, pe care n'au cunoscut-o manifestările revoluției moldovenești: conștiința de a vorbi în numele „popolului suveran“ — a unui „popol“ ce se pune câte odată la adăpostul unor vechi datine, dar care, în definitiv, se poate și lipsi de sprijinul lor. Faptul identificării unei mâni de oameni, fără nici o însărcinare legală, cu „popoul suveran“, se explică printr'un proces sufletesc obișnuit tu-

1. De altfel, Eliade a avut și mai târziu multe alte fan-tezii istorice. El credea, de pildă, într'o veche republică românească «creștină, militară și patriarhală», în o constituție redactată «de cei doi capi aliați Radu Negru și Banul Mihai», cu Domnul-duce și cele douăsprezece «jurisdicții sau județe, ca sămințiile lui Israel». cf. N. Iorga. *Ist. lit. rom. în veacul XIX.* vol. III. p. 86.

turor revoluțiilor: convingerea mistică a misiunii lor, e atât de puternică, în cât absoarbe ori ce îndoială asupra legalității acțiunii. *Proclamația* de la Islaz, ca și toate actele guvernului provizor, sunt expresia acestei mentalități mistice. „Popolul român hotărăște... populul român voiește... populul român împarte... Puterea suverană purcede de la Dumnezeu și în toată țara se află undeva. În Țara Română este în populul român... Popolul român, având dreptul suveran etc.”—Frazeologia aparține, desigur, pe deantregul Marei Revoluții; nu trebuie să credem însă că nu corespundea unei stări sufletești asemănătoare; stările sufletești se transmit; psychozele sunt contagioase. Atributele mistice sunt necesare; fără ele ideologia nu se poate propaga și nu poate deveni o forță revoluționară. Ne reprezentând o adevărată revoluție de clasă, după cum susține materialismul istoric, mișcarea pașoptistă se desemnează în sensul unei concilierii incompatibile cu revoluția de clasă. Intreaga *Proclamație* e plină de spiritul armoniei sociale. Ea voește înainte de toate, „fericirea” publică: „Popolul român cheamă toate stările la fericire”; el vrea „cruciata înfrățirii claselor în întru”.

Venind pe cale de contagiune ideologică, și în lipsă de orice cunoștință de psihologie socială, conducătorii revoluției își închipuiau, în adevăr, că măsurile lor vor împăca toate stările: „Boerii n’au

nici un cuvânt a nu primi, se rostește cu naivitate *Proclamația*, pentru că nu pierde nimic și, mai vârtos, vor da lumii o dovadă de frumosul suflet ce caracteriză totdeauna pe cei mari ai țării“. Vom vedea, mai pe urmă, de ce „frumos suflet“ au dat dovadă boerii. „Neguțătorii, meseriașii, sătenii binecuvântă decretul acestea, le reclamă, le cer“. Sau: „Boeri, dați din frumosul vostru suflet fericirea fraților voștri, căci Dumnezeu vă va da în-sutit și așezămintele cele nouă și drepte peste curând vor înzeci veniturile voastre. Cu toții întindeți mâna a închea toate clasele societății, într'un singur corp, pe care să-l putem numi, fără rușine, *Nație*“. Pornind dela o astfel de concepție, era firesc ca toate măsurile revoluționare să fie luate „pentru binele, pentru fericirea tuturor stărilor societății, fără paguba vreunui, fără paguba însăși a nici unei persoane“.

Lipsa oricărei asmuțiri și a oricărei semănări de ură între diferitele clase sociale, ne dovedește că revoluția pașoptistă nu răspundea unei ciocniri de forțe sociale, unei lupte urmate de prăbușiri și de ascensiuni, ci era răsunetul unei ideologii sociale și umanitare, pe care, în genere, n'o reprezentau cei ce aveau să profite de pe urma ei.¹⁾

1. Chiar instrucțiile date comisarilor propagandiști erau insuflite de un spirit împăciuitoare. «Vorbind oamenilor, glăsuiau instrucțiile, despre ale lor drepturi, să-i facă să le simtă pe deplin; să facă pe popor să-și simtă marea

3. Sub aparența evanghelică a unei înfrățiri a tuturor claselor, mai mult de origine mistică de cât din calcul politic, *Proclamația* dela Islaz conține, totuși, în cele 22 de puncte ale sale și elementele unei adevărate revoluții sociale. Ea cerea reforme indispensabile ce decurgeau din principiile revoluției franceze; în afară, deci, de independența administrativă și legislativă, ea decreta: „egalitatea drepturilor politice; contribuția generală; „adunanța“ generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor; votul universal; responsabilitatea miniștrilor și a funcționarilor; libertatea tiparului; garda națională; emanciparea mănăstirilor închinată; emanciparea clăcașilor; desrobirea țișanilor; instrucție egală; desființarea rangurilor titulare, ce n’au funcții; emanciparea Israeliiților, drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință, etc. Pe lângă aceste principii, *Constituția dela Islaz* mai proclama și alte reforme, în adevăr, discutabile. Art. 5, de pildă, hotăra ca: „Domnia să se dea celui ales numai pe cinci ani, spre a se tăia rivalitățile și urile îndestulate și spre a pune o emulație între cetățeni, a fi buni, întregi și folositori patriei ca

putere, când voința-i e tare și statornică. *In toate însă să le insufle idea de dignitate, respectul către cei mai mari să nu fie umilitor, dar nici purtarea necuviincioasă, într’un cuvânt să deștepte în ei acel orgoliu național, ce este mântuirea popoarelor în timp de revoluție“.* Cf. *Anul 1848*, v. II. p. 202.

să tragă încrederea patriei“¹⁾, sau în articolul 10 recunoștea: „dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul poporului întreg de a-și alege Domnul“.

4. În introducerea la *Discursuri parlamentare*²⁾, Titu Maiorescu aprecia astfel valoarea acestei constituții: „Constituțiunea din 15 Iunie de pe „câmpul libertății“ dela Filaret, cu cele 22 articole ale ei, era o operă de fantezie, fără valoare practică. A impune unei țări, care până atunci fusese în neputință de a progresa tocmai din pricina deselor schimbări de Domn, un Principe ales pe 5 ani (art. 5)³⁾; a da unei țări, geograficește intercalată între trei monarhii absolute, care îi amenințau existența, o formă quasi-republicană, declarând pe acel Principe de 5 ani încă și *responsabil*; a acorda (art. 10) „dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul poporului întreg de a-și alege Domnul“; a decreta „emancipația Israelitilor și drepturi politice pentru orice compatriot de altă credință (art. 21); toate acestea erau numai naiva așternere pe hârtie a unui amalgam de idei ne-

1. Dispoziție admisă și în *Proiectul de constituție* al lui Kogălniceanu.

2. T. Maiorescu, *Discursuri*, I, 45.

3. Acest articol ne era atât de dăunător încât i-s'a cerut modificarea chiar de Soleiman-Pașa, primul comisar al Turciei, în sensul ca alegerea Domnului să fie pe viață.

buloase, cum mișunau pe atunci în broșurile frazeologilor din alte țări“.

Judicioasă *in abstracto*, critica lui Maiorescu venia însă 50 de ani (1897) după săvârșirea evenimentelor dela 1848, cu ignorarea împrejurărilor și a condițiilor psihologice ale oricărei revoluții. Revoluțiile sunt produsul unei mentalități mistice ; adevărate febre intelectuale și afective, ele se propagă prin contagiune și nu pe calea adaptării logice ¹⁾. Răspândindu-se peste întreaga Europă prin formule de un coprins aproape religios, ideile revoluționare au pătruns și în două din „cele trei monarhii absolute“ în forma lor originară. A crede că se puteau adapta nevoilor noastre locale sau tradiționale, înseamnă a nu ține seamă de caracterul convulsiv și febril al revoluțiilor. Iată, pentruce, sub titulatura Domniei, constituția dela Islaz avea un caracter pur *republican* și nici nu putea avea altul ²⁾; ideile revoluționare nu se împământenesc ci se deslănțue integral. Numai după trecerea febrei, începe opera de adaptare

1. In acest sens, toate lucrările lui Gustave Le Bon și Ernest Seillère.

2. Iată câteva rânduri dintr'o scrisoare a lui D. Brătianu către Paul Bataillard, din 30 Iunie : „Notre nouvelle constitution est calquée sur votre constitution républicaine. De plus, nous avons rendu tous les paysans propriétaires du sol qu'ils cultivaient sans indemnité de leur part (?). Il ne manque que le beau nom de république“. *Anul 1848*, v. II. p. 188.

la condițiile locului și ale timpului. Din această pricină, autorii celor cinci puncte fundamentale ale divanurilor ad hoc din 7 și 9 Oct. 1857, — printre care e și „dinastia ereditară dintr'o familie suverană a Europei“, puncte, pe care Maiorescu le admira ca pe „expresia reală a țării“, — sunt tot membrii lojei masonice „*Frăție-Dreptate*“, și „republicanii“ dela 1848, scăpați din contagiunea mintală a revoluției și deveniți oameni pozitivi.

La lumina acestor considerații psihologice asupra revoluțiilor și în cadrul restricțiilor făcute, cu tot caracterul ei teoretic și imitativ, Constituția dela 9 Iunie 1848 rămâne adevăratul punct de plecare al unei noi orientări a poporului nostru; ea reprezintă gestul simbolic, prin care axa vieții noastre politice și culturale s'a schimbat din răsărit în apus; de ea se leagă viitoarea formație revoluționară a civilizației românești, — de altfel sociologic, singura cu putință.

5. Reprezentând punctul cel mal însemnat al rezistenței vechiului regim împotriva liberalismului social și economic al Revoluției, chestia proprietății rurale rămâne să fie studiată în cadrul forțelor reacționare. Indicând, totuși, elementele esențiale ale revoluției pașoptiste, nu putem să nu semnalăm, măcar în linii generale, atitudinea oamenilor dela 1848 față de țărani și de problema pământului.

Sub forme romantice și în cuplete de inspirație biblică, revoluția s'a îndreptat spre sate încă din faza *Proclamației* dela Islaz. Popa Șapcă se închina astfel pentru țărani în ziua de 9 Iunie ¹⁾; „Scapă-i, Doamne, de abuzul clăcei, de ticăloasa iobăgie, de podvada drumurilor și a șoselelor, de acele munci ale Faraonilor“. Iar *Proclamația* se exprima: „Și voi, binecuvântați săteni, frați ai lui Christos: munca voastră, pâinea și vinul se prefac în trupul și sângele Domnului, voi sunteți fiii cerului, fiii păcei și ai țării, voi sunteți hrănitorii noștri; voi ați plâns și vă veți bucura, voi ați însetoșat de dreptate și vă veți răcori; pe voi v'a fericit Mântuitorul lumii. Fericți sunteți și în lumea aceasta și în cealaltă. Stați dar la locul vostru că ziua a venit; cătați-vă de câmpurile voastre ce vi le dăruiește azi Patria, care râde înaintea voastră și vă chiamă la fericire. Iar pentrucă duhul răului, Satana, mai poate să mai ațâțe oarecari vrășmași ce vă pismuesc mântuirea și fericirea, trimiteți din fiecare sat, câte un preot cuvios și câte trei inși împuterniciți a vă cere dreptatea ce vi-se cuvine. Dreptatea v'o dă toată lumea cu mâini pline și cu lacrimi în ochi. Iar preoții vor citi blestemele sfântului Vasile spre a goni duhul răului din țară“.

1. *Anul 1848*, v. I. p. 489. E de amintit că autorul acestei rugăciuni e, de fapt, tot Eliade. Cf. *Echilibrul între antiteze*, I, 198. Ed. Minerva.

După astfel de considerații generale *Proclamația* hotăra: „Claca dar și acea infamă iobăgie se desființează; lucrarea la lucrul drumurilor se desființează; săteanul fără pământ se face proprietar și tărie neînvinsă celor mai avuți, în folosul tuturor și în paguba nimănu, visteria va despăgubi pe toți“. Odată cu trimiterea unor propagandiști pe la sate pentru a lumina pe țărani asupra ideilor revoluției, guvernul provizor mai instituia o comisie a proprietății, compusă dintr'un număr egal de reprezentanți ai proprietarilor și ai țăranimii, la a cărei primă ședință, în ziua de 9 August, C. A. Rosetti, rostia în numele guvernului aceste cuvinte pline de candoare revoluționară: „Singurul nor ce a întunecat libertatea noastră a fost chestia proprietății. Inșă acum nu ne mai temem, pentrucă această adunare, în care se află unul lângă altul, cel bogat cu cel sărac, cel fericit cu cel nenorocit, ceta ce avea totul cu ceta ce nu avea nimic, ceta ce era stăpân cu ceta ce era rob, — în această adunare, zic, făcută întocmai după cuvintele lui Isus, Dumnezeu va fi în mijlocul ei și acolo unde este Dumnezeu, toți sunt frați, și gurile când se deschid spre a vorbi, răsuflând aerul cel curat al frăției, vor rosti legea lui Dumnezeu“.

Gurile s'au deschis, nu pentru a rosti legea lui

1. *Anul 1848*, III. p. 293.

Dumnezeu, ci pentru a-și arunca grele învinuiri reciproce. „Seanțele începând a fi tulburate — constata cu melancolie ultimul proces verbal, — dialogurile nu s'au putut însemna fiind vorbele repezi și înfocate“. Vorbiau oamenii limba deosebită a intereselor de clasă. Pentru a nu învrăjbi și mai mult spiritele, guvernul provizor s'a văzut, deci, silit să părăsească chestia agrară.

6. Marea discuție împotriva dreptului de folosință a pământului a fost, de altfel, rezolvată de revoluționari tot în sensul *Regulamentului organic* și chiar și mai strâmt: ei nu s'au gândit decât să dea țăranilor puțința de a se „hrăni“¹⁾ și și-au limitat preocuparea numai la o singură generație, pe când sub vechiul regim și generațiile următoare erau sigure că-și vor găsi pământul trebuitor pentru hrană²⁾. „Aceste împrejurări, scrie deci Radu Rosetti³⁾, dacă dovedesc extrema moderațiune a acelor care au pus la cale și au îndeplinit miș-

1. *Proclamația* în „*Anul 1848*, v. I. 493.

2. Principiul respectării proprietății este afirmat în toate proclamațiile guvernului provizor. Luarea pământului dela proprietari era concepută mai mult pe cale de înduplecare decât de impunere. Iată ce găsim, de pildă, în proclamația No. 227: «Invitarea fără siluire a proprietarilor spre a da prin despăgubire un petec de pământ căcașului, pe cât se va afla de cuviință, și pe cât Statul va avea fonduri de plătit». *Anul 1848*, v. II, p. 411.

3. Radu Rosetti, *Pentru ce s'au răsculat țăranii*, p. 179 și următoarele.

careia dela 1848 și care, firește pe nedrept, au fost taxați de demagogi și de comuniști, ne mai arată cât de puțin în curent erau cu izvorul rălelor de care suferia țăranul și, cu toată buna credință, cu tot dorul de bine de care erau însuflețiți, cât de nepregătiți erau pentru greaua sarcină ce o luau asupra-le“.

7. Atitudinea revoluționarilor a fost dictată de jocul natural al forțelor sociale. Luptând împotriva vechiului regim al oligarhiei rurale, revoluționarii trebuiau să se gândească în primul rând la țărani. După principiul materialismului istoric, acțiunea lor a pornit din calculul tuturor revoluțiilor burgheze ce și găsesc în țărănime arma necesară împotriva marilor proprietari. „Burghezia, susținea Marx ¹⁾, nu poate lupta pentru domnia ei proprie, fără a și atrage, deocamdată, întregul popor ca aliat“. Așa a procedat și Marea Revoluție franceză, aruncând pe țărani asupra nobililor și împărțindu-le moșiile; așa a procedat și Rusia proletară din 1917. Din interesul de a și atrage de partea sa țărănimea, își explică marxismul zelul pașoptiștilor pentru săteni, nu numai prin declarații de principii ci și prin propagan-diști la sate. Politica revoluționarilor stă în a „atăta masele sătești împotriva marilor proprietari,

1. Citat de Fr. Mehring în *Karl Marx, Geschichte seines Lebens*, p. 164.

spre a culege la urmă roadele acestui conflict. Pentru burghezie, țărănimea e un fel de cloacan care lovește în boerime“¹⁾).

Din spiritul întregii proclamații dela Islaz, din discursul lui Rosetti la comisia proprietății, din moderația programului pașoptist cu privire la proprietate, din toate actele publice ale guvernului provizor, reiese că, în realitate, departe de a ațâța pe țărani împotriva boerilor, revoluționarii au căutat să ajungă la înfăptuirea împroprietăririi pe cale de conciliațiune. Înșelându-se, în fața rezistenței întâmpinate au dat îndărăt. Acțiunea lor n'a fost, așa dar, cum susține materialismul istoric, expresia unui conflict de forțe sociale, ci ecoul unei ideologii umanitare fără nici-un substrat economic²⁾).

-
1. St. Zeletin, *op. cit.*, în *Arhiva* an, IV, No. 1, p. 42.
 2. Discuția acestei chestiuni este, de altfel, rezervată pentru vol. II.

X

1. Revoluția ideologică a precedat revoluția economică. 2. Dacă ideile liberale din epoca precapitalistă nu s' democratice e din pricina temperamentului moldovenesc. 3. Importanța temperamentului : exemplul transformărilor socialismului după popoare. 4. Schimbul de idei predomină în formația civilizației europene.

1. Doi ani după izbucnirea Marei Revoluții, la 1771, boerii români cereau printr'o adresă către Ruși : alegerea Domnului de către cele trei stări ; libertate de comerț, libertate de export : ecou nu numai al ideilor sociale, ci și al ideilor economice ale revoluției franceze ¹⁾. Principatele nu intrase în „sfera de interese“ a capitalismului anglo-francez ; din sânul boerimii nu se desfăcuse încă grupul boerilor „comercializați“, „singura forță revoluționară“. Și, cu toate aceste, principiile liberalismului străbătuse în mințile boerilor noștri. Ideile au, așa dar, o forță de penetrațiune mult mai mare ; pentru a se propaga, nu le trebuie, de altfel, existența unui substrat economic. „Nesupunerea franțozească“ a pamfletului dela

1. N. Iorga, în *Lit. și arta română*, V. p. 759.

1804, proiectul de constituție al „cărvunarii” dela 1822, constituția comisului Leonte Radu dela 1839 și, întrucâtva, chiar și *Regulamentul organic* reprezentau, după cum am văzut, ecouri ale revoluției franceze, trecute prin interesele de clasă ale boerimii, prin temperamentul moldovenesc sau prin interesele rusești. Toate aceste încercări constituționale, de un caracter democratic limitat, sunt expresia unei incontestabile influențe ideologice. Nici d. Zeletin n’o tăgăduiește : „*elementele ideologiei burgheze*, scrie d-sa, *au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze*“, Și mai apoi : „Ceia ce în evoluția istorică, e efect, și un efect atât de târziu, la noi s’a ivit înaintea cauzei. Astfel se face că atâtea spirite eminente au văzut în dezvoltarea burgheziei române un simplu efect al influenței ideilor liberale aduse la noi din apus, un caz tipic de *evoluție anormală*, de sus în jos, dela *idee* spre *acea realitate economică*, care în Apus a dat ființă acestor idei. Se știe, în adevăr, că în Apus au trecut veacuri de când nașterea raporturilor de schimb a putut da naștere și impune *principiile liberale* corespunzătoare“.

Și noi stăm tot pe terenul constatărilor tuturor cercetătorilor procesului de formație a civilizației noastre. Afirmației lui P. P. Carp din 1881 că, din

1. St. Zeletin : *Revoluția burgheză în România*, în *Arhiva*, an III, No. 2-3, p. 242.

nefericire, „democratizarea s'a făcut la noi de sus în jos, iar nu de jos în sus“¹⁾, C. A. Rosetti îi răspundea că: „Noi toată viața noastră am zis și vom zice că revoluțiile trebuie să se facă din sus în jos, iar nu de jos în sus“, — ceiace reprezintă, de fapt, însuși punctul de plecare al liberalismului revoluționar. Constatând acest proces de formație, nu-l privim, totuși, ca pe o *evoluție anormală*; în condițiile istorice ale dezvoltării noastre, evoluția dela formă la fond, e singura normală; ca și noi, au străbătut-o toate tinerele popoare intrate într'un brusc contact cu civilizații înaintate. Pe acest punct de vedere îl vom dovedi, de altfel, când vom studia în volumul al treilea, legile de formație a civilizației române.

2. Recunoscând pătrunderea unor elemente de ideologie burgheză în Principate înaintea elementelor economiei burgheze, d. Zeletin și-a limitat, totuși, afirmația: „ideile liberale, susține d-sa, n'au avut un caracter democratic modern în faza precapitalistă; ele au luat caracterul liberal revoluționar numai după ce influența capitalismului a început a disolva vechea noastră economie agrară, înlocuind-o cu o economie bănească, adică atunci când li s'a creat condițiunile economice“.

1. P. P. Carp, *Discursuri*, p. 260.

Mișcările constituționale până la 1848 n'au avut, de sigur, un caracter cu totul democratic ; regimul constituțional și reprezentativ, separația puterilor, egalitatea civilă și politică au venit, totuși, în mod evident, pe cale ideologică și nu economică ; democratismul lor n'a fost mai pronunțat, pentrucă, pe deoparte, legătura Principatelor cu Apusul era încă slabă și indirectă, iar încercările noastre constituționale n'au fost sincronice Marelui Revoluții ci au răspuns, dimpotrivă, epocii de reacțiune europeană ; iar, pe de alta, pentrucă toate mișcările, de care ne-am ocupat, au fost moldovenești, adică trecute printr'un temperament tradiționalist și, deci, antirevoluționar. Influența temperamentului e atât de evidentă, încât istoria nu înregistrează nici o revoluție moldovenească. Ideile sau factorii economici nu produc rezultate identice ; lucrând în material omenesc diferit, ele se deformează după însăși permeabilitatea și calitatea materialului, prin care trebuie să treacă. Stabilind un adevărat fatalism economic, cu legi universale aplicabile, materialismul istoric cade în exagerația raționalismului de a crede în legi geometrice de valoare universală. Pentru a dovedi influența temperamentului asupra concepțiilor vom recurge la singurul exemplu al socialismului ').

3. Răspunzând unor năzuinți comune, idea socia-

1. Eduard Laskine, *Le socialisme suivant les peuples*, Paris, 1920.

listă n'a luat, totuși, aceeaș formă la toate popoarele prin care a străbătut; ci s'a adaptat condițiilor istorice și, mai ales, structurii sufletești a fiecărui popor; nu există un socialism, ci tot atâtea socialisme câte națiuni l'au îmbrățișat. În Franța, de pildă, marxismul nu are decât o valoare teoretică; un popor profund raționalist, care crede că rațiunea e în stare să impună formele vieții sociale, nu putea admite tirania unor legi economice ieșite de sub controlul spiritului. Luând caracterele structurii sufletești a poporului francez, socialismul a devenit, deci, raționalist, utopic, patriotic, optimist și solidarist. Nici în Anglia, marxismul n'a prins. Din pricina spiritului tradiționalist al Englezilor, socialismul lor nu se reazămă pe lupta de clasă; el este, prin urmare, antirevoluționar, solidarist și naționalist.

Cu tot caracterul lor industrial, nici Statele-Unite n'au oferit socialismului un teren propriu de dezvoltare; lupta de clasă e împotriva firii Americanilor; lucrătorii par a fi ajuns la convingerea că buna lor stare atârnă de câștigul patronilor; acțiunea lor se îndreaptă, deci, la sporirea producției¹). Socialismul australian este și el reformist, antirevoluționar, etatist și naționalist.

1. Caracteristice sunt, în această privință, declarațiile lui Samuel Gompers, președintele formidabilei *American Federation of Labour*, cu două milioane de lucrători: «nu-i de loc sigur că șuprimarea patronatului ar fi un progres. Ar putea fi chiar o întoarcere la sclăvie».

Temperamentul rasei, de altfel ca și condițiile istorice ale dezvoltării unui popor, modifică, așa dar, profund concepțiile omenești. Caracterul mai puțin democratic al constituționalismului moldovenesc nu se explică, deci, prin lipsa unei reale influențe capitaliste, ci prin însuș temperamentul moldovenesc, refractar înoirilor violente.

Dacă revoluțiile s'ar altoi numai pe conflicte de circulație a bunurilor, am fi avut atunci o revoluție pașoptistă și în Moldova, ale cărei condiții economice nu erau altele ca cele ale Munteniei. Neținând seamă de factorii morali, materialismul istoric nu ține seamă nici de factorul esențial al rasei. A admite, totuși, caracterul ideologic al mișcărilor constituționale până la 1848, înseamnă, în realitate, a admite, în principiu, și posibilitatea ideilor de a se propaga și de a determina curente și forme sociale.

4. De altfel, ideologia burgheză nu mai „vine odată cu mărfurile streine¹⁾). Ideile nu mai sosesc în brazda corăbiilor și civilizațiile nu înfloresc numai pe liniile companiilor de navigație. După cum istorismul este o derivație a unei excesive specializări istorice, economismul este o deformație a economiei politice. Paulsen susținea că secolul nostru e un *saeculum historicum*, Beer pretinde

1. St. Zeletin, *op. cit.* în *Arhiva*, an. III, No. 4, p. 406.

că trăim într'un secol economic ; împotriva ambelor exagerări se impune o atitudine rezervată. Societățile nu se creează numai din formele trecutului, precum nu se determină numai prin procesul de schimb al mărfurilor. Prin legea strictă a sincronismului, ele se modelează după concepțiile curente ale epocii. Având o repercusiune imediată peste întreg continentul, ori unde s'ar produce, fenomenele ideologice creiază, prin contagiune, noi forme sociale.

XI

1. Prezența contestabilă în revoluția pașoptistă a unui capitalism național. 2. Explicația psihologică a descoperirii acestui capitalism. 3. Gherea neagă existența capitalismului român. 4. Teoria lui Gherea e mai aproape de adevăr. 5. Ideologia revoluției poate fi «burgheză», ea nu-i însă expresia unei burghezii naționale. 6. Revoluția pașoptistă nu-i opera «agrarienilor comercializați». 7. Ne-fiind numai socială ci și națională, revoluția dela 1848 a strâns la un loc oameni de origini diferite.

1. Recunoscând caracterul ideologic și imitativ al mișcărilor sociale din Principate de dinainte de 1848, d. Zeletin pune abia în revoluția pașoptistă adevăratul început al burgheziei române. Numai dela această dată capitalismul devine o forță revoluționară. „Era burgheză în România, scrie d-sa ¹⁾, nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus“. Și mai departe: „Ceeace nu putuseră face mai înainte ideile liberale, a făcut noua economie bănească: ea a prefăcut boerimea mică în clasă burgheză revoluționară“.

1. St. Zeletin, *Op. cit.* în *Arhiva*, an. III, No. 2-3, p. 244-247.

Revoluția ar fi, deci, opera „unui grup de agrarieni comercializați“, ce s’au folosit, ce e dreptul, de cuvintele mari ale tuturor revoluțiilor: „libertatea, egalitatea nu mai apăreau ca prozaice cerințe ale schimbului, ca mijloace de a desființa piedicile ce i-se arătau în cale, sub forma vechilor privilegii; ele se transfigurau în mințile aprinse ale revoluționarilor în mijloace de a desființa clasele, în genere, și de a întemeia frăția tuturor“. Revoluționarii înșiși nu și-au dat, de altfel, seama de sensul acțiunii lor; în loc de a deduce nevoia unei revoluții politice din revoluția înfăptuită în economia noastră, ei s’au declarat inspirați de ideile generoase ale Franței: de aici și greșeala istoricilor de a vedea în revoluția pașoptistă o acțiune ideologică.

2. Descoperirea existenței istorice a capitalismului român era necesară pentru aplicarea integrală a marxismului la studiul formației noastre sociale. „Totalitatea relațiilor de producție, scria Marx, alcătuește structura economică a societății, baza reală, deasupra căreia se ridică o suprastructură juridică și politică, și căreia îi corespund anumite forme sociale. Modul de producere a vieții materiale condiționează procesul vieții sociale, politice și spirituale, în genere. Nu conștiința oamenilor le condiționează existența, ci, dimpotrivă, existența socială le condiționează conștiința“. Unei ideologii liberale și unei structuri

etico-juridice de caracter evident burghez trebuia, deci, să-i răspundă o forță economică creatoare: de aci necesitatea descoperirii capitalismului român.

3. Existența acestui capitalism nu este, însă, de loc dovedită. Insuși Gherea, cel dintâi teoretician al marxismului, o contesta: „Nu erau în țară, scria el, nici condițiile obiective, nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului; nici forțele economice care să necesiteze o asemenea transformare, nici clasele producătoare, numeroase și importante, care s'o reclame“¹⁾ — un adevăr istoric. Ținând mai mult seama de starea de fapt decât de necesitățile teoretice ale materialismului istoric, el recunoștea că²⁾: „Țările rămase în urmă, intră în orbita țărilor capitaliste înaintate; ele se mișcă în orbita acelor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de viața și mișcarea țărilor înaintate, e determinată de epoca istorică în care trăim, de epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor lor înapoiate prin cele înaintate le este însăș, condiția necesară de viață“.

Cu oarecari rezerve asupra valorii unice de acțiune socială a factorilor economici, interpretarea

1. C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, p. 82.

2. C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, p. 35.

lui Gherea se apropie mai mult de realitate. Popoarele trăesc într'o anumită „epocă istorică“; viața europeană e sincronică; venind mai târziu la cultură, nu le rămâne țărilor tinere decât să primească ideologia socială și politică a țărilor cu o civilizațiune mult mai veche.

Credința în „evoluțiile prescurtate“ ale unor popoare, reprezintă, negreșit, una din iluziile cele mai răspândite ale economismului, ce-și închipue că, după două decenii de influență capitalistă, am ajuns la formularea revendicărilor burgheziilor multisekulare sau vede în spațiul de șase ani 1859-1866 „caracterizat prin lupta pentru întemeierea unei autorități centrale pe ruinile regionalismului“ echivalentul evoluției burgheziei din veacurile XV-XVIII, iar în epoca de după 1866 echivalentul veacului al XVIII. Simetria nu înseamnă și exactitate științifică. Adevărul e altul: popoarele rămase înapoi nu refac evoluțiile popoarelor înaintate, ci se pun deodată în planul vieții contemporane. Egalitatea nu-i de fond ci de formă: ele iau pe dea'ntregul numai structura juridico-politică. Rămâne ca, printr'o lentă creștere, să descrie apoi drumul invers dela formă la fond al unei evoluții, care nu e *anormală*, cum o cred criticii, ci, ținând seamă de natura specială a condițiilor noastre istorice, e singura posibilă și, deci, normală ¹⁾.

1. Asupra acestei chestiuni capitale, vol. III.

5. Ideologia pașoptistă nu este, așa dar, expresia unui capitalism național, despre care nu putem afirma nimic: *non entis nulla sunt praedicata*. Elementele burgheziei noastre n'au putut ajunge în două decenii o forță revoluționară. Undă îndepărtată a revoluției franceze, burghezia nu reprezintă revendicări de clasă proporționate cu dezvoltarea și forța ei reală; revendicările ei au fost identice cu revendicările celor două revoluții franceze. Pentru a ajunge la mișcarea din Februarie, burgheziei franceze i-au trebuit șapte veacuri; sub raportul formației capitaliste, noi ne găsim la 1848 în situația Franței din veacul XII.

Ne aflându-ne, deci, în fața manifestării unei realități economice, trebuie să recunoaștem prezența unui fenomen de sincronism, prin a cărui acțiune ideologia revoluției franceze s'a răspândit simultan la popoare de formație și de aspirații diferite: în Elveția, Austria sau Germania, păstrându-și numai caracterul social; în Italia, Ungaria și în Principate, luând și un caracter național. Propagându-se pe cale de contagiune mintală, programul revendicărilor sociale ale tuturor acestor revoluții a rămas acelaș.

6. Una din cele mai obișnuite afirmații ale materialismului istoric este existența unei clase de „agrarieni comercializați“ devenită o forță revoluționară. În fruntea pașoptismului muntean găsim pe cei patru frați Golești (Nicolai, Stefan,

Radu și A. C. Golescu și vărul lor A. G. Golescu) mari boeri, întru nimic comercializați, păstrători ai unei tradiții culturale și luptători ai redeşterii naționale; Ion și D. Brătianu, I. Ghica, C. A. Rosetti tineri formați în ideologia cluburilor pariziene; Ion Eliade, N. Bălcescu, D. Bolintineanu, C. Aristia, C. Boliac, bărbați de origine modestă dar oameni de cultură; militari ca G. Magheru¹⁾ sau Chr. Tell, veniți tot de jos, dar împinși de entuziasm patriotic. Nici unul dintr'înșii n'avea nimic de vândut pe piețele franco-engleze²⁾.

Plecând din puncte de origine atât de deosebite,

1. Pentru a da exemplul unei cariere „revoluționare“, fără legătură cu interese comerciale, amintim cariera lui Magheru. Ajuns căpitan general al trupelor neregulate și inspector general al Gardelor naționale, s'a instalat în tabără la Rîureni, în Vâlcea, într'un loc pe care l'a numit Câmpul lui Traian; de acolo el a mai prelungit revoluția în Oltenia, după înăbușirea ei la București; numai în urma amenințărilor repetate ale lui Fuad Effendi și a sfaturilor consulului englez, și-a disolvat tabăra la 28 Septembrie. Proclamațiile lui în *Anul 1848*, v. IV. p. 576, 577. Din toate actele lui, reiese că era un entuziast; nimeni nu vorbește mai fanatic decât dânsul de „sacra constituție“.

2. Iată compoziția guvernului provizor și a ministerului; Președintele guvernului provizor: Mitropolitul Neofit; membri: I. Eliade, Șt. Golescu, Chr. Tell, G. Magheru și negustorul G. Scurti; secretari: C. A. Rosetti, N. Bălcescu, A. G. Golescu, I. C. Brătianu; miniștri: N. Golescu la depart. din lăuntru, I. Câmpineanu, la depart. dreptății, I. Voinescu II la depart. trebilor din afară, G. Nițescu la control, C. N. Filipescu la depa.t. finanțelor, Col. Odo-

de structură sufletească diferită, de s'au întâlnit într'o acțiune comună, pricinile sunt mai multe. Mai întâi e, de sigur, antiștiințific de a privi idealitatea omului ca un reflex exclusiv al originii, și, deci, al interesului de clasă, fără nici o libertate deliberativă și fără influențe din afară, fie ele religioase, fie contagiuni intelectuale și afective ¹⁾. Insuși teoreticianul socialist Ed. Bernstein a fost silit să tempereze rigorismul materialismului istoric: „Cauzele pur economice, scrie el ²⁾, creează dispoziția prealabilă de a primi anumite idei; cum apar însă acele idei, cum se răspândesc și ce formă iau, atârnă de colaborarea unei întregi serii de influențe streine“.

7. Alături de mobilul interesului de clasă, trebuie deci, să-i recunoaștem omului și o largă posibilitate deliberativă. Invăluindu-se în însăși idea națională, liberalismul revoluției franceze a câștigat în putere de penetrație; nu era atât vorba de o prefacere socială și de schimbarea unui raport de clase ci de creația unei patrii: liberalismul s'a confundat, așa dar, cu libertatea și cu patriotis-

bescu, la depart. războiului; I. Eliade la depart. credinții.

Apoi: Sc. Crețulescu, șef al gardei naționale; G. Crețulescu, președinte al sfatului orășenesc din Capitală și M. Moșoiu, șef al Poliției Capitalei.

1. In această privință, P. P. Negulescu, *Partidele politice în Arhiva*, an. V. no. 1-2.

2. Ed. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Socialismus*, pag. 8.

mul. Acestei asociații naționale i-s'a datorit, probabil, participarea la revoluția pașoptistă a unor elemente, pe care interesul de clasă ar fi trebuit să le împedice de a conlucra cu oamenii noi; Goleștii, Crețuleștii, Ghiculeștii, Câmpinenii nu erau „boernași comercializați“, ci mari boeri, iubitori de țară și oameni de cultură apuseană; rezultatul cel mai evident al liberalismului fiind realizarea ideei naționale, ei au trebuit să lupte pentru ea în cadrele revoluției sociale. Prin această suprapunere, Revoluția n'a fost, deci, opera exclusivă a unei clase — și cu atât mai puțin a „boernașilor comercializați“; având un caracter național, ea s'a înfăptuit prin acțiunea convergentă a unor energii de proveniență deosebită; chiar și după ce s'a precizat în mintea câtorva ca o revoluție burgheză, ea a continuat să rămână încătușată în formula ideei naționale; necesitatea de a realiza cu orice preț statul român, a dominat, de altfel, și în alte împrejurări problema instituțiilor sale; modestia cererilor de mai târziu ale divanurilor ad-hoc, cu ocolirea chestiunilor sociale, se explică tocmai prin voința înțeleaptă de a ne prezenta în fața Marilor Puteri sub forma unității de simțire. Școala revoluției a fost deci școala ideii naționale și apoi a Unirii.

XII

1. Ideologia diferită a revoluționarilor. 2. I. Eliade. 3. Ion Ghica. 4. I. Brătianu. 5. C. A. Rosetti. 6. N. Bălcescu. 7. Cezar Boliac. 8. C. Filipescu. 9. A. G. Golescu. 10. Ideea națională constituie fondul comun al ideologiei lor. 11. Armata revoluționară.

1. De origine diferită, oamenii revoluției muntene erau și de tedințe diferite. Imprăștiați după înăbușirea revoluției, unii în apus alții în răsărit, cei mai de seamă dintre dâșii și-au pus în slujba cauzei activitatea lor publicistică. Pe această cale, le putem cunoaște ideile; din divergența lor, tragem concluzia că la baza acțiunii revoluționare nu era o identitate de ideologie socială ci numai de patriotism. Problema redeșteptării naționale domina toate spiritele luminate; sub largă ei haină unitară, au tăcut deosebiri și s'au armonizat contradicțiile de principii; prin contagiunea mintală ce s'a deslănțuit sub forme identice peste întreaga Europă, oamenii s'au înfrățit, pentru moment, și în idealul social. Când biruința reacțiunii i-a răzlețit, ei și-au reluat și principiile și dușmăniile. Pe aceste urmează să le fixăm în câteva rânduri.

2. Fiul micului ofițer de poliție, Ilie Rădulescu, din Târgoviște, devenit Ion Heliade Rădulescu, prin situație literară, prin inteligență și prin autoritatea vârștii (Brătenii, Rosetti, Bălcescu abia trecuse de 25 de ani) a jucat un rol însemnat în revoluție. Mentalitatea lui fiind însă alta, încă din timpul guvernului provizor și al locotenenții domnești au izbucnit divergențe între dânsul și extrema stângă a guvernului. I-se obiecta, anume, lipsa de inițiativă revoluționară și atitudinea „slugarnică“ față de Turci¹⁾.

1. I. Brătianu și C. A. Rosetti s'au retras după șase zile (17 Iunie) din funcția de secretari ai guvernului provizor, (*Anul 1848*, v. I. p. 633). Au revenit apoi asupra demisiunilor lor.

Ca un ecou al neînțelegeri din guvern, iată un fragment dintr'o scrisoare a lui A. G. Goleșcu către Bălcescu : „Unirea în sânul guvernului provizor este mai mult de necesitate decât în natura caracterelor ; prepusul pretutindeni, iar încrederea nicăeri“ *Anul 1848*, vol. II. 96. Sau iată scrisoarea Bălcescu lui A. G. Goleșcu la 5 Aug. 1848 : «Eliade s'a speriat așa de mult de Turci, cât a mers până să roage pe secretarul lui Soleiman Pașa ce venise la București, ca să-și facă pomană să nu-l lege și să nu-l trimită la Constantinopol, că are copii sărmani.“ *Anul 1848*, v. VI. p. 23.

Iată acum și opinia lui Eliade despre Brătianu și Rosetti : „Rusetache și I. Brătianu vândură pe Eliade, Magheru și Tell în casele Goleștilor și îi predară la 19 Iunie în mâinile lui Odobescu, servitorul Rusiei, spre a-i ucide. (Eliade, *Echilibrul între antiteze*. ed. Minerva, p. 187, etc.) Intregul sau *Echilibrul* e plin de acuzații împotriva celor doi secretari ai guvernului provizor ca și a fraților Golești, a lui

În lungul său exil și în peregrinațiile din Apus și Răsărit activitatea lui publicistică a fost bogată ¹⁾. Pretutindeni își arăta ura împotriva Rușilor și simpatia față de Turci. Nu-i trebuia Unirea: „Unirea e o șarlatanie rusească“; de s’ar face, fără o Dacie integrală, ar însemna „preziua încorporării definitive cu Rusia“; nu-i trebuia nici prinț strein: „el va veni cu câți calici după dânsul“, Eliade se mulțumia cu două principate autonome, pe baza capitulațiilor cu Poarta și cu un Domn ales de toată lumea și nu de cei 77 de privilegiați. El rămăsese, de altfel, omul Proclamației dela Islaz, adică al armoniei sociale: în boerie vedea „o avere deja realizată“ ²⁾ dar în boeria veche, democratică, nu în cea ereditară de acum; pe ea ca și pe „burghezul pământean“ și pe „săteanul laborator“ trebuia să se clădească Statul nou.

Eliade ura sincer pe adevărații revoluțio-

Ion Ghica. De altfel, nici Ghica nu-l cruța, *Scrieri*, v. III, ed. Minerva.

1. *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, 1850.

Le protectorat du Czar ou la Roumanie et la Russie, par J., témoin oculaire des événements qui se sont passés en Valachie de 1828-1840, Paris 1850. *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848, accomplis en Valachie*, Paris, 1851. E tocmai descrierea revoluției. *Issachar sau laboratorul, scriere socială, politică și literară*.

2. Divagațiile lui Eliade asupra boerilor, în *Echilibrul între antiteze*, ed. Minerva, p. 85. Acolo găsim și etimologia: *boier*=*bellator*=*Ritter*.

nari, tot atât ca și pe Ruși; în ei vedea niște „turburători de meserie“, „întortolați cu numele de liberali, de progresiști, de naționaliști“, „comedianți grotești și fără talent“, „declamatori de libertăți“, „copii nevrâstnici, trimiși de părinții lor spre învățatură“ ¹⁾.

Prin îngrijirea celui mai credincios adept al lui Eliade, N. Rusu-Lăcusteanu, avea chiar să apară în 1856 o revistă intitulată «*Conservatorul*» ca să se lupte cu „democrații“ și cu „socialiștii“. Toate aceste elemente dovedesc caracterul anti-revoluționar al lui Eliade, pe care forța împrejurărilor l'a impus, totuși, în fruntea revoluției ²⁾.

3. Nici atitudinea lui Ion Ghica nu era „republicană“ ³⁾. Diplomat, om cu relații întinse, el a adus reale servicii revoluției ca agent al ei la Constantinopol. În broșura sa, publicată sub pseudonimul de G. Chainoi ⁴⁾, pe lângă o privire retrospectivă, se războește și cu teoreticianii unei „confederații generale a Republicelor naționale din Europa“. Ca și dușmanul său de moarte, Eliade,

1. N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, în veacul XIX, v. III, p. 87.

2. Asupra împrejurărilor în care s'a impus Eliade în revoluție, cf. I. Ghica, *Scrieri*, III, ed. Minerva, p. 329.

3. Trebuie să notăm că Ion Ghica împreună cu N. Bălcescu, Chr. Tell și I. Voinescu II sunt premergătorii revoluției prin înființarea societății *Dreptate-Frăție* încă dela 1843.

4. Toate rapoartele lui sunt publicate în *Anul 1848*.

el sta pe baza respectării capitulațiilor cu Poarta; concepția lui se ridică, însă, și până la Unire cu o Adunare parlamentară formată numai din proprietari.

4. Deși vârsta nu-i îngăduia să fie în fruntea revoluției, (avea numai 27 de ani) Ion fiul lui Dincă Brătianu poate fi privit ca adevăratul ei suflet. Inteligent, activ, mobil („firfircul“ îi spuneau contemporanii de la 1848), el se afla pretutindeni unde era vorba de acțiune. Despre formația lui intelectuală în cluburile liberalismului parizian, am mai amintit. Insistăm aici doar asupra amestecului rar a două calități: puterea viziunii unită cu cea a realizării. Entuziasmul revoluționar l'a împărțit, desigur, și cu alții din generația sa, cu C. A. Rosetti, în primul rând: vizionari, ei au fost oameni de loji masonice, de baricade, de conspirații, au scoborît visul și utopia în uliță; știind mișca masele, nu s'au ferit de a se primejdi în fruntea lor; închisoarea și exilul nu i-au abătut dela țintă. Amândoi au reprezentat, astfel, în modul cel mai caracteristic nebunia revoluționară a pașoptismului, pe care generația „critică“ de după 1866 avea să o judece cu o atât de neîndreptățită severitate. Pe când Rosetti a rămas însă până la bătrânețe în ideologia

1. Ion Ghica, *Dernière occupation des Principautés danubiennes*, Paris 1853.

formală a tinereții lui, — înțelegând sensul ascuns al lucrurilor pornit din desfășurarea evenimentelor de după revoluție, Brătianu s'a adaptat cerințelor noi, pășind la crearea structurii economice necesare formației burgheze. Despre această activitate creatoare vom aminti mai târziu. Acum ne oprim numai la latura ideologică a publicisticii lui variate: articole și studii politice, memorii adresate, mai ales, împăratului Napoleon, din care răsare un nucleu de idei politice, de puncte de sprijin în trecut și de viziuni pentru viitor, exprimate cu o putere de convingere, ce nu s'a risipit după aproape trei sferturi de veac. Ideologia este, desigur, revoluționară. Și pentru dânsul „omul este o ființă perfectibilă fără sfârșit, de bună voe-i, prin singura-i putere și libera-i voință“. Raționalist, el credea în puterea revoluției de a schimba structura sufletească și socială a unui popor. „Intr'o singură zi, scrie el, societatea românească, ce de secoli luase o formă monstruoasă, se schimbă într'o societate de egali, a cărei deviză fu *Dreptate și Frăție*. Fără amărăciune, fără cea mai mică socoteală pentru trecut, toți se gândeau numai la fericirea viitoare. În București, poporul crezu și propuse solidaritatea popoarelor, idee ce abia azi începe a strânge inimile vecinilor“.

1. Art. din *Republica Română*, republ. în *Lui Ion C. Brătianu*, p. 97.

2. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 112.

Marea revoluție a avut un caracter mai mult social; pornind din acelaș izvor, revoluția dela 1848 s'a manifestat, după cum am văzut, mai pretutindeni și sub forma ridicării popoarelor subjugate; din ea, s'a limpezit principiul naționalităților: e o fericire că la o astfel de flacără s'a încălzit și patriotismul viitorilor conducători ai revoluției pașoptiste. Propășirea omenirii prin dezvoltarea naționalităților a devenit, astfel, axa cugetării lui Brătianu. „Istoria toată confirmă, scria el, că progresul neamului omenesc se face în folosul dezvoltării naționalităților precum s'a făcut în folosul personalității fiecărui om“¹⁾. Idealismul lui îmbrățișa, de altfel, și viziunea tardivă a unei înfrățiri a tuturor popoarelor europene într'o republică universală. El prevedea deci „reorganizarea Europei în naționalități, iar nu într'o grămadire silnică; astfel încât din constituirea fiecărei naționalități, în întregimea ei să iasă o solidaritate între toate popoarele Europei, și așa să se înființeze acea unitate a republicei universale, ce nu fu prin putința catolicismului a face“²⁾. Până la întemeierea acestei utopice republici europene, pe temeiul naționalităților, Brătianu lucra, însă, la întărirea propriei sale națiuni. Din toate articolele și memoriile lui reiese, mai ales, convingerea puternică în misiunea poporului român la Dunărea: „România

1. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 135.

2. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 127.

dar, scria el ¹⁾, creată în numele unei idei, fu destinată a înfățișa democrația în Europa orientală, misiune cărei i-a rămas credincioasă dela început până acum“. Pe când în țările din jur se desvolta feudalismul, „România creștea pe lepezile democrației“. Trecutul ei de „națiune de apostoli, încercată de 18 secole și care nu numai că are mintea și sufletul pregătite pentru democrație, dar care a păstrat-o neîncetat în inima și moravurile ei“ ²⁾ îi dau misiunea de a „personifica democrația în Orientul Europei“. În răsărit ea e, în adevăr, singura țară „în stare de a înțelege legea cea nouă (revoluția), de oarece aceasta e legea întru care s'a născut, modificată de progresul civilizației ce s'a făcut în sânul națiunilor latine“.

Credința în vitalitatea poporului român, îmbrățișat în totalitatea teritoriului său geografic, credința în caracterul democratic al întregii noastre dezvoltări ce a făcut ca „principiile revoluției cele mari, să vorbească instinctelor și tradiției noastre“ ³⁾, credința, mai ales, în misiunea democratică a poporului român în Răsăritul Europei, siguranța cu care privia desmembrarea Austriei și întregirea neamului,— fac din aceste pagini, pline încă de romantismul verbal al tim-

1. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 111.

2. Idem, p. 66.

3. Memoriu către Napoleon III, în *op. cit.*, p. 120.

pului, nu numai un act de exaltare umanitară ci și o viziune națională, pe care evenimentele ulterioare n'au desmințit-o.

5. După Ion Brătianu, — C. A. Rosetti e figura cea mai caracteristică a revoluției pașoptiste. Fiu de boer, sau cu mari legături boerești, el i-a iubit și pe săteni, dar, cu siguranță, s'a simțit mai bine printre negustorii Capitalei, al căror „mare staroste“ devenise. Nu numai că avusese același mediu de formație ca și Brătianu, dar a avut și o identică structură sufletească, mai mult urbană decât rurală. Ca și Brătianu, Rosetti a fost și el un fiu al revoluției Franței; petrecându-și tinerețea în cluburi și în conspirații, el a rămas însă până la bătrânețe un ideolog; de nu se distingea prin adâncimea concepției, impunea prin credința indestructibilă în acțiunea ideei. Nedeștoinic pe terenul practic al construcției sociale ¹⁾, el a lucrat din umbră prin forța cuvântului. Crezând nu numai în puterea de convingere, ci și de creațiune a vorbeii tipărite, a preferat adese ziaristica însărcinărilor oficiale. Ca fiu al revolu-

1. Iată cum îl aprecia A. G. Golescu (Arăpila) într'o scrisoare către Bălcescu din 19 Iulie 1848: „Nu-i imput rea credință, îl cred un caracter nobil, în fundul inimii sale, însă focul inimii turbură la dânsul lumina vederii intelectuale și, fie zis între noi, el este bun ca să aprindă o revoluție, nu însă ca s'o cărmuiască», *Anul 1848*, v. II, p. 617.

ției a fost un raționalist; crezând că societățile se clădesc prin legi, a pus deci în circulație formule ca: „Voește și vei putea“, sau „Luminează-te și vei fi“. Convins, mai ales, că fericirea poporului stă în libertate, a luptat până la urmă pentru toate libertățile: a cuvântului, a presei, a votului. A urât profund pe Ruși, pe „ciocoi“, și „reacțiunea“: dar și „reacțiunea“ s'a răsbunat; prin pana lui Eminescu i s'au aruncat cele mai nedrepte jicniri. Nu i s'a ținut în seamă nici dezinteresarea, nici caracterul mistic al convingerilor. Pentru dânsul: „Revoluția e cerută în numele lui Isus: să-i deschidem brațele. Revoluția n'a tras plugul ei pe nici un pământ fără ca pământul acela, mai curând sau mai târziu, să nu fie binecuvântat de ceruri întru rodirea sa“. Sau: „O revoluție, geniu uriaș al viitorului, sfântă trâmbiță a vieții, curcubeu sfânt al lumii celei noi, scânteie sfântă, etc.“. O astfel de convingere, poate fi discutabilă, e însă respectabilă. În Rosetti vedem pe cel mai mare democrat, pe care l'am avut; nimeni n'a crezut mai adânc ca dânsul în suveranitatea poporului ¹⁾, în libertate, în

1. Guvernul provizor adoptând sistemul votului de două grade pentru alegerile Adunării, Rosetti trebuie să fi fost inspiratorul articolului din *Poporul suveran* din 23 Iunie 1848, în care cerea votul universal. „Deja popor nu se cere acum decât un vot, în care poporul în grămadă niciodată nu se amăgește căci glasul poporului e glasul lui Dumnezeu“, *Anul 1848*, v. II, p. 704.

revoluție, în bunătatea omului. Ca republican, locul lui în mișcarea pașoptistă era la extrema stângă; el nu se putea înțelege nici cu Eliade, nici chiar cu unii din Golești. Ecoul certurilor lor, după înăbușirea revoluției, ne vin și azi din *Notele intime*, scrise zilnic între 1844—1859¹⁾. Pe cât era de strein de ceilalți, prin temperament și concepții, pe atât era însă de apropiat de Brătianu, mai ales în prima lor fază revoluționară²⁾. Cu roluri inegale, dar tot alături, ei au trecut și în istorie: unul păstrând până la bătrânețe candoaarea ideologiei revoluționare, celalt înțelegând de timpuriu necesitatea substratului economic al acestei ideologii.

6. Și Niculai Bălcescu era un revoluționar; nu însă și un liberal și republican în sensul Brăteților și al lui Rosetti. Ridicat de jos, era democrat; istoric, avea obsesia trecutului și a „celor optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român“. Numai gândindu-se la „popol“, Rosetti plângea; lui Bălcescu îi trebuiau „cele optsprezece veacuri“. Rezultatul e acelaș: unul avea însă intuiția prezentului; celuilalt îi trebuia studiul trecutului. Prin acest studiu, ajunsese, desigur, la concepția sa națională; el visa,

1. In *Lui C. A. Rosetti*, vol. comemorativ, 1916, p. 162.

2. La 1850 a scos la Paris *România vittoare*, poate numai un singur număr; apoi cu Brătianu, *Republica română*, la Bruxelles, o revistă apărută în două numere.

aşa dar, unirea tuturor Românilor. Din nefericire, se lăsase ademenit şi de idea înfrăţirii cu Ungurii. Numai Ion Ghica şi cu Boliac continuau a nu-şi da seama de tendinţa iredentei ungare; studiul istoriei nu insuflă, deci, în totdeauna percepţia limpede şi rapidă a situaţiilor contemporane.

Rosetti şi Brătianu se răzimbau în acţiunea lor pe orăşeni¹⁾; Bălcescu era un rural. „Sunt unii moderaţi, scria el²⁾, care propun, ca o transacţie, ca să întindă drepturile politice la starea de mijloc, la negustorime numai, adecă a se întocmi un stat negustoresc sau orăşenesc, fără a se gândi că aceasta ar reîncepe epoca Fanarioţilor, căci acum, caşi în acea vreme, starea de mijloc e streină. Numai întocmind statul românesc democratic, putem absorbi clasele corupte de sus în popor şi a întineri şi împuternici statul“. Nu ştim în ce limite s'ar fi încadrat programul democraţiei lui Bălcescu; îi înţelegem, totuşi, tendinţa. Acţiunea lui se îndrepta împotriva „marei şi monstruoasei clădiri de tiranii puse una asupra alteia, şi toate răzimate şi apăsând pe popor, pe ţăranul muncitor³⁾“. Ţăranilor le-a şi închinat singura lui

1. Iată cum îi critică Bălcescu într'o scrisoare către A. G. Golescu: «Roset şi I. Brătianu s'au făcut tribuni şi aranghează mereu publicul în Câmpul libertăţii, făcând feluri de necuviinţe“ *Anul 1848*, v. VII, p. 24.

2. In *România viitoare*, 1850.

3. Cf. N. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul XIX*, v. III, p. 82.

lucrare ¹⁾, publicată în pribegie ; lucrare remarcabilă, asupra căreia vom reveni în alt volum. Prin structură intelectuală și formație culturală, el nu poate fi, deci, pus alături de vreunul din revoluționarii munteni, ci numai alături de Kogălniceanu ²⁾.

7. Ca adevărat „republican“ și Cezar Boliac s'a luptat cu „tiranii“. Ura împotriva lor îl dusesse și prin Ardeal ; ca și Bălcescu, el credea în „eroii frați maghiari, pătrunși de dulcele simțământ al libertății“. Scoțând la 23 Martie 1849, la Brașov, o foaie revoluționară, „*Espatriatul*“, cu toată atitudinea evidentă a Ungurilor față de celelalte naționalități ³⁾, el continua să susțină că au introdus „adevărata libertate în Transilvania“. Isbucnirea, ceva mai târziu, a afacerii diamantelor Coroanei ungurești a aruncat apoi o lumină

1. E vorba de *«la Question économique des Principautés danubiennes»*, Paris, 1805.

2. În pribegie, N. Bălcescu s'a arătat destul de sever cu revoluția, cu toate că în timpul mișcării fusese din cei mai entuziaști. În scrisorile lui atacă mereu pe «ciocoi», pe «reacționari», și arată că «poporul nostru al Capitalei, trebuie să știi, fără flaterie, că a întrecut pe toate popoarele Europei, chiar și pe Parizieni», *Anul 1848*, v. II. p. 546.

3. A. G. Goleșcu, care nutrise și el aceleași speranțe cu privire la Unguri, și-a revenit repede. Rapoartele lui, în această privință, sunt foarte judicioase, *Anul 1848*, v. IV. p. 197 și 395 etc.

îndoelnică asupra sincerității filomaghiare a lui Boliac.

În broșura din 1856, intitulată „*Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie*“, el a publicat și un apel adresat Marilor Puteri aderente la Congresul dela Paris, îndemnându-le să sprijine formarea unei Români puternice cu un „prinț european de rasă latină“.

8. Fostul ministru de finanțe C. Filipescu a publicat și el la 1854 un „*Mémoire sur les conditions d'existence des principautés danubiennes*“, din care vedem că idealul său nu mergea decât până la autonomie sub suzeranitatea turcească, și cu jertfa definitivă a Basarabiei și a Bucovinei, „faptele fiind îndeplinite“.

9. Dela A. G. Golescu (Arăpilă), vărul celor patru frați Golești, n'avem nici o lucrare din epoca din pribegie. Scrisorile și rapoartele lui din epoca revoluției sunt, însă, pline de ardoare revoluționară. El a pus în mișcare opera de propagandă; și dela Viena, unde era în misiune, propunea mereu alcătuirea unei organizații de 300—400 de comisari propagandiști, care să răspândească pretutindeni sămânța revoluției și cerea înființarea unei gazete „radicale“, care să fie distribuită la toți cei ce se luptă împotriva „reacționarilor“¹⁾. Ca adevărat revoluționar, A. G. Golescu

1. Anul 1848, v. II. p. 619.

credea în puterea cuvântului; mai credea și în registre aurite, în care să se înscrie proprietarii ce vor să lase de bunăvoie să li-se răscumpere 9 pogoane. Era însă și om de inițiativă armată; dela Paris se plângea mereu de timiditatea „republicii burgheze“ ¹). Multiplu, și ca diplomat și ca agitator, figura lui A. G. Golescu e pe atât de interesantă, pe cât e de puțin cunoscută ²).

10. Din aceste scurte schițări, reiese exactitatea concluziei noastre: de temperamente și convingeri deosebite, mergând, dela autonomie sub suzeranitatea Turcilor până la republică în federația republicelor europene, conservatori sau radicali, rurali sau burghezi prin concepție, boeri sau oameni de rând prin naștere, cărturari sau militari, mistici iluminați sau diplomați cumpătați, tradiționaliști sau revoluționari, fruntașii mișcării dela 1848 s'au înfrățit în dragostea de țară, ce-i făcea să vadă în Rusia și *Regulamentul organic* primejduirea naționalității noastre. Nu i-a unit, așa

1. De pildă în *Anul 1848*, v. IV. p. 272 și 396 «J'attends avec impatience le moment de partir, car je sens qu'il n'y a rien à attendre d'une république bourgeoise», etc.

2. Dela A. G. Golescu, avem două judicioase memorii: *Historique du Protectorat russe dans les Principautés et du Règlement organique*, din August 1848. În *Anul 1848*, v. IV. p. 35. Apoi tot în l. franceză: *Istoricul ultimelor evenimente petrecute în Principate*, Sept. 1848. În *Anul 1848*, v. IV. p. 624.

dar, o comunitate de interese de clasă ci una de ideologie națională.

11. În afară de conducători, unei revoluții îi mai trebuie și o armată „revoluționară“. Am văzut din cine se compuneau conducătorii ; ne rămâne să ne oprim puțin și asupra armatei. Lăsând la o parte forța reacționară a boerilor, mai rămâneau țărani și orășenii. Cu excepția unor revolte cu scopuri materiale imediate, țărănimea reprezintă însă o masă amorfă ; nici o revoluție nu se poate bizui pe ea. Prin comisarii trimiși pe la sate, guvernul provizor n'a căutat, de altfel, s'o atâte împotriva proprietarilor ; instrucțiile lor aveau un caracter împăciuitoare ¹⁾.

Atitudinea revoluționarilor, după cum știm, a fost armonizatoare ; ei își închipuiau că vor rezolva problema agrară numai prin îndemnuri și bună învoire ; se îngrijorau, în deosebi, să nu sperie pe proprietari. În aceste condițiuni, chiar de ar fi fost

1. Printre atâtea altele, iată o Proclamație a guvernului din 16 Iunie. „Fraților săteni, vrăjmașii voștri nu erau și nu sunt boerii ci pravilele cele rele și greșelile Domnilor“ și mai departe : «precum voi nu voiți să vi se facă pagubă, tot asemenea nu iartă Dumnezeu să faceți voi pagube proprietarilor și arendașilor». *Anul 1848*, v. I, p. 615. Nu trebuie să uităm, desigur, că revoluționarii se temeau că la prima ciocnire, vor intra armatele rusești, sub pretextul de a împăcii țara. Acțiunea revoluționarilor este, deci, dominată de această amenințare.

cu putință, țărani n'ar fi putut deveni o armată revoluționară. Mai rămâneau orășenii. E neîndoios că revoluționarii s'au sprijinit pe masele urbane: pe tinerime, pe micii funcționari și, mai ales, pe negustorime. În acest sens revoluția pașoptistă a fost, negreșit, burgheză. Lipscanii au jucat un rol însemnat în mișcările de stradă. Negustorii sunt o bună parte a „popolului suveran” ce a manifestat pe Câmpia Libertății la 11 Iunie, ce a participat la toate serbările, jurămintele și sfințirile de steaguri constituționale. Eliade avea vechi legături cu negustorimea; adevărații ei agitatori erau însă Ion Brătianu și C. A. Rosetti. Inițiativa civică a negustorimii era, negreșit, condiționată de depărtarea armatei rusești; cu această rezervă, ea s'a arătat, în genere, destul de dârză. În urma retragerii guvernului provizoriu, de pildă, producându-se mișcarea reacționară ce a impus caimăcamia lui T. Văcărescu, Em. Băleanu și Herescu, reacțiunea n'a putut dura decât o zi. Aflându-se că svonul sosirii armatei rusești fusese neîntemeiat, negustorimea bucureșteană s'a arătat la înălțimea situației în mișcarea antireacționară dela 30 Iunie. „Atunci neguțătorii, scrie *Popolul suveran* dela 5 Iulie ¹⁾), corp vrednic de naționalitatea română, iau inițiativa; un glas s'a ridicat și a strigat în popol: iacă lanțurile robiei ne amenință, și acest glas a

1. *Anul 1848*, v. II, p. 305.

găsit ecou în toate inimile de Român, și toți și-au dat mâna și-au strigat : „să umilim pe tirani“. Nici a doua zi, entuziasmul „popolului“ n'a scăzut; condusă de Brătianu și de I. Câmpineanu, mulțimea a înconjurat cazarma, în care se retrăsese Odobescu și Solomon. Numai în urma acestei presiuni, „soldații au îngenucheat jurând cu toții că vor păzi interesele popolului“ iar „popolul i-a îmbrățișat pe cei doi comandiri vinovați“. Atitudinea fermă a negustorimii a fost recunoscută, de altfel, și de N. Bălcescu, care nu era un iubitor al burgheziei : „Poporul nostru al Capitalei, scria el lui Ion Ghica ¹⁾, trebuie însă să știi, fără flaterie, că a întrecut pe toate popoarele Europei, chiar și pe Parizieni. Suntem tari în București, căci poporul e cu noi și mai cu seamă negustorii, care au făcut mult în revoluția dela 30 Iunie“. Bălcescu socotia mulțimea strânsă în jurul cazărmii, în care se aflau Odobescu și Solomon, la 40.000 de oameni. *Gazeta de Transilvania* ²⁾ socotia poporul din Câmpia Libertății adunat la 20 Iulie de Ion Brătianu pentru a protesta împotriva sosirii armatei turcești, la 30.000 de oameni. Cifrele sunt, probabil, exagerate ; e neîndoios însă că exista o masă orășenească, compusă mai ales din negustori, câștigată pentru revoluție ; ideile revo-

1. *Anul 1848*, v. II, p. 546.

2. *Anul 1848*, v. II, p. 653.

luției pașoptiste fiind ideile burgheziei europene, era firesc ca ele să convină negustorimii. Aceasta nu înseamnă însă că revoluția pașoptistă era expresia unei burghezii reprezentând o forță socială, ci numai că puținele elemente existente ale burgheziei, ca, și întreaga masă orășenească, au sprijinit mișcarea revoluționarilor noștri pornită de sus în jos, pe cale ideologică.

XIII

1. Atitudinea burgheziei apusene față de revoluția pașoptistă. 2. Meritul mișcării pașoptiste de a fi imprimat o nouă directivă revoluționară formației civilizației noastre. 3. Meritul revoluționarilor de a fi făcut din chestiunea română o problemă europeană. 4. Acțiunea lor înăuntru și în afară ne-a creat un nou mediu de formație.

1. Materialismul istoric nu privește creațiunea burgheziei române cu care, de altfel, identifică creațiunea civilizației și a statului român, numai ca un efect economic al expansiunii capitalismului franco-englez și, mai ales, al celui englez, ci și al protecției politice a burgheziei apusene.

Prin așezarea lor la gurile Dunării, Principatele au atras, negreșit, de timpuriu atenția și interesul marilor Puteri. Încă din Octombrie 1848, cauza revoluției românești era ridicată favorabil în Parlamentul din Francfort. Arătând nevoia de „a recuceri pentru comerțul german și pentru emigrațiunea germană drumuri din vechime cunoscute, și a asigura Germaniei relațiuni mai intime cu Orientul, respingând înaintarea Rusiei,— deputatul

Schulz susținea că „tendențele spre libertate ale Românilor orientali sunt în concordanță cu această mișiune a Germaniei în noua ei situație și, prin urmare, ei trebuie protejați contra opresiunii violente“.

Cu toate aceste simpatii, dictate, de altfel, de motive economice, interesul burgheziei apusene pentru revoluția română a rămas pur platonice; el s'a exprimat mai mult în publicistica unor ziare ca «*le National*», «*le Constitutionnel*», «*le Journal des Débats*» sau «*Allgemeine Zeitung*» din Augsburg ¹⁾, fără a intra în sfera de acțiune guvernamentală. Interpelării din 17 Iulie a deputatului L'Herbette ce arăta interesul Franței ca „reprezentantă a principiilor liberale“ de a susține mișcarea revoluționarilor români împotriva Rusiei, ministrul Bastide îi dădea un răspuns evasiv ²⁾. Încă din primele zile ale constituirii sale, guvernul provizor se adresase, de altfel, și guvernului provizor francez și Lordului Palmerston, în mâna căruia se afla soluția situației. La 25 Iulie Lordul Palmerston răspundea că nu poate interveni în Principate decât după cererea Turciei ³⁾. Interpelării Lordului Dudley Stuart ⁴⁾ din 20 August, cu privire la intrarea Rușilor în Moldova, Pal-

1. Toate aceste articole sunt reproduse în *Anul 1848*.

2. *Anul 1848*, v. I, p. 505.

3. *Anul 1848*, v. II, p. 91.

4. Corespondența lui politică cu D. Brătianu, a fost publicată de acesta în *La Russie sur le Danube*, Paris, 1853.

merston îi dădu acelaș răspuns evasiv: „Rusia are cu Principatele, ca putere protectoare, raporturi definite și autorizate prin tractate. Ceia ce a făcut nu poate fi, prin urmare, considerat ca o intervenție ilegală a unei țări în afacerile alteleia. Intervenția s'a făcut chiar la cererea Hospodarului și nu e nici decum vorba de o achiziție de teritoriu“¹⁾).

Peste opt luni, văzând că ocupația rusească din Principate continua, lordul Stuart interpelează din nou la 10 Marte 1849. Punându-se, firește, pe terenul integrității imperiului otoman și al „tarifurilor atât de liberale“ de care se bucură Anglia în Turcia, și nici de cum al intereselor burgheziei române, Palmerston răspunse că e convins că „guvernul rusesc n'are intenția de a se așeza pe o vreme permanentă pe teritoriul otoman“²⁾. Iar în urma insistenței unui alt deputat, Milnes răspunse, în sfârșit, mai categoric:

„E sigur că, oricând Rusia ar căuta să se facă pentru totdeauna stăpână pe aceste provincii, un războiu maritim va izbucni, fără sminteală, între ei și noi și sigur că, în acest caz, nu e de îndoit că Rusia va fi silită să deșerte îndată provinciile danubiene“.

1. De altfel, Palmerston trecea ca făcând o politică filorusă (I. Ghica, *Scrieri*, ed. Minerva, III, 117).

2. Lărea de seamă a ședinții în *Bucovina*, No. 8, 1849 reproducă în *Anul 1848*, vol. VI. p. 147.

Numai în urma acestei atitudini ferme, s'a văzut silită Rusia să părăsească Principatele. Cu alte cuvinte, acțiunea „burgheziei“ engleze (Franța era ea însăși în stare de revoluție ¹⁾) nu s'a exercitat la timp oportun în favoarea revoluției „burgheze“ române, întrucât interesul politic al momentului a precumpănit orice interes comercial, pentru a nu mai vorbi de sentimente: Anglia făcea o politică prietenească față de Rusia. Văzând că ocupația rusească s'ar putea prelungi, numai atunci a luat o atitudine mai răspicată și nu din punctul de vedere al burgheziei române ci al integrității imperiului otoman, adică din motive de ordin mai mult politic.

2. Nu intră în intenția lucrării noastre de a face expunerea istorică a fazelor revoluției pașoptiste. Rămânând pe terenul sociologic și psihologic, i-am explicat, deci, numai resorturile și i-am determinat caracterul ideologic.

Surprinse un moment, forțele de inerție ale trecutului s'au reorganizat repede, la noi ca și în toată Europa. Revoluția munteană a mai avut să se lovească și de puterile armate ale celor două monarhii ce-și disputau cinstea de a restabili „ordinea“ în Principate. Revoluțiile se înnăbușe ușor; după o scurtă epocă de reacțiune, efectele lor

1. Iar mai pe urmă de „timiditate burgheză“ cum observa A. G. Golescu în toate rapoartele sale.

apar însă biruitoare. Constituția dela Islaz n'a fost, desigur, o operă de maturitate politică, nici n'a intrat în faza unei serioase aplicări; de n'o înăbușeau Turcii în sângele pompierilor de pe Dealul Spirii și teroarea reacționară a măsurilor generalului Duhamel, s'ar fi prăbușit, poate, și prin ideologia divergentă a căpeteniilor și prin dușmăniile personale. Privită într'un plan istoric, sugrumarea ei prin forța armată n'are nici o însemnătate. Creând o stare de spirit și o atmosferă revoluționară, ea servit ca punct de plecare al formației civilizației române: iată, adevărata-i semnificare. Prin imprimarea unei noi directive, importanța revoluției devenind considerabilă, i-am și dat locul central al lucrării de față. Rupând cu trecutul imediat și istoric și, deci, cu doctrina evoluției lente, ce ne-ar fi menținut multă vreme în cadrul *Regulamentului organic*, pașoptiștii au făcut din revoluție principiul generator al civilizației noastre, singurul, dealtfel, posibil popoarelor tinere, împotriva căruia, în zadar s'au ridicat forțele tradiționalismului.

Cu toate criticele ce i-s'au adus, principiul revoluționar a fost și fecund și fatal; asupra insuficienței evoluționismului, mai ales în procesul de formație a popoarelor venite târziu la civilizație, ne-am mai oprit și ne vom mai opri; caracterului de necesitate sociologică a mișcării pașoptiste îi vom consacra chiar un întreg volum. Revoluția

dela 1848 ne exprimând decât anumite legi de formație a civilizațiilor noi, — cu tot aspectul ei științific, critica evoluționistă nu stă pe adevăratele baze ale științei sociale, care nu porcede din principii generale, ci ține seama de condițiile speciale ale fiecărei societăți omenești.

3. Opera revoluției n'a fost fecundă numai în cadrele mișcării pașoptiste ci și după înăbușirea ei; prin străduința conducătorilor exilați, dintr'o problemă locală, chestiunea română a devenit o problemă europeană. În jurul ei a răsărit deodată o bogată literatură politică. În afară de publicațiile fruntașilor revoluției, despre care am amintit, ziare și reviste însemnate ca: *le Siècle*, *le National*, *le Constitutionnel*, *la Revue des Deux-Mondes*¹⁾, sau *la Revue de Paris* s'au pus în slujba cauzei românești²⁾. Un puternic curent de opinie publică s'a produs, astfel, în apus; la capătul lui aveau să vină intervențiile diplomatice ale Marilor Puteri în favoarea noastră. Dar și caracterul ideologic apusean al mișcării pașoptiste ca și acțiunea diplomatică intră în cadrul considerațiilor de ordin general, dela care am pornit: al regene-

1. *La Revue des Deux-Mondes* se ocupase de Principate chiar înainte de izbucnirea revoluției, prin studiul lui H. Desprez, *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain* din 1 Ian. 1848, republ. *Anul 1848*, v. I. p. 88.

2. Repertoriul lor complet se găsește în G. Bengescu, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris 1907.

rării poporului nostru numai prin influența morală și materială a apusului.

4. Prin poziție geografică și prin structură etnică, intercalați între două lumi, fixați timp de veacuri în cercul de viață a popoarelor răsăritene, copleșiți de atmosfera orientală, — dela cea dintâi carte românească din veacul XV și până la războiul mondial, — poporul român n'a propășit și nu s'a integrat, așa dar, decât sub influența Apusului. În seria momentelor ce constituie popasurile progresului nostru, privim, însă, revoluția pașoptistă ca pe un moment caracteristic și determinant. Smulgându-ne energic din atmosfera materială și morală a răsăritului, ea ne-a schimbat direcția dezvoltării. Instituțiile se pot preface lesne; nu considerăm, deci, aceste prefaceri ca rezultatele definitive ale unei noi civilizații. Insemnătatea revoluției stă mai mult în perspectiva altor posibilități: regăsindu-se pe sine prin contactul cu civilizația apuseană, și adaptându-se unui mediu de formație potrivit idealității sale, sufletul românesc a putut, astfel, intra într'un nou proces de fixare, în condiții cu mult mai prielnice.

XIV

1. Considerațiuni asupra sentimentului patriotic în trecutul nostru. 2. Revoluția disociază idea de patrie de idea de clasă. 3. Crearea statelor ca mijloc defensiv. 4. Insuficiența acestei explicări. 5. Materialismul istoric explică formarea statelor prin procesul de unificare al capitalismului. 6. Unirea explicată prin expansiunea capitalismului anglo-francez. 7. Ideea Unirii a preexistat acțiunii capitalismului. 8. Acțiunea Franței a fost determinată de motive politice. Anglia ne-a fost potrivnică. Caracterul negativ al Convenției dela Paris. 9. Respingerea afirmației că și România-Mare ar fi opera expansiunii capitaliste.

1. Unii scriitori au încercat să facă din patriotism elementul configurator al sufletului românesc și, oarecum, filozofia rasei ¹⁾. Psihologia etnică nu intră, însă, în cadrul lucrării de față. Mărginindu-ne, deci, investigația numai la păturile conducătoare, constatăm că amestecul simultan sau succesiv al dușmanilor din jur în politica Principatelor a fost un principiu de disolvare al sentimentului patriotic. În conflictul de ambiții, de ispite, de intrigi, era firesc ca idea de patrie

1. Marin Ștefănescu, *Filozofia românească*, 1922.

să-și piardă din puritatea ei. Apărând într'un aliaj turcesc, rusc, sau chiar austriac, confuziunile deveniau normale; servind interesului străinilor, fiecare își putea închipui că-și servește patria în una din aspirațiile ei schimbătoare ¹). Făcând politică turcească, rusească sau austriacă, uneltind la Constantinopole, la Petersburg sau Viena, boerii nu-și urmăreau, de fapt, decât propriile lor interese. Echilibrul forțelor dușmane ne-a lăsat, totuș, să trăim; acțiunea lor ne-a transmis însă și una din cele mai nenorocite tradiții politice. Experiența e încă proaspătă: în plin război și ocupație, fără mandat din partea cuiva, ci din propria lor inițiativă, au fost oameni politici care să-și închipue, cu bună credință, că pot trata cu dușmanul soarta țării ²). Apelul la străinătate al

1. Chiar în timpul revoluției pașoptiste, boerii, refugiați la Brașov, au cerut mereu intervenția armată împotriva «comuniștilor» din guvernul provizor. Pe când se aflau refugiați tot la Brașov, după 1821, ei scriau împăratului rusc, cerând «contopirea desăvârșită a Munteniei în Împărăția Rusească și luarea ei sub stăpânirea dulcelui și puternicului vostru schiptru, îndurându-se a se întovărăși cu celelalte nații și țări pe cari le fericiți». (Hurmúz. *Doc.* X, p. 176). E drept că cereau în acelaș timp și un ajutor de 500.000 de ruble. De altfel, aceiaș cerere o făcuseră boerii cu 50 de ani înainte către Ecaterina, (Xenopol, *Ist. Rom.*, V. p. 230).

2. Acest fenomen nu s'a întâmplat numai în zilele noastre ci, sub o formă mult mai atenuată, chiar și în timpul revoluției dela 1848. Trimis de guvernul provizor pentru ca să sprijine cauza revoluției pe lângă guvernul din

unor partide politice, pentru chestiuni interne, este încă o urmă a acestei disolvări a conștiinții naționale.

2. Prin acțiunea seculară a acestor principii de descompunere, patriotismul românesc nu putea sosi decât foarte slăbit în pragul veacului al XIX. După tratatul dela Adrianopol, (1829), amestecul legal al Rusiei „protectoare“ a disolvat și mai adânc sentimentul patriotic, Odată cu pătrunderea ideilor sociale ale Marei Revoluții și cu discutarea, „oborârii“ privilegiilor, a principiilor constituționale, a proprietății rurale, — sentimentul patriotic al claselor conducătoare a fost pus la o și mai puternică dezagregare. Până atunci, osci-

Francfort, Ion Maiorescu, cu cele mai bune intenții, de altfel, făcea, cu dela sine putere, propuneri cari nu intrau de loc în vederile guvernului provizor. Printr'un raport din 17 Sept. 1848 către guvernul central din Francfort și iscăbind în calitate de «împuternicit al guvernului provizor» (*Anul 1848*, vol. IV, p. 414) și apoi printr'un nou raport din 2 Noembrie (*Anul 1848*, vol. V.) și chiar printr'o petiție formală adresată în luna Octombrie, el punea «amândouă Principatele române, Moldavia și România, sub protecțiunea Germaniei, cu rugăciunea, ca cât se va putea mai curând să se puie în lucrare această protecțiune într'un mod proporțional și intereselor Germaniei și intereselor Principatelor». În tratativele de pace între Italia și Austria, el vâra în joc soarta Principatelor, oferind Austriei, în schimbul renunțării la provinciile italiene, un „regat românesc“ sub „un principe austriac“ și sub „suveranitatea Germaniei“.

larea între Rusia și Turcia se făcea după preferințe personale, după oportunitatea momentului și, mai ales, în căutarea unui punct de sprijin al speranțelor la domnie. Prin introducerea ideologiei liberale, ce primejduia însăși temelia vechiului regim al privilegiului, mulți dintre boeri au trecut, sufletește, de partea Rusiei, protectoarea lor firească. Identificându-se cu privilegiul, patria a devenit, astfel, pentru dâșii expresia unui interes de clasă.

Unul din meritele liberalismului este, așa dar, de a fi disociat noțiunea de patrie de cea a oricărui interes de clasă; de a fi făcut din ele două puncte fixe în jurul cărora s'au polarizat, distinct, forțele păturilor noastre conducătoare. Partidul „național“ s'a rupt în două: de o parte, partidul privilegiilor, sâmbure al viitorului partid conservator, cu un punct de sprijin, mai ales, în Rusia, cu tendințe tradiționale și răsăritene; iar de alta, partidul liberal care, punând la baza patriei egalitatea politică a tuturor, a disociat-o de noțiunea privilegiului de clasă și a smuls-o din jocul secular al forțelor reacționare din jur. Săpând o prăpastie în sânul boerimii din Principate, liberalismul a purificat și întărit idea națională; revoluția dela 1848 n'a adus, așa dar, cu ea numai o atmosferă de egalitate, împotriva căreia nu s'a mai putut reveni, ci a contribuit și la pregătirea morală a Unirii.

3. Patria și patriotismul au, de sigur, o origine milenară; sub forma ei modernă, idea națională a apărut însă mult mai târziu. Omul fiind un animal ambițios, războinic și imperialist, patria răspunde unei idei defensive; fără instinctul lui războinic, ea n'ar mai fi necesară. Patria este, deci, o colectivitate, formată din necesități istorice și geografice, pentru a se apăra împotriva altor colectivități ¹⁾. Pe baza acestei concepții, unii istorici au văzut în formația statelor un principiu exterior. Unitatea poporului german a fost pusă, astfel, pe seama repetatelor invazii peste Rin ale Francezilor dela Ludovic al XIV până la Napoleon III; unitatea Franței s'ar datora dușmăniei seculare a Angliei. Pericolul alb, în genere, și tendințele de înaintare ale Rușilor în Extremul orient, în special, au format, la 1868, din cele 283 de fragmente o patrie unitară japoneză ²⁾. Luptei îndârjite împotriva Spaniei, îi datorește poate Olanda, cu toată originea sa germanică, existența ca națiune separată; din aceleași lupte seculare, a ieșit o Elveție unitară, deși-i compusă din trei neamuri diferite ³⁾. Rasă, religie, limbă, tradiții, aspirații comune, una sau mai multe la un loc, sunt,

1. Emile Faguet, *le Libéralisme*, passim.

2. Ludovic Naudeau, *le Japon moderne et son évolution*, p. 178.

3. Ramsay Muir, *Nationalisme et internationalisme*, Paris 1918.

așa dar, la baza naționalismului european, caracteristic veacului nostru ¹⁾.

4. Deși rezistența răsare din agresiune, nu-i, totuși, sigur, că idea națională a răsărit numai din nevoia apărării. Sub amenințarea pumnului roman republicile grecești au continuat să se certe între ele; în fața invaziilor germane sau franceze, republicile italiene nu s'au strâns la un loc. Din nevoia apărării împotriva streinului, cetatea n'a devenit patria mare în cadrul naționalității întregi. Pentru a se ridica la concepția modernă a principiului național, le-a trebuit, prin urmare, multor popoare să ajungă în pragul veacului XIX.

5. Materialismul istoric a dat o interpretare pur economică acestui produs tardiv al conștiinței umane. Formația statelor naționale și unitare s'ar datorata capitalismului ce trezește, pretutindeni unde străbate, un proces de nivelare și de unificare a diferitelor grupuri sociale; pe ruinile provincialismului se înalță, astfel, statul modern și centralizator ²⁾.

Aducând și în această chestiune un element nou și configurător, i-am putea da marxismului

1. C. Rădulescu-Motru, *Rasă, cultura și naționalitatea în filozofia istoriei*, în *Arhiva*, an. IV, No. 1, p. 28.

2. St. Zeletin, *Revoluția burgheză în Rom.* în *Arhiva*, an. III, No. 2—3, p. 251.

rolul magnetului, pe care-l dăduse Chamberlain rasei. „S'ar putea compara rasa, în felul ei de a se forma și a fi în timp și în spațiu, scrie el, în *Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts*, cu câmpul de atracție al unui magnet. De apropiem un magnet de o grămadă de pilitură de fer, pilitura își așează bucățelele după o anumite rândueală și descrie o stea cu un centru, din care pornesc liniile în toate direcțiile; cu cât apropiem magnetul cu atât figura se precizează mai lesne și mai matematic; puține bucățele s'au așezat exact în acelaș sens și totuși — prin pōsedarea unui centru comun și prin faptul că poziția fiecărei bucățele față de celelalte nu e arbitrară ci conform legii — toate se raportă la o unitate și efectivă și ideală: iată, deci, că nu mai e o grămadă ci o construcție. Tot astfel se deosebete de o aglomerație de oameni o rasă umană, o adevărată *națiune*. Caracterul rasei ce se întipărește tot mai adânc prin efectul disciplinii, este apropierea magnetului. Ori cât de deosebite ar fi aptitudinile diferiților membri ai națiunii și direcțiile în spre care li se îndreaptă activitatea, ei formează, totuși, la un loc o unitate solid construită, și precis configurată și puterea, sau mai degrabă semnificarea, fiecărui individ e multiplicată la nesfârșit prin legătura organică cu ceilalți“.

Principiul economic joacă, deci, rolul magne-

tului configurator de amănunte izolate în forme determinate. În toate sistemele, de altminteri, există un principiu configurator. Printr'un însemnat număr de fapte, Henry Thomas Buckle s'a încercat, de pildă, să dovedească superioritatea Indienilor arieni prin alimentarea lor bazată pe orez ¹): a uitat doar că și Chinezii mănâncă 1½ kil. de orez pe zi! Constructorii de sisteme pot, deci, spune ca Michel-Angelo :

*in pietra od in candido foglio
che nulla ha dentro, et evvi cio ch'io voglio*

— „în această piatră sau pe această albă foaie, în care nu'i nimic, — e, totuși, ceia ce voesc eu“.

În interpretarea unilaterală a formației statelor, materialismul istoric s'a sprijinit, negreșit, pe un mare număr de fapte alese în sensul teoriei sale. Ii va rămâne, totuși, să ne arate pentru ce, de pildă, republicile grecești, atât de comerciale, n'au ajuns la idea națională pe când, deși agrari, Romanii au întemeiat un imperiu universal, sau pentru ce, cu toată dezvoltarea burgheziei sale încă din veacul al IX, Italia n'a pășit în faza unității de stat de cât la 1870, odată cu Germania, ce a intrat în sfera capitalismului en-

1. H. Th. Buckle, *History of civilisation of England*, (t. I, cap. 2).

glez pe la jumătatea veacului XVIII ¹⁾ și, în urma noastră, deși am sosit atât de târziu sub influența capitalismului apusean.

6. Deoarece „procesul de naștere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare națională, de alcătuire a statului român modern unitar și neatârnat, și deoarece acest îndoit proces se datorește în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui englez în Principatele Române ²⁾“—după ce afirmase că revoluția dela 1848 e opera „agrarienilor comercializați“, era firesc ca d. Zeletin să pună și Unirea pe seama tendinții de unificare a capitalismului.

7. Cu toată distanța ce e între idee și realizare, vom aminti, totuși, fără a ne întoarce până la Ștefan cel mare și la Mihai Viteazul, că ideea Unirii a apărut înainte ca noi să fi intrat în sfera

1. Cu tot feudalismul său rezistent, Germania a cunoscut, de fapt, capitalismul încă din veacul XII, când exista puternica Hansă teutonică. Cu tot sistemul corporațiilor medievale, găsim cazuri de îmbogățiri uimitoare încă din veacul al XV. Cazul țesătorului Fugger, ajuns să exercite o tiranie capitalistă și să împrumute Habsburgilor șase milioane de florini, e foarte cunoscut în economia politică germană. Cf. Ehrenberg, *Zeitalter der Fugger*. Viena, 1896.

2. St. Zeletin, *Revoluția burgheză în România* în *Arhiva*, an. III, no. 2-3. p. 252.

capitalismului apusean. Încă dela 1820¹⁾, printre memoriile boerilor refugiați la Brașov, trimise la Petersburg, găsim și un proiect, prin care se cerea Unirea Principatelor, independența, încetarea luptelor pentru domnie prin instalarea unei dinastii originare din Germania de nord, secularizarea averilor mănăstirești, eliberarea bisericii naționale de sub jugul celei din Constantinopol. În una din secțiunile *Regulamentului*, cu titlul de „*Principii pentru o unire mai strânsă între cele două Principate*“, redactată, după cât se pare, prin influența lui Barbu Știrbei²⁾, găsim câteva articole (§ 371—375) prin care se schițează unele măsuri în sensul Unirii: egalizarea drepturilor civile, putința cumpărării de bunuri funciare, unificarea monetară; e de prisos să mai amintim că toți oamenii revoluției au cerut și Unirea. În convenția vamală dintre Muntenia și Moldova dela 20 Iulie 1835 ca și în Uniunea vamală dela 30 Ian. 1847, d. Zeletin e înclinat să discearnă principiile generatoare ale Unirii. Noi răsturnăm raportul: în aceste acte vedem realizările parțiale ale unei idei în acțiune.

8. Dacă idea Unirii este anterioară procesului capitalist și reprezintă un fenomen sincron al conștiinței europene în veacul XIX, nu e mai puțin adevărat că realizarea ei se datorește acțiunii

1. Hurmuzaki, *Doc. X.* p. 647—649.

2. James Caterly, *Les Roumains*, 1908. t. I. p. 141.

puterilor apusene și, cu deosebire, a Franței. Pentru a-i preciza mobilul, cităm câteva rânduri din rapoartele lui Thouvenel către Walewsky : „Unirea Principatelor române ar putea, singură, acoperi Turcia contra pornirilor cotropitoare ale Rusiei“; „ea este singurul sistem în stare de a stabili o barieră solidă la nordul Imperiului Otoman“ — „este neapărată nevoie de a se constitui pe malurile Dunării o stare de lucruri îndestul de puternică spre a asigura din această parte liniștea Impărației turcești“. Punctul de vedere al Franței, în care soarta Principatelor române era văzută prin interesul integrității Turciei, este, de altfel, foarte limpede formulat încă din 1855 în *Memoriul prezentat în numele împăratului Napoleon III de baronul de Bourqueney în Conferințele dela Viena din Anul 1855* și consemnat în protocolul al șaselea din 14|2 Martie 1855¹⁾.

Dacă Franța ne-a ajutat indirect, Anglia nu ne-a ajutat de loc. Temându-se ca Unirea să nu se facă sub scutul Rusiei, ea ne-a fost multă vreme potriynică în epoca alegerilor pentru Divanuri.

Ne-am oprit asupra acestui amănunt, pentru a arăta că motivele de ordin politic întrec adesea pe cele economice. Prin acelaș conflict de interese politice, Convenția dela Paris

1. D. A. Sturdza. *Dorințele rostite de Divanurile ad-hoc*, Anal. Acad. 1912.

din 1858 n'a voit să ne acorde Unirea, deși, după teoria materialismului istoric, burghezia apuseană ar fi trebuit să-și asigure la noi o piață unitară. Încă o dovadă că fenomenele istorice sunt mai complexe; în realizarea lor intră cauze multiple și adesea contradictorii.

9. Pentru materialismul istoric nu numai Unirea este efectul unui proces de circulație a mărfurilor, ci și realizarea României întregite. „Idealul unei României unitare și neatârdate, scrie d. Zeletin ¹⁾, pentru care au luptat Românii până în deceniul al optulea, era expresia nevoilor de circulație, la care se reducea până atunci elementele burgheze ale economiei noastre. Tot astfel idealul unității neamului, pentru care s'au luptat de atunci încoace, exprimă nevoile procesului de producție care, în lărgirea sa treptată, cere și lărgirea granițelor și impune formula trebuințelor sale ca ideal național. La noi, ca pretutindeni, idealul unui stat național român, a cărui granițe să se acopere cu întinderea însăși a națiunii noastre, e un produs al burgheziei în proces de naștere“.

Pe cât e de neîndoios că imperialismul popoarelor porcede din nevoia lor de expansiune economică, pe atât e de discutabilă reducerea aspi-

1. St. Zeletin, *Op. cit.* în *Arhiva*, an. III, No. 4, p. 447.

rațiilor naționale la un simplu proces de circulație a mărfurilor. Instinctul național nu-i din ordinea lucrurilor raționale; iraționalul este, de altfel, principiul celor mai multor acțiuni omenești. Intregirea României nu numai că n'a adus nimănui vreun spor de bunăstare materială dar a dezorganizat chiar și vechia economie a țării. Oricât de departe am împinge, deci, economismul, nu putem descoperi fabricile românești, din necesitatea cărora s'au jertfit atâtea sute de mii de vieți.

XV

1. Caracterul dorințelor Divanurilor ad-hoc. 2. Caracteristica domniei lui Cuza. 3. Lovitura de stat a lui Cuza pregătește evoluția burgheză a liberalismului.

1. Dorințele Divanurilor *ad-hoc* dela 7/19 și 9/11 Octombrie 1857 s'au rezumat la: *Unire, principe strein, autonomie și regim constituțional*.

Desigur, puțin. Și tocmai pentru că era puțin, Maiorescu se grăbia să scrie în introducerea *Discursurilor* sale ¹⁾: „Adevăratul îndreptar al desvoltării interne și externe, în direcția căruia începuse regenerarea noastră și care trebuie acum urmat până la sfârșit, erau cele 5 puncte fundamentale, formulate de Divanurile ad-hoc din Iași și din București la 7 și la 9 Oct. 1857: respectarea capitulațiilor, unirea, dinastie ereditară dintr'o familie suverană a Europei și sistemul constituțional“.

Deși puține, dorințele Divanurilor *ad-hoc* sunt

1. T. Maiorescu, *Discursuri*, I, p. 47.

esențiale; ele decurg, pe de-a 'ntregul, din revoluția pașoptistă; întoarcerea republicanismului constituției dela Islaz spre monarhie ereditară se explică prin evoluarea întregii Europe dela 1848 în sens monarhic. Mărginirea cererilor Divanurilor *ad-hoc* numai la câteva puncte cardinale se lămurește și din dorința de a rezerva autodeterminației sarcina organizării Principatelor, dar, mai ales, din nevoia de a ne înfățișa Europei cu o unanimitate de simțire. Evoluția liberalismului și a ideii naționale ajunsesse până la renunțarea la privilegii și până la Unire; nu ajunsesse însă și până la renunțare la un cât de mic petec de pământ în favoarea țăranilor și până la democratizarea vieții politice. In jurul inviolabilității dreptului de proprietate și a răstrângerii eadrelor electorale, s'au grupat, deci, forțele reacționare, rusofile odinioară, antiunioniste până în preajma alegerilor, și constituțional-conservatoare ceva mai târziu. Lăsând la o parte tot ce ne desbina, era cuminte să ne prezintăm Marilor Puteri prin tot ce ne unia ¹⁾.

1. Divanul *ad-hoc* al Munteniei s'a deschis la 30 Sept. 1857. Cele patru puncte au fost votate cu unanimitate în ședința dela 8 Oct. 1857 (D. A. Sturdza, D. C. Sturdza și Ghenadie Petrescu, *Acte și documente relative la Renașterea României*, VI, 2. p. 26 și 34, 43). După o încercare a unui deputat țăran, de a pune în discuție chestia țărănească, și în urma intervenției câtorva alți deputați, amendamentul țărănesc a fost retras. S'a hotărit, deci, în pri-

2. Cu înfăptuirea Unirii și îndoita alegere a lui Cuza, revoluția ideologică își împlinise o bună parte a rolului său istoric; cadrele generale ale vieții noastre naționale fiind trase, în conformitate cu situația civilizației europene, îi rămânea să se precizeze sub forma unui pact fundamental: constituția dela 1866 reprezintă tocmai biruința definitivă a acestei revoluții ideologice începută în pragul veacului al XIX.

Văzută de aproape, domnia lui Cuza impresionează prin caracterul aprig al luptelor politice, confuze din pricina amestecului elementelor personale; văzută mai de departe, și în bloc, ea reprezintă unificarea puterii statului, întărirea pe cale indirectă a autorității suverane, sub forma

vința *Memoriului* ce desvolta votul că «dacă membrii acestei adunări ar trebui acum să intre în examenul chestiilor de legiuire internă, ar întreprinde o lucrare pentru care nu ar avea competența cerută; pe lângă aceasta s'ar atinge chestiuni delicate, interese diverse, fără a le putea da soluțiunea; apoi n'ar avea nici timpul trebuitor pentru a cerceta miile de chestiuni care toate vor prefaceri, așa că lucrarea ar fi precipitată și defectuoasă, și, în sfârșit, nu s'ar ști cum să se întocmească noul așezământ care ar trebui să fie de un fel, în caz când s'ar admite unirea, și de altfel, în caz când țările ar rămâne despărțite». (*Op. cit.*, VI, 2. p. 142). Cu alte cuvinte, pentru a nu redeschide lupta de clasă în dauna ideii Unirii, Divanul *ad-hoc* muntean a avut prudența de a înlătura din discuție orice chestiune de organizație interioară. Nu aceiași prudență a avut-o și divanul moldovenesc. Deschis la 22 Sept., di-

democratizării vieții publice, și, în realitate, prin slăbirea relativă a oligarhiei agrare. Situația partidelor se precizează ; ieșind din faza declarațiilor de principii, lupta politică se fixează pe chestiuni determinate. Problema agrară și a colegiilor electorale sunt cele două puncte programatice în jurul cărora partidele se configurează. Devenind însă centrul de rezistență a acțiunii conservatoare, le vom studia odată cu seria istorică a acestui partid. Impărțit prin obscure chestiuni personale, călăuzit și de alte preocupări, pe care le credea mai grabnice, partidul liberal a rămas în rezervă față de problema agrară. De altfel, liberalismul muntean avea o structură urbană ; după împlinirea revoluției ideologice, el începuse să-și dea seamă de noua sa menire. Pentru relativa

vanul votează cele patru puncte cu 81 de voturi pentru și 2 contra în ședința dela 7 Oct. (*Op. cit.*, VI, 1, p. 74 și 75). Puțin după aceea, el intră însă și în chestiunea organizării lăuntrice. Pornită pe această cale, discuția se prelungește uneori cu folos (în ședința dela 25 Oct. se votează suprimarea privilegiilor, egalitatea înaintea legii, așezarea contribuțiilor după avere, obligativitatea serviciului militar, accesibilitatea tuturor Românilor la funcțiile statului. Desființarea privilegiului e votată cu unanimitate: act ce răspunde votului memorabilei nopți dela 4 August a Revoluției franceze), altelei pentru a nu ajunge la nici o soluție. În această categorie intră și chestiunea proprietății rurale, în jurul căreia s'au deslănțuit furtunoase discuțiuni: despre ea ne vom ocupa însă în vol. II al acestei lucrări. Chestiunea rămâne, astfel, pe seama viitoare adunări legiuitoare.

rezolvare a chestiei rurale trebuia să vină la putere Kogălniceanu, fără sprijinul liberalilor munteni. Ca și Cuza și ca și toți foștii „revoluționari” moldoveni, Kogălniceanu era un rural; el nu vedea consolidarea țării, decât prin rezolvarea problemei țărănești. Moștenind ideologia revoluționară, liberalismul muntean se răzima, dimpotrivă, pe noua clasă în formație a burgheziei, și pune a mare temeii pe libertățile formale. Amestecul lui Cuza în mersul trebilor publice i se părea deci un act de cezarism. În afară de chestia temperamentului, Cuza reprezintă, după cum am spus, și tendința consolidării autorității centrale, ce nu se putea îndeplini decât printr'o aparentă democratizare. Căci în faza începătoare a consolidării unui stat, orice democratizare a vieții publice înseamnă o întărire a puterii guvernamentale. Cu cât se largesc colegiile electorale cu atât, prin mijloacele ce-i stau la îndemână, sporește și acțiunea guvernamentală asupra masselor. Numai din exercițiul mai îndelung al votului universal, nădăjduim pentru viitor o expresie mai sinceră a voinții naționale.

3. Prin împrăștiere și legea electorală, lovitură de stat a lui Cuza reprezintă, deci, mai mult o lovitură adusă oligarhiei agrare, decât o adevărată democratizare; consolidarea autorității statului era, de altfel, mai necesară decât o reală democrație. Dușmănit însă de conservatori, ne-

susținut de liberalii munteni, urbani și iubitori de libertăți formale, Cuza a trebuit să se prăbușească sub loviturile încrucișate ale acestor dușmani împăcați pentru o clipă. Neprețuită de liberalii munteni, acțiunea lui le-a pregătit, totuși, drumul pentru noua lor menire; din interes pentru țărănime și nu din calcul politic, micșorând puterea oligarhiei rurale, el a deschis calea oligarhiei bancare. Jocul forțelor oarbe și amestecul elementelor personale sau afective în conflictele ideologice sunt însă atât de puternice, în cât ceia ce ni se pare azi limpede, părea tulbure contemporanilor ¹⁾. Statutul lui Cuza ²⁾ a făcut, de altfel, cu puțință și constituția „liberală” dela 1866, în care, după cum se exprimă raportorul ei, se găsesc „toate libertățile publice de care se bucură po-

1. A. D. Xenopol, *Ist. part. polit.* p. 444.

2. Statutul lui Cuza, ratificat printr'un plebiscit ce-i adusesese 683,928 de voturi, contra 1307, pe lângă împroprietărirea țăranilor, cu care ne vom ocupa în vol. II, mai aducea și o lege electorală, singura în măsură de a democratiza întrucâtva viața publică. Această lege prevedea două colegii: colegiul alegătorilor primari cu vot indirect ce-și alegeau deputații prin delegați și colegiul alegătorilor direcți. Alegătorii primari cuprindeau pe acei cu o dare de 48—110 lei și patentarii până la clasa V inclusiv (adică toți țăranii, micii negustori și meseriașii dela orașe); alegătorii direcți erau cei ce plăteau o dare de cel puțin 4 galbeni și știauz cefi și scrie. Erau scutiți de cens: preoții, profesorii, doctorii, avocații și inginerii (V. Kogălniceanu, *Actele dela 2 Mai*, p. 3).

poarele cele mai liberale din Europa civilizată“ și anume: „libertatea conștiinții, libertatea individuală, egalitatea înaintea legii, egalitatea în dobândirea exercițiului drepturilor politice, inviolabilitatea domiciliului, libertatea întrunirilor, libertatea presei, dreptul de asociațiune, inviolabilitatea proprietății de orice natură, libertatea învățământului, participarea tuturor Românilor la drepturile civile și politice și toate libertățile publice, înconjurate de toate garanțiile ce a putut prevedea până acum spiritul uman“ ¹⁾).

1. Ședința din 16 Iunie, *Mon. Ofic.* 17 Iunie 1866.

XVI

1. Caracterul de necesitate sociologică al constituției noastre. 2. Tradiționalismul aplicat de d. N. Iorga la constituția noastră. 3. Ideile „constituționale“ din trecutul nostru. 4. Imposibilitatea de a crea evolutiv un regim constituțional pe astfel de idei anticonstituționale. 5. România modernă e datorită exclusiv influenței apusene. 6. Necesitatea dezvoltării revoluționare la unele popoare.

1. Orice constituție reprezintă formularea politică și juridică a stării psihice, economice și sociale a unei națiuni. În principiu, deci, ea nu se împrumută ci se elaborează dintr'o lentă experiență socială, din nevoile și aspirațiile fiecărei națiuni în parte. Copie a constituției belgiene, constituția română dela 1866 nu reprezintă adevărata expresie a evoluției noastre sociale. Era firesc, prin urmare, ca tradiționaliștii s'o considere ca pe o soluție de continuitate în dezvoltarea statului român. Caracterul constituției unui popor tânăr, și nu a unui popor de veche civilizație ca Anglia, trebuie privit, de fapt, sub aspectul necesității dictate de principiul vieții sincronice și a legilor de imitație, asupra cărora vom reveni

pe larg ¹⁾). Acest caracter de necesitate sociologică a constituției noastre e cu atât mai evident, cu cât ea a fost votată de o majoritate conservatoare ²⁾). Peste împotrivirea naturală a oamenilor și dincolo de firul continuității istorice, spiritul liberal al democrației europene a impus, dela sine, o constituție democratică, — pe baza principiului interdependenței morale și materiale, care, în statele de formație nouă, domină spiritul tradițional. Ineficacitatea criticelor ce i s'au adus dovedesc, de altfel, și pe altă cale caracterul ei de necesitate. Maiorescu se rostia ironic: „avem *chiar* și o constituție!“ — punându-se, totuși, pe terenul ei, Junimiștii nu i-au restrâns libertățile, dimpotrivă, s'au întocmit chiar într'un partid „constituțional“: ironia lucrurilor e mai crudă decât ironia oamenilor. Critica lor a fost, totuși, mai mult expresia unui evoluționism dogmatic și, deci, raționalist decât, pe deoparte, a unei cunoașteri organice a trecutului iar, pe de alta, a legilor sociologice de formație a tinerelor civilizații. Mai există și o altă critică pornită dintr'un tradiționalism cu o mult mai largă bază istorică. O conferință a d-lui Iorga asupra «*istoricului constituției românești*» ³⁾ ne dă tocmai

1. Subiectul volumului III al acestei lucrări.

2. A. D. Xenopol, *Ist. part. pol.*, p. 539.

3. In *Noua constituție a României — 23 de prelegeri publice organizate de Institutul social-român* — Cultura Națională.

prilejul de a dovedi lipsa elementului pozitiv în structura criticei tradiționaliste aplicate la formele vieții noastre politice.

2. În ochii d-lui Iorga, constituția dela 1866 e, firește, „un bloc de negațiune“ față de desvolterea constituțională a trecutului; „ea face, înainte de toate, greșala de a ignora acest proces constituțional, în legătură cu viața întregii societăți“. Pusă astfel, problema ne trezește speranța unor soluțiuni pozitive. Nu-i de ajuns să se afirme necesitatea continuității istorice, trebuie să ni se arate, prin exemple, posibilitatea acestei continuități. Era momentul să ni se alcătuiască un proiect constituțional din elementele primitive ale vieții noastre constituționale, întrunind îndoita condiție a unei construcții moderne pe temelile organizației istorice. Studiul d-lui Iorga nu răspunde acestei așteptări; el nu conține decât afirmația principială a necesității unei astfel de constituții și condamnarea actualului așezământ, fără nici-o contribuție pozitivă. Nu ne rămâne, deci, decât să urmărim noi elementele vieții constituționale din trecut, după însuși istoricul d-lui Iorga, pentru a vedea în ce măsură, putând servi la elaborația constituției noi, au fost, totuși, nesocotite.

3. Ideile fundamentale ale vechei noastre organizații sunt :

1. Statul este un stat național.
2. Națiunea e fixată în limitele bine definite ale unui teritoriu.
3. Puterea este în mâna unui Domn.

Nici unul din aceste principii nu-i în contradicție cu spiritul constituției din 1866. În ceea ce privește raporturile dintre Domn și națiune, n'avem însă informații pentru veacurile XV și XVI. După o mărturisire a medicului italian al lui Ștefan cel mare se pare, totuși, că, în caz de competiție principiul dinastic era coroborat de electivitate.

Boerii împărțindu-se între cei doi fii ai săi, Bogdan și Alexandru, Ștefan i-a strâns „în câmp“. Tăind mai întâi capetele câtorva dintre partizanii lui Alexandru, i-a poftit pe ceilalți să procedeze la alegerea urmașului său: a fost, negreșit, ales Bogdan, pe care-l voia și Ștefan. Nu discernem sensul „constituțional“ al unei alegeri săvârșite în astfel de condiții. Tot așa, înainte de a se ridica împotriva Turcilor, Mihai-Viteazul s'a sfătuit cu „boerii mari și mici din toată țara“, fapt excepțional și fără nici un caracter legal, din care d. Iorga trage concluzia „participării națiunii în forma cea mai largă .cu putință, date fiind împrejurările, la hotărârile ce prăvăiau politica externă a țării“. Fără a ne opri la o astfel de concluzie nesprijinită pe nici un principiu precis, nu putem decât aminti că sensul democrației mo-

derne este tocmai participarea „în forme și mai largi“ a națiunii la întreaga viață a statului. În veacul XVII constatăm și mai des electivitatea Domnului. „Crainicul strigând poporul, scrie Paul din Alep, toți locuitorii se adunară la Curte, primind în unanimitate alegerea lui Constantin“. Brâncoveanu a fost, de asemeni, ales de „boerii cei mari și al doilea, care se întâmplase în București“. Și în Moldova, „toată țara au ridicat Domn pe Iliăș-Vodă“, după cum tot „boerii și locuitorii țării“ au ales pe Ștefan, fratele lui Iliăș — și așa mai departe.

Sunt de făcut, desigur, rezerve asupra înțelesului relativ și mai mult figurat al unor expresii ca „toată țara“, „locuitorii“, „poporul“; de aceeași mână de oameni, curteni sau apoi soldați pretorienii, figurând „voința națională“ au fost aleși și primii împărați romani. Cât timp „țara“ sau „poporul“ n'au, pe baza unui sistem de reprezentare, o expresie legală, ele nu sunt decât forme ce consfințesc o uzurpație, sau dau un caracter popular unei succesiuni determinate de alte principii, sau, mai ales, nu desul de fixată pe un principiu indiscutabil.

Admițând chiar electivitatea Domnului, ca pe o normă tradițională, nu numai că nu ne-ar fi ajutat în problema constituțională, ci ne contrazice în principiul eredității, recunoscut ca punctul de plecare

al prosperității noastre actuale; de-am fi avut, deci, o tradiție în privința alegerii capului statului, nu puteam face altceva decât să o nesocotim.

În veacul XVIII al regimului Fanarioților, nici nu putea fi vorba de principii constituționale în sens tradițional; domnii ne-au guvernat ca niște funcționari turci, cu puteri nelimitate. Prin faptul că la 1791, în timpul războiului Ruso-Austro-Turc, boerii au cerut un guvern național, neutralitate și libertate de comerț — nu vedem valoarea constituțională a acestor idei „generoase ce s’au putut ascunde sub niște ișlice“; cerând însă alegerea Domnului „de un mic număr de alegători din cele trei stări“. Înțelegem că Marea Revoluție izbucnise și că și începuse contactul cu Apusul, care avea să ne pună, în adevăr, pe calea reformelor constituționale; ce a urmat în veacul XIX nu e nevoie să mai amintim: sub forme localizate sau radicale, toate proiectele și toate constituțiile acestui veac pornesc din mișcarea liberalismului revoluționar francez.

4. Cu aceste elemente „constituționale“ ale trecutului nostru nu înțelegem cum s’ar fi putut da o bază tradițională vieții noastre politice de azi. Regimul constituțional pleacă dela principiul suveranității poporului și, deci, dela subordonarea puterii executive unui pact fundamental ieșit din voința națiunii exprimată pe calea sistemului re-

prezentativ. Nici o urmă din aceste principii moderne în trecutul nostru. Principiul de guvernământ al poporului român a fost absolutist. „Viața și moartea tuturor, scrie Cantemir¹⁾, este în mâinile Domnului. Judecând el pe cineva la moarte, la bătae, la surgun, sau la pierderea moșiilor, măcar și cu strâmbătate și tiranie, apoi cei loviți pot numai să se roage prin graiu sau scrisoare, dar nimeni nu are voia de a se împotrivi judecării domnești... Toate dregătoriile civile și militare atârnă de bunul său plac, le dă celor iubiți, le ia dela cei urâți. Pentru împărțirea lor, Domnul nu are nici o regulă prescrisă etc.“. Insuși d. Iorga ne arată în *Histoire des Roumains et de leur civilisation* că: „Domnul are dreptul de a confirma orice schimbare de proprietate²⁾); orice drept pleacă dela dânsul; el face danii; el confiscă pământurile trădătorilor; contractele, pentru a fi valabile, trebuie să-i fie supuse spre ratificare; dreptul de viață și de moarte îi aparține și se folosește de el în chip cât de larg, fără ca suzeranul turc să fi intervenit vreodată a-i revizui sentințele, executate pe dată... Intervenția sa directă e necesară în orice act al vieții sale publice, pe care o rezumă, ca să zicem așa, în persoana sa“.

1. D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 38.

2. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, ed. II. p. 120.

Cu toate aceste caractere atât de precise ale vechiului regim, Kogălniceanu se referia, totuși, la tradiția democratică a poporului român, după cum și Ion Brătianu susținea esența democratică a trecutului nostru, sau după cum Eliade în proclamația dela Islaz se referia și el la „datinele democratice“ ale Românilor și, după cum istoricul d. Iorga voesc să înfigă rădăcinile constituționalismului în substratul democratic al tradiției voevodale ¹⁾). Dacă democrație înseamnă participarea mulțimii la viața publică, — atunci o astfel de democrație n'a existat niciodată în trecutul nostru, deoarece absolutismul oriental forma caracterul esențial al regimului nostru istoric. Numai dintr'o confuzie asupra înțelesului democrației, a putut ieși o astfel de eroare de apreciere. „Regimul turcesc, scrie d. Iorga ²⁾), e foarte de-

1. Aristide Pascal, raportorul Constituției dela 1866 credea chiar că despotismul e singurul lucru, pe care nu-l poate suferi Românul și că viața noastră istorică se rezumă la luptele pentru dobândirea libertăților publice. «Comitetul, împreună cu Adunarea și guvernul, scria acest curios raportor ce ne confunda cu Englezii, au fost pătrunși de spiritul național român ce este cu totul liberal și egalitar. Studiind cineva bine istoria acestui popor, victimă a atâtor loviri, se va convinge lesne că singurul lucru ce nu poate prinde rădăcină într'insul este despotismul, va vedea că cauza nenorocirilor sale au fost silințele ce totdeauna a trebuit să-și dea și luptele perpetue ce totdeauna a trebuit să susție pentru a răsbuna orice obstacol la dobândirea libertăților sale publice».

2. N. Iorga, *Istoricul constituției românești*, p. 17.

mocrat: putea să ajungă un tăetor de lemne Mare-Vizir și, îndată ce Sultanul nu l'ar fi vrut, din Mare-Vizir se putea întoarce să tae lemne“. Aceasta nu se chiamă democrație, ci despotism asiatic. Numai lipsa unor puternice clase nobiliare, ereditare, întocmită după sistemul feudal, care ar fi înfrânat puterea domnească, dar ar fi sdrobot, desigur, și mai mult clasele populare, a putut da iluzia unei democrații. Egalitatea în sclavie a tuturor față de un despot de esență orientală, este așadar „democrația“ istorică, la care se rapoartă tradiționaliștii noștri; un astfel de regim politic și juridic, înseamnă, însă, negațiunea regimului constituțional.

Existența unui divan nu reprezintă, cu necesitate, indiciul unui regim constituțional. Divanul nu era expresia voinții naționale și n'avea decât un caracter pur consultativ; obligația Domnului de a i-se supune era numai de ordin moral. ..In voia lui, scrie Xenopol ¹⁾, stătea tot ce-i trecea prin minte și nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să ia ființă de îndată ce Domnul avea inima a o împlini“. Singur Neculai Mavrocordat, din propria-i inițiativă, a găsit de cuviiță să dea seama Divanului de mânuirea banilor publici ²⁾, — exemplu fără trecut și fără viitor!

1. Xenopol, *Ist. Rom.* II. p. 194; III. p. 588.

2. Acsinte Uricariul în *Letopiseși*, ed. Kog. Iași 1853,

5. Experiența noastră constituțională dela 1300 încoace reducându-se la atât, ne mirăm cum se mai poate afirma că noua constituție trebuia să se inspire dela trecutul nostru „care este experiență umană verificată“. In materie constituțională, n'avem nici un fel de tradiție. „Trebue o privire *curagioasă înainte*, scrie ca om cu simț practic d. Vintilă Brătianu¹). *România mare, ca și cea mică dela 1859, nu are tradiții*. Aceasta o poate lipsi de experiența ce dă continuitatea, poate să fie și de folos unui popor cu însușiri pentru ridicarea prin el însuși, și care a fost oprit atât de mult să-și ia propășirea firească“. Și dacă în trecut nu găsim decât absolutism oriental, dacă în veacul al XIX, în proiectul „cărvunarilor“ dela 1822, ca și în *Regulamentul organic* sau în constituția lui Leonte Radu găsim influențe ideologice franceze trecute prin temperamentul moldovenesc sau prin mentalitatea rusească, dacă în proclamația dela Islaz găsim, pe dea'ntregul, principiile constituționale ale revoluției franceze, — atunci cum putem afirma că „și constituția dela 1866 e opera unor oameni cari n'au cunoscut niciodată mediul românesc, învățând în străină-

II. p. 154 și 180; *Magazinul istoric pentru Dacia*. IV. p. 141; A. D. Xenopol. *Ist. Rom.*, p. 12.

1. Vintilă Brătianu, *Nevoile statului modern și Constituția României mari*, în *Noua const. a Rom.* Inst. social, p. 37.

tate și formându-și o educație politică streină ¹⁾“ — când, de fapt, ea este opera majorității conservatoare, prezidată de Manolachi Costachi? cum putem afirma că „a existat o dezvoltare constituțională la noi și, deci, Constituția dela 1866 face, înainte de toate, greșala de a ignora acest proces constituțional în legătură cu viața întregii societăți ²⁾“ — când, după cum am văzut, acest proces constituțional n'a existat? — cum putem afirma că: „Statul nu trăește pe baza ideilor împrumutate la 1866, conștiința noastră trăește pe baza ideilor ieșite din conștiința populară la 1300 ?“ ³⁾

6. ...prin tirania istorismului și a tradiționalismului! Sunt state, ca Anglia, ce s'au format pe cale evolutivă; și Anglia, pentru a trece dela absolutism la un regim constituțional, a trebuit, totuși, să facă o revoluție și să verse sânge regal; sunt și state de formație nouă, pe care condițiile istorice le-au împiedecat dela o creștere organică; prin contactul brusc cu civilizații mult mai înaintate, și în interdependența morală și materială a tuturor popoarelor europene, de azi, ele s'au format pe cale de revoluție imitativă. Acesta este adevărul.

Că sufletul omenesc se făurește prin acțiunea succesivă a veacurilor și că, prin urmare, există

1. N. Iorga, *Op. cit.*, p. 17.

2. „ *Op. cit.*, p. 7.

3. „ *Op. cit.*, p. 11.

un suflet românesc format de rasă și de împrejurări istorice — aceasta e o altă problemă, asupra căreia vom mai reveni.

Statul nostru nu trăește însă pe conștiința populară dela 1300 — pentru că din lipsa unei tradiții, statele de formație nouă, ca și cele vechi ajunse uneori pe cale de evoluție, alte ori prin revoluție, trăesc din concepții politice și juridice moderne și din necesități economice contemporane. Limitându-ne, deocamdată, în cadrele studiului nostru, putem, deci, afirma că, cel puțin în materie de stat, nu există un tradiționalism românesc și că organizația noastră politico-juridică nu putea veni decât pe cale revoluționară. „A ști, spunea Platon, înseamnă a-ți aduce aminte“. În privința constituționalismului, n'aveam de unde să ne aducem aminte. Trebuia să învățăm din nou. Abia strănepoții noștri își vor aminti poate, de experiențele noastre de azi.

XVII

1. Revoluția ideologică a fost urmată de o revoluție economică. 2. Ion Brătianu e adevăratul creator al burgheziei române. 3. Liberalismul burghez față de problema agrară. 4. Concluzie.

1. Cadrele vieții noastre sociale au fost trase aproape definitiv prin constituția dela 1866 ; la această dată, acțiunea revoluționară a ideologiei poate fi, deci, privită ca încheiată ; formal, viața poporului nostru a devenit sincronică vieții europene ; din epoca eroică a renașterii, am intrat în faza consolidării materiale. Dedesuptul oricărei construcții juridice trebuie să fie, însă, o bază economică ; creațiune a burgheziilor înaintate, era fatal ca ideologia adusă pe cale imitativă să-și întărească baza. Mărginindu-se numai la forme constituționale, opera revoluționară ar fi rămas neisprăvită. Prin natura ideilor sale, cași prin structura elementelor sociale pe care se sprijinia, fără a fi expresia unor forțe reale, mișcarea pașoptistă purta, virtual, în sine germenii viitoarei revoluții burgheze. Frunțașii ei, în genere, n'au văzut într'însa decât punctul de plecare al redeșteptării naționale ;

câtiva și-au dat, totuș, seama mai târziu de sensul ei adevărat și subsecvent : nu se putea o ideologie burgheză fără existența unei burghezii consolidate ca forță socială.

2. Ion C. Brătianu, cu deosebire, este omul care a înțeles mai adânc că, pe ruinele regimului agrar, trebuiau puse bazele noului regim al capitalismului bancar ; el este, deci, adevăratul creator al burgheziei române. Pătrunzând, de altfel, destul de timpuriu rolul istoric al burgheziei, el scria încă din 1858 ¹⁾: „Alătura cu țara legală se ridică o societate nouă, ale căreia simțiminte și aspirații erau o protestație vie și energică contra prezentului și care asigură patriei noastre un viitor demn de numele ce-l poartă“. Și care este această societate nouă, zămislițoare a unei alte ordine de lucruri ? „Unii, de bună credință, adăuga Brătianu, luând această nouă societate drept o clasă; o numește burghezie, sau clasă de mijloc; chiar de ar fi ea o clasă, numele ce i-l dau de burghezie, sau clasă de mijloc, ar fi impropriu într'o țară, unde nu este o clasă de sus, o nobleță. Puțin însă ne pasă de nume, voim numai a constata că acea pe care o cheamă astăzi Europa spre a-i încredința soarta țărilor, nu este o clasă, ci o societate nouă, prin care se mani-

1. Articolul *Bilanțul situațiunii din Românul*, republ. în *vol. cit.*, p. 313.

festă conștiința națională, geniul chiar al României. Dar, ea nu este o clasă, ci România viitoare, România regenerată, care se ridică, crește și se întărește necurmat, care se luptă de atâta timp, nu contra unei clase ci contra unui regim ce fu creațiunea străinilor pentru apăsarea, desnaționalizarea și subjugarea acestor țări...“ Nici nu se putea o înțelegere mai clară a semnificației revoluției ce rămânea de realizat și o mai îndrăzneată asimilare a burgheziei cu însăși „România regenerată“ și cu țara nouă ce se ridica pe ruinele vechiului regim.

Ceva mai târziu, în memoriul prezentat prin Dimitrie A. Sturdza lui Cuza, la sosirea lui în București, în Februarie 1859, definind cele patru clase, din care se compunea societatea Munteniei (clasa boerilor mari, a boerilor mici, a comercianților și a meseriașilor și clasa țăranilor), Brătianu insista, mai ales, asupra clasei comercianților și a meseriașilor: „Ea posedă, scria dânsul ¹⁾, toate calitățile de energie și de moralitate, ce caracterizează această clasă în toate societățile europene: ea posedă însă nu numai instinctul, amorul libertății, ce este firesc unei clase de o natură democratică, ci și al patriotismului cel mai înalt, cel mai entusiast. *In sânul clasei comerciale, ce a luat o mare întindere și putere, se află, mai cu osebire,*

1. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 339,

*în sămânță civilizația română și numai cu stârpi-
rea ei ar putea să mai piară și civilizația și liber-
tățile publice în România». Afirmând condițio-
narea libertății și civilizației române de existența
burgheziei, Brătianu indica și sensul evoluției li-
beralismului în faza a doua a dezvoltării sale.
Nu trecuse decât zece ani, și cât de departe sun-
tem de armonia socială a proclamației dela Islaz!*

3. Caracterul burghez al liberalismului a devenit și mai evident cu prilejul discuției chestiunii rurale. Obiecției lui Kogălniceanu ¹⁾ că minoritatea liberală din Comisia centrală dela Focșani nu întocmise un proiect de lege pentru a-l opune proiectului guvernului Barbu Catargiu, din 1862, Brătianu îi răspundea prin aceste semnificative cuvinte : ²⁾

„Când ne făcea d. Kogălniceanu și alții din Moldova, imputarea de ce nu discutăm chestia proprietății, noi răspundem că există încă între ambele părți litigante, prejudecăți ; că chestia cere să fie discutată în toată liniștea, cu tot sângele rece ; că trebuie să așteptăm până ce vor vedea proprietarii, că modul proprietății de azi nu este acel profitabil pentru dânșii ; să vadă că au alte resurse mai bune decât acele ce le dau legile existente. Să începem cu alte reforme ; cu

1. Discursul dela 25 Mai 1862.

2. Discursul dela 11 Fevr. 1863.

moralizarea funcționarilor, cu garanțiile comerțului, cu instituțiile de credit. A intrat în capul țăranului ideea că toată cauza răului de care suferă țara e proprietarul. Dacă bate piatra, dacă plouă broaște, cauza este că proprietarii au proprietăți. De aceea am zis capului statului când eram la guvern, să nu atingem chestia proprietății; să căutăm întâiu a înfrăți spiritele, a lumina pe ambele părți; să facem întâiu instituțiile necesare și când vom rezolvi chestia proprietății, s'o rezolvăm astfel încât să aducă regenerarea României, iar nu să punem în pericol existența noastră națională, căci un război civil este nefericirea cea mai mare“.

Socotind că, după 15 ani de făgădueli și de inacțiune, nu venise încă vremea rezolvării problemei agrare, Brătianu era, așa dar, de părere că „instituțiile de credit și garanțiile comerțului“ cereau o soluție mai grabnică. Pornind dela o astfel de convingere, timp de un pătrar de veac, el a lucrat apoi la construirea rețelei de instituții economice, ce au inaugurat era mercantilistă a statului român de ale cărei linii generale ne-am ocupat și au isbutit să facă din burghezia română o relativă realitate socială.

4. Stânjenit în evoluția lui normală prin condiții geografice și istorice, ținut prin forța materială a celor două împărății cotropitoare și prin

forța spirituală a ortodoxismului, într'un mediu de formație oriental, poporul român nu s'a putut desvolta în decursul primelor secole în sensul idealității sale latine; în convergența influențelor disolvante asupra sufletului său, singure, influențele apusene au punctat, sporadic, curba progresului cultural de adevărată esență națională. Ajuns în pragul veacului XIX, întârziat și abătut din creșterea lui firească, demoralizat în clasele conducătoare, el a intrat brusc într'un contact integral, ideologic și economic, cu civilizația apuseană. Mișcarea pașoptistă reprezintă, tocmai, gestul istoric, prin care s'a imprimat procesului nostru de formație o direcție revoluționară, singura, sociologic, cu putință popoarelor împiedecate dela mersul lor evolutiv; ea mai reprezintă și dezorientizarea sufletului românesc prin crearea unui nou mediu de formație apusean în spiritul idealității rasei.

Civilizația română având, așa dar, o structură cu necesitate revoluționară, aplicațiile tradiționalismului se limitează numai la datele generale ale sufletului românesc și nu și la instituțiile trecutului; sincronismul vieții contemporane ne-a impus formele vieții sociale și culturale cu o identitate nivelatoare. Procesul de formație a civilizației noastre, după cum am dovedit-o, a avut în epoca eroică de renaștere un caracter pur ideologic; abia mai târziu, prin interdependența capitalismului modern, unei structuri juridico-politice bur-

gheze i s'a dat și o bază economică burgheză : creștere dela formă la fond, pe care cercetătorii o consideră, de obicei, ca anormală, dar pe care noi o vom dovedi ca normală, întru cât prezintă un caracter de generalitate la toate popoarele supuse aceluiași condiții istorice.

TABLA DE MATERIE

I

Pag.

1. Influențele orientale asupra formației poporului român.
2. Ortodoxismul ca principiu esențial al orientalizării.
3. Părerile lui Ciaadaev și Soloviev.
4. Ortodoxismul ca factor de cultură cosmopolită și ca dușman al artelor.
5. Orice progres al culturii române e un produs al contactului cu Apusul: influența husită în veacul XV.
6. Influența calvină în veacul XVI.
7. Influența culturii polone în veacul XVII desvoltă istoriografia moldovenească.
8. Influența apuseană sub forma curentului latinist în veacul XVIII.
9. Obiectul acestei lucrări: civilizația română modernă este creațiunea influențelor apusene.

7

II

1. Materialismul istoric aplicat integral la procesul de formație a civilizației noastre.
2. Fazele regenerării noastre se confundă cu fazele burgheziei române.
3. Acțiunea revoluționară a capitalismului strein asupra țărilor agricole: aplicații la noi.
4. Formele capitalismului și echivalentul lor politic până la 1866.
5. Oligarhia burgheză de după 1866.

24

III

1. Materialismul istoric e produsul necesității ritmice a cugetării. 2. Limitarea materialismului istoric de către însuși Fr. Engels. 3. Limitările lui Ed. Bernstein și G. Jellinek. 4. Marxismul răspunde, antitetic, filozofiei istoriei a lui Edgar Quinet. 5. Aplicările marxiste ale lui Loria, de pildă, sunt tot așa de unilaterale ca și aplicările misticismului lui Quinet. 35

IV

1. Acțiunea ideologiei sociale apusene a precedat acțiunea capitalismului, cu alte cuvinte revoluția socială a precedat revoluția economică. 2. Revoluția lui Tudor Vladimirescu și existența partidului național nu pot fi luate ca punct de plecare al revoluției sociale în veacul XIX. 3. Caracterele generale ale ideologiei Revoluției franceze. 45

V

1. Primele manifestări ale influenței Revoluției franceze: scrisoarea anonimă dela 1804. 2. Primul proiect constituțional din 1822. 3. Regulamentul organic: e prima constituție românească; modul lui de formație. 4. Cuprinsul lui enciclopedic. 5. Caracterul lui evolutiv. 6. Proiectul conjurației comisului Leonte Radu. 54

VI

1. Criticismul privit ca specific moldovenesc. 2. Obiecție limitativă: problema limbii literare scoasă din discuție. 3. Altă obiecție limitativă: întreaga literatură română are un caracter de critică socială. 4. Criticismul organizat și ideologic apare, în adevăr, în Moldova. Explicarea lui e o problemă de rasă. 5. Caracterul tradiționalist al „revoluției“ moldovenești dela 1848. 77

VII

1. M. Kogălniceanu și programul său revoluționar. 2. Apariția lui Kogălniceanu nu înlătură teoria tradiționalismului moldovenesc : influența rasei, a culturii istorice și a mediului intelectual german. 3. Tradiționalismul lui Kogălniceanu. 4. Tradiționalismul ia forma evoluționismului științific. 5. Critica acestui principiu : insuficiența argumentului tradițional în problema proprietății pământului. 6. Insuficiența argumentului tradițional în problema boeriei și a privilegiilor. 7. Societățile sunt creațiunea prezentului și nu a trecutului. 8. Tradiționalismul lui K. nu se explică numai prin necesitatea momentului ci e și o formă de cugetare. 9. Uneori e chiar o formă de expresie verbală. 10. Acțiunea lui Kogălniceanu se limitează dela sine după reforma agrară ; omul noii societăți e Ion Brătianu.

87

VIII

1. Adevărata revoluție e revoluția munteană. 2. Caracterul rasei. 3. Principiul revoluționar afirmat de Ion Brătianu. 4. Mediul de formație francez al revoluționarilor munteni. 5. Originile și principiile evoluționismului. 6. Principiile revoluției sociale. 7. Statele noi s'au creat pe cale revoluționară.

115

IX

1. Constituția de la Islaz. 2. Tonul mistic și creștin ; Infrățirea universală. 3. Fondul revoluționar al acestei constituții. 4. Critica lui Maiorescu și înlăturarea ei. 5. Revoluționarii și reforma agrară : zadarnice declarații umanitare. 6. Moderația programului agrar al revoluției. 7. Explicarea atitudinii revoluționarilor față de chestia pământului.

126

X

1. Revoluția ideologică a precedat revoluția economică.
2. Dacă ideile liberale din epoca precapitalistă nu sunt democratice e din pricina temperamentului moldovenesc.
3. Importanța temperamentului : exemplul transformărilor socialismului după popoare.
4. Schimbul de idei predomină în formația civilizației europene. 139

XI

1. Prezența contestabilă în revoluția pașoptistă a unui capitalism național.
2. Explicația psihologică a descoperirii acestui capitalism.
3. Gherea neagă existența capitalismului român.
4. Teoria lui Gherea e mai aproape de adevăr.
5. Ideologia revoluției poate fi «burgheză», ea nu-i însă expresia unei burghezii naționale.
6. Revoluția pașoptistă nu-i opera «agrarienilor comercializați».
7. Ne-fiind numai socială ci și națională, revoluția dela 1848 a trâns la un loc oameni de origini diferite. 146

XII

1. Ideologia diferită a revoluționarilor.
2. I. Eliade.
3. Ion Ghica.
4. I. Brătianu.
5. C. A. Rosetti.
6. N. Bălcescu.
7. Cezar Boliac.
8. C. Filipescu.
9. A. G. Golescu.
10. Ideea națională constituie fondul comun al ideologiei lor.
11. Armata revoluționară. 154

XIII

1. Atitudinea burgheziei apusene față de revoluția pașoptistă.
2. Meritul mișcării pașoptiste de a fi imprimat o nouă directivă revoluționară formației civilizației noastre.
3. Meritul revoluționarilor de a fi făcut din chestiunea română o problemă europeană.
4. Acțiunea lor înăuntru și în afară ne-a creat un nou mediu de formație 173

XIV

1. Considerațiuni asupra sentimentului patriotic în trecutul nostru. 2. Revoluția disociază idea de patrie de idea de clasă. 3. Crearea statelor ca mijloc defensiv. 4. Insuficiența acestei explicări. 5. Materialismul istoric explică formarea statelor prin procesul de unificare al capitalismului. 6. Unirea explicată prin expansiunea capitalismului anglo-francez. 7. Ideea Unirii a preexistat acțiunii capitalismului. 8. Acțiunea Franței a fost determinată de motive politice. Anglia ne-a fost potrivnică. Caracterul negativ al Convenției dela Paris. 9. Respingerea afirmației că și România-Mare ar fi opera expansiunii capitaliste . . . 180

XV

1. Caracterul dorințelor Divanurilor ad-hoc. 2. Caracteristica domniei lui Cuza. 3. Lovitura de stat a lui Cuza pregătește evoluția burgheză a liberalismului. 193

XVI

1. Caracterul de necesitate sociologică a constituției noastre. 2. Tradiționalismul aplicat de d. N. Iorga la constituția noastră. 3. Ideile „constituționale“ din trecutul nostru. 4. Imposibilitatea de a crea evolutiv un regim constituțional pe astfel de idei anticonstituționale. 5. România modernă e datorită exclusiv influenței apusene. 6. Necesitatea dezvoltării revoluționare la unele popoare. 200

XVII

1. Revoluția ideologică a fost urmată de o revoluție economică. 2. Ion Brătianu e adevăratul creator al burgheziei române. 3. Liberalismul burghez față de problema agrară. 4. Concluzie. 212

Acest întâiu volum din seria „Istoriei civilizației române“ este al X din seria *Criticelor*.

CRITICE

VOL. I. — Impresionismul în critică, Eminescu, Caragiale, D. Anghel, St. O. Iosif, M. Sadoveanu, E. Lovinescu, Em. Gârleanu, Elena Farago, I. Minulescu, I. Al. Brătescu-Voinești, Oct. Goga, I. A. Bassarabescu, C. Sandu-Aldea, Contesa de Noailles, etc. **LEI 20.**—

VOL. II. — Pe drumul Eladei, Matilde Serao, Emile Faguet, Benvenuto Cellini, J. J. Weiss, Fogazzaro, M. Sadoveanu, P. Cerna, Oct. Goga, D. Anghel, etc. **LEI 20.**—

VOL. III. — Victor Eftimiu, St. O. Iosif, Em. Gârleanu, Coșbuc, Oct. Goga, Al. Macedonski, D. Anghel, M. Sorbul, Cinquantenarul romanului românesc, V. Alecsandri și antichitatea latină, Carlo Goldoni, Henri Bataille, etc. **LEI 20.**—

VOL. IV. — **Revizuri literare:** Caragiale, T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, N. Iorga, I. Al. Brătescu-Voinești, Al. Vlahuță, Poezia populară, Literatura «Semănătorului», etc. **LEI 20.**—

VOL. V. — L. Rebreanu, Duiliu Zamfirescu, Elena Farago, T. Maiorescu, Chendi, Carmen Sylva, Vissarion, Rotica, Literatura Ardealului, Shakespeare, Ibsen, Eschil, Euripid, etc. **LEI 20.**—

VOL. VI. — Al. Macedonski, Hortensia Papadat-Bengescu, Gala Galaction, Oct. Goga, N. Iorga, Mihail Dragomirescu, T. Arghezi, D. D. Pătrășcanu, C. Stere, G. Lazăr, Anticipații literare, etc. **LEI 25.**—

VOL. VII. — Al. Odobescu, B. P. Hasdeu, Al. Davila, I. Minulescu, Lucian Blaga, Hortensia Papadat-Bengescu, Caton Theodorian, Delavrancea, Alfred Moșoiu, Bacovia, T. Arghezi, Victor Eftimiu, F. Aderca, B. Fundoianu, Em. Bucuță, Literatura și viața, Anticipații literare, Literatura și războiul etc. etc. **LEI 25.**—

VOL. VIII. — Douăzeci de ani de critică, G. Brăescu, C. Hogaș, M. Dragomirescu, S. Mehedinți, Ovid Densusianu, H. Sanielevici, Al. Davila, Cervantes, Gorki, etc. **LEI 25.**—

VOL. IX. — Poezia nouă. **LEI 30.**—

VOL. X. — Istoria civilizației române, vol. I. **LEI 50.**—